T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA DEFİNELERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED RAŞİT AKGÜN

İstanbul, 2018

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA DEFİNELERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

MUHAMMED RAŞİT AKGÜN

Danışman: PROF. DR. EKREM BUĞRA EKİNCİ

İstanbul, 2018

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

KAMU HUKUKU Anabilim Dalı KAMU HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MUHAMMED RAŞİT AKGÜN'nın ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA DEFİNELERİN HUKUKÎ STATÜSÜ adlı tez çalışması. Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.10.2018 tarih ve 2018-30/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 20.../12.../2018

Öğretim Üyesi Adı Soyadı		**İmzası**
1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. EKREM BUĞRA EKİNCİ	
2 Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET AKMAN	
3 Jüri Üyesi	Prof. Dr. MACİT KENANOĞLU	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Muhammed Raşit Akgün
Anabilim Dalı	: Kamu Hukuku
Programı	: Kamu Hukuku
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci

Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Kasım 2018
Anahtar Kelimeler	: Define, Osmanlı Hukuku, Hukuk Tatbikatı.

ÖZET

ÖNCEKİ HUKUKUMUZDA DEFİNELERİN HUKUKÎ STATÜSÜ

Bu tez, önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsünü, mülkiyet ve vergilendirme cihetlerinden ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu maksatla incelenen ve Osmanlı Devleti'nde hâkimlere kaynaklık eden fıkıh kitapları, fetva mecmuaları ve kanunnâmeler, çalışmanın teorik esasını teşkil etmiştir. Teorik hükümlerin, nasıl hayata geçtiğini görmek adına mahkeme kayıtları ve Osmanlı arşivleri taranmış, elde edilen vesikalar tetkik edilmiştir. Definenin türü ve bulunduğu yere bağlı olarak malikin kim olacağına dair esaslar ele alınmış, define vergisinin tahakkuk etmesi için gereken şartlar, verginin tahsili ve nasıl sarf edileceği ortaya konmuştur. Yapılan çalışma neticesinde kaynaklardan elde edilen teorik bilgilerin, Osmanlı tatbikatına umumî hatlarıyla yansıdığı; hukukun boşluk bıraktığı sahalarda, esas hukukî çerçeveye uygun usullerin geliştirildiği anlaşılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Muhammed Raşit Akgün
Field	: Public Law
Programme	: Public Law
Supervisor	: Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci
Degree Awarded and Date	: Master – November 2018
Keywords	: Treasure Trove, Ottoman Law, Practice of Law.

ABSTRACT

LEGAL STATUS OF THE TREASURE TROVES IN OUR PREVİOS LAW

The aim of this thesis is to reveal the legal status of treasure trove in our previous law, in aspects of the rules of ownership and taxation. Islamic texts, fatwas and relevant codes which were the sources of judges in the Ottoman State were examined and these constituted the theoretical basis of the study. The court records and the Ottoman archives were scanned in order to see how the theoretical provisions applied. The ownership of the treasure troves were explained, depending on the type of treasure troves and where they were located. Conditions for the accrual of the tax of the treasure troves, the collection process and tax expenditure were described. This study has found that generally the Ottoman practice in terms of the legal status of the treasure troves was in harmony with the sources including theoretical provisions. The second major finding was that procedure had been developed for tax collection in accordance with the Islamic legal framework.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hayata geçirilmesinde çok emeği geçen, iki sene boyunca kıymetli bilgilerini benimle paylaşan ve yardımlarını unutmayacağım saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ'ye teşekkür ederim. Mesleğime adım attığım ilk günden beri kıymetli tavsiyelerini esirgemeyerek bana yol göstermiş olan Hukuk Tarihi Anabilim Dalı başkanı sayın Prof. Dr. Mehmet AKMAN'a şükranlarımı arz ederim. Çalışmam boyunca bana rehberlik eden, kıymetli vaktini bana çok kez ayıran Osman Safa BURSALI hocama ayrıca teşekkür ederim. Son olarak tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her safhasında bana destek olan ailem ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

M. Raşit AKGÜN

Üsküdar, 2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR VII

GİRİŞ 1

I. TAKDİM 1
II. KAYNAKLAR VE LİTERATÜR 2
III. İSLAM HUKUKUNDA DEFİNE 6
A. Definenin Tarifi ve Kaynaklardaki Yeri 6
B. Definenin Benzer Hukukî Mefhumlarla İrtibatı 14
IV. MUKAYESELİ HUKUKTA DEFİNE 16
A. Roma Hukukunda Define 16
B. Kıta Avrupası Hukuk Sistemlerinde Define 18
C. Anglo-Sakson Hukuk Sistemlerinde Define 22
V. OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKU VE TESİRLERİ 24
A. 1869 Öncesi 24
B. 1869 ve 1874 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri 25
C. 1884 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi ve Sonraki Tanzimler 27
D. Değerlendirme 28
VI.CUMHURİYET DEVRİ TÜRK HUKUKUNDA DEFİNE 31

BİRİNCİ KISIM

OSMANLI HUKUKUNDA DEFİNENİN MÜLKİYETİ

I. UMUMÎ OLARAK 33
II. KENZ-İ İSLAMÎ 36
A. Tarifi ve Unsurları 36
B. Hükümleri 37
1. Lukatanın Tarifi 37
2. Lukata Bulanın Mükellefiyetleri 39
3. Lukatanın Mülkiyeti 40
4. Lukata Hükümlerinin Kenz-i İslâmîye Tatbiki 42

III. KENZ-İ CÂHİLÎ 47
A. Tarifi ve Unsurları 47
B. Hükümleri 51
1. Mülk Arazide Bulunan Define 51
2. Mülk Olmayan Arazide Bulunan Define 58
a. Umumî Olarak 58
b. Mevat Arazide 59
c. Mîrî Arazide 63
d. Vakıf Arazide 66
3. Gayrimüslimlerin Bulduğu Define 69
a. Zimmîlerin Bulduğu Define 69
b. Harbî ve Müste'menlerin Bulduğu Define 71
4. Darülharbde ve Denizlerde Bulunan Define 74

İKİNCİ KISIM

OSMANLI HUKUKUNDA DEFİNENİN VERGİLENDİRİLMESİ

I. UMUMÎ OLARAK 78
A. Önceki Hukukumuzda Vergiler 78
B. Humus 79
C. Define Vergisinin Mahiyeti 81
II. DEFİNE VERGİSİNİN TAHAKKUKU İÇİN GEREKEN ŞARTLAR 82
A. Definenin Aynına Dair Şartlar 82
1. Rikâz Olma Şartı 82
2. İktisadî Kıymeti Hâiz Olma Şartı 83
3. Muayyen Nisaba Ulaşma Şartı 85
4. Kenz-i Müştebeh ve Kenz-i İslâmînin Hükmü 85
5. İnci, Amber, Kıymetli Taşlar ve Sıvı Madenlerin Hükmü 86
6. Değerlendirme 87
B. Definenin Bulunduğu Yere Dair Şartlar 89
1. Darülislamda Bulunması Halinde 89
2. Darülharbde ve Denizlerde Bulunması Hallerinde 92

C. Vergi Verecek Şahsa Dair Şartlar 94
III. DEFİNE VERGİSİNİN TAHSİLİ 98
A. Define Vergisinin Tahsil Usulü 98
B. Osmanlı Tatbikatı 99
1. Define İhbarı ve İlk Tedbirler 100
2. İhbar Merkeze Ulaştıktan Sonraki Prosedür 101
3. Mahallî Tahkikat ve Sonrasındaki Prosedür 103
4. Asılsız İhbarlardaki Prosedür 105
IV. DEFİNE VERGİSİNİN SARFI 107
A. Define Vergisinin Sarf Edileceği Cihet 107
B. Define Vergisini Sarf Etme Usulü 111
C. Osmanlı Tatbikatı 112
NETİCE 116
KAYNAKÇA 119

KISALTMALAR

AAN	: Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi
b.	: bin
bkz.	: bakınız
bt.	: binti
C.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
drl.	: derleyen
Hz.	: Hazret-i
hzl.	: hazırlayan
m.	: madde
MK	: 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu
MÖ	: milattan önce
MS	: milattan sonra
OA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
RG	: Resmî Gazete
s.	: sayfa
S.	: sayı
T.	: tarih
vd	: ve devamı
ZGB	: İsviçre Medenî Kanunu, Zivilgesetzbuch

GİRİŞ

I. TAKDİM

Tarih boyunca hukuk sistemlerinde farklı şekillerde yer alan mülkiyet hakkı, ferdin sahip olduğu en mühim haklardandır. Hukukun temin ettiği korumanın yanında insanlar, geçmişte bu haklarını muhafaza etmek için bazen fiilî tedbirler alma ihtiyacı da hissetmişlerdir. Bu maksatla tercih edilmiş yollardan biri, kıymetli eşyaların toprak altına gizlenmesidir. Hırsızlardan, harp zamanında düşmanlardan korumak veya göç hallerinde sonradan yerinden çıkarmak üzere saklamak gibi maksatlarla gömülen defineler, bir sebepten dolayı, sahibinin kim olduğu bilinemeyecek kadar uzun müddet saklandığı yerden çıkarılamaz. Böyle bir define ortaya çıkarıldığında, bunun hukukî statüsünün ne olacağı hukukî problemi karşımıza çıkar.

Gerek geçmişteki gerekse günümüzdeki hukuk sistemlerinde, defineleri bir hukukî statüye bağlama ihtiyacı duyulmuş, bunların mülkiyeti ve vergilendirilmesine dair çeşitli kaideler vaz edilmiştir. Umumiyetle tesadüfen, bazen de ipuçları vasıtasıyla arayarak ortaya çıkarılan definelerin hukukî statüsü; İslam hukukunda da, Roma, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson hukuklarında da bir mesele olarak ele alınmıştır. Bunun sebebi, definelerin kendine mahsus hususiyetlerinin olmasıdır. Defineler sahipsiz ya da mülkiyet altındaki eşyalarla aynı statüde kabul edilmemiş, bunlar için farklı kaidelere ihtiyaç duyulmuştur.

Definelerin hukukî statüsünün ne olacağı problemine, kimi zaman definenin bulunduğu yer, kimi zaman bunu bulan şahıs esas alınarak çeşitli prensipler getirilmiştir. Devlet hazinesinin definedeki hakkı da sıklıkla gündeme gelmiştir. İşte İslam hukuku definelerin hukukî statüsünü, hem bunlara kimlerin, nerede, hangi şartlarla ve ne nispette malik olabileceği hem de bunların nasıl vergilendirileceği ve bu vergilerin tahsil ve sarfının nasıl olacağı cihetlerinden ele almıştır. Pozitif hukuk sistematiğine göre bu, hususî hukukun dallarından eşya hukukunun ve amme hukukunun dallarından vergi hukukunun mevzusudur.

Bu çalışmada, önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsünü, ağırlıklı olarak Osmanlı klasik devrinde cârî olan hukuk kaideleri ve Osmanlı tatbikatı çerçevesinde tetkik etmek hedeflenmiştir. Osmanlı hukukunun esasını teşkil eden İslam hukukunun Hanefî versiyonu, çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır. Definelere dair hukukî esaslarla bunların tatbikata nasıl yansıdığı tespit edilip önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsü, mülkiyet ve vergilendirme cihetlerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın, ileride benzer mevzuda yapılacak mukayeseli hukuk, hukuk tarihi veya pozitif hukuk çalışmalarına yardımcı olması da ümit edilmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden teşekkül etmektedir. Giriş bölümünde kaynaklar ve literatür değerlendirilmiş, İslam hukukunda definelerin tarifi ve benzer hukukî mefhumlarla irtibatı ortaya konduktan sonra mukayeseli hukukta define incelenmiştir. Birinci bölümde Osmanlı hukukunda definelerin mülkiyet cihetinden hukukî statüsü, definenin türü ve bulunduğu yere bağlı olarak değişen ihtimaller göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Osmanlı hukukunda definelerin vergilendirilmesi incelenerek bu verginin tahakkuk etmesi için gereken şartlar, verginin tahsil ve sarfının nasıl olacağı ortaya konmaya çalışılmıştır.

II. KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

Osmanlı hâkimlerinin muhakeme yaparken müracaat ettiği en mühim kaynak olan fıkıh kitapları, Osmanlı hukukunda definelerin hukukî statüsünü mevzu edinen bu çalışmanın aslî kaynaklarıdır. Evvela bu eserlerden Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Gurerü'l-ahkâm* isimli kendi eserine yazdığı *Dürerü'l-hükkâm* şerhi ile İbrâhîm el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mülteḳa'l-ebhur* isimli eserinin *Mevkûfât* olarak da bilinen ve Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö. 1065/1655) tarafından yapılmış tercümesini zikretmek lazımdır. Osmanlı hâkimleri bilhassa bu üç esere, yazıldıkları devirden itibaren sıklıkla müracaat etmiş; öyle ki bunlar mahkemelerde adeta birer kanun fonksiyonu görmüştür[1]. Önceki hukukumuzda yer alan bir hukukî müesseseyi tetkik etme iddiasında olan bir çalışma için son derece ehemmiyetli görülen bu kaynakların, tezin mevzusuna temas eden rikâz, lukata ve ganimet bahislerinden istifade edilmiştir.

[1] Mehmet Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 8. Basım. İstanbul: Beta, 2010, s. 97-98.

Osmanlı devrinden önce yaşamış hukukçulardan Serahsî'nin kaleme aldığı (ö. 483/1090) *el-Mebsût* ve El-Merğinâni'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* isimli eserleri, Osmanlı erken devir hukukçularından Şeyh Bedreddîn es-Semavnevî'nin (ö. 823/1420) *Letâifü'l-İşârât* isimli eseri ve Osmanlı son devir hukukçularından Tahtâvî'nin (ö. 1231/1816) *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr* ve İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtâr* isimli eserlerine de aslî kaynak olarak müracaat edilmiştir. Hanefî fıkhının hükümlerini ortaya koyan bu eserler, önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsünün tespiti cihetinden kıymetlidir. Zira bunlar hem klasik hükümleri izah etmekte hem de hukukî hükümlerin tarih içindeki seyrine ve bunun Osmanlı tatbikatına yansımasına dair mühim ipuçları vermektedir[2]. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce yazılmış olup Osmanlı'nın erken devirlerinde müracaat edilen bu kaynaklarla Osmanlı'nın erken ve son devirlerinde yazılan bu eserlerdeki farklı görüşlerin tetkik edilmesiyle çalışmanın tutarlılık ve zenginlik kazanması murat edilmiştir.

1664-1672 seneleri arasında Hindistan'da Şeyh Nizâm Burhânpûrî (ö. 1090/1679) riyasetindeki bir heyet tarafından derlenen *el-Fetâva'l-Hindiyye* (*el-Âlemgîriyye*), Hanefî fıkhının muteber kaynaklarından olması hasebiyle mühimdir. Çalışmada bu eserin tercümesinin rikâz, lukata ve ganimetle alakalı bahislerinden istifade edilmiştir.

Osmanlı şeyhülislamlarının fetvalarının toplandığı fetva mecmuaları, yazıldıkları devirdeki hâkimler tarafından umumiyetle nazara alınmış ve tatbik edilmiş kaynaklardır. Bunlardan başlıcaları şunlardır[3]: Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *Fetâvâ-yı Ebüssuûd* ve *Ma'rûzât*, Zekeriyazâde Yahyâ Efendi'nin (ö. 1088/1677) *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, Ankaralı Mehmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1103/1692) *Fetâvâ-yı Ali Efendi,* Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin (ö. 1128/1716) *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1156/1743) *Behcetü'l-Fetâvâ* ve Dürrizâde Mehmet Arif Efendi'nin (ö. 1215/1800) *Neticetü'l-Fetâvâ* isimli fetva mecmuaları.

[2] Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk**, 4. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016, s. 92.
[3] Aydın, s. 98.

Bu eserler, teorik hükümlerle beraber bunların tatbikata nasıl yansıyacağını göstermesi açısından son derece ehemmiyetlidir. Bu kaynaklar taranmış, bilhassa Fetâvâ-yı Ali Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahîm ve Behcetü'l-Fetâvâ'da, mevzuyla alakalı fetvalar bulunarak bunlardan çalışmada istifade edilmiştir. Böylece fıkıh kitaplarındaki teorik hükümlerin, önceki hukukumuzda nasıl tatbik edildiğine dair ipuçları elde etme imkânı hasıl olmuştur.

Bir diğer mühim kaynak, padişahların daha ziyade örfî hukuk sahasında vaz ettiği kanunnâmelerdir. Bilhassa Tanzimat Fermanı ile başlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam eden devrede yapılan ıslahatlarla, hukukun bazı sahalarında batılı formda kanunlar tanzim edilmiştir. Devrin en önemli hukukçularından kabul edilen Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında hazırlanan *Arazi Kanunnâmesi* (1858) ve *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (1869-1876), bir Türk hukuk tarihi çalışması için bu devrin en mühim kaynaklarındandır.

Arazi Kanunnâmesi'nde, defineler hakkında fıkıh kitaplarındaki hükümlerin tatbik edileceği tanzim edilmiştir. Bu, fıkıh kitaplarının kaynak kıymetinin, Tanzimat devrinde de devam ettiğini gösterir. Ancak 1869, 1874, 1884 ve 1906 senelerinde tanzim edilen Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri'nde (AAN) de definelerin hukukî statüsüne dair bazı hükümler vaz edilmiştir. Bu mevzuatı yorumlarken, Arazi Kanunnâmesi'ni şerh eden hukukçulardan Hâlis Eşref, Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi, Kuyucaklızâde Mehmed Âtıf Bey, Türkzâde Mehmed Ziyâeddin Efendi ve Eminefendizâde Ali Haydar Efendi'nin eserleri[4] tetkik edilmiştir. Ekseriyetle definelere dair fıkıh hükümlerini hülasa eden bu eserlerden, Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri'nin, definelerin hukukî statüsüne yaptığı tesire dair ipuçları elde etmek mümkün olmuştur.

Türk hukuk tarihi çalışmalarının en mühim kaynaklarından biri olan Mecelle'de definelere dair bir madde yer almaz. Bu mevzu daha ziyade araziyle alakalı görülmüş ve Arazi Kanunnâmesi'nde tanzim edilmiş, bunda da fıkıh kitaplarına atıf yapılmıştır. Bunun

[4] Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi, **Arazi Kanunnâmesi Şerhi**, Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1310; Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, **Şerh-i Cedid li-Kanuni'l-Arazi**, İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, 1311; Türkzâde Mehmed Ziyaeddin, **Mükemmel ve Muvazzah Şerh-i Kanun-ı Arazi**, Dersaâdet: Kasbar Matbaası, 1311; Hâlis Eşref, **Külliyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi**, İstanbul: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1315; Kuyucaklızâde Mehmed Âtıf Bey, **Arazi Kanunnâme-i Hümâyunu Şerhi**, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1319.

üzerine definelere dair ayrıca bir hüküm vaz edilmesine lüzum duyulmamıştır. Bununla beraber Osmanlı topraklarında yetişen meşhur Mısırlı hukukçu ve devlet adamı Muhammed Kadri Paşa (ö. 1306/1888) tarafından hazırlanan, ancak yürürlüğe giremeyen Mısır Medenî Kanunu'nda definelere dair bir madde mevcuttur. Ancak bu da fıkıh kitaplarındaki esasları tekrar eden kısa ve öz bir maddedir[5].

Kaynaklarda yer alan teorik esasların tatbikata nasıl yansıdığını göstermesi cihetinden en mühim kaynaklardan biri de şer'iyye sicilleridir[6]. Bu sebeple *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi* tarafından yayınlanmış olan kırk ciltlik İstanbul şer'iyye sicillerinde definelere dair hükümler taranarak bunlardan çalışmada istifade edilmiştir[7]. Ayrıca muayyen sicillerin transkripsiyon ve hukukî değerlendirmelerinin yapıldığı yüksek lisans tezleri de imkân ölçüsünde taranmıştır. Ne var ki, sicillerde mevzumuzla alakalı doyurucu sayıda malzemeye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın erişime sunduğu Osmanlı Arşivi (OA) taranmış, definelerle alakalı vesikalara rastlanmıştır. Önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsüne dair teorik hükümlerin, tatbikata nasıl yansıdığını görmek adına bu vesikalardan büyük ölçüde istifade edilmiştir. Metinde yeri geldikçe mevzuyla alakalı vesikalar hülasa edilerek tetkik edilmiştir.

Literatürde İslam hukukunda define ve madenlere dair İbrahim Fâdıl ed-Debbû'nun *el-Maâdin ve'r-Rikâz* isimli eserinden bahsetmek icap eder. Eserin rikâz bahsinde dört büyük fıkıh mezhebinin kaynakları esas alınarak İslam hukukunda definelerin hukukî statüsü ortaya konmuştur. Hamza Aktan'ın *İslam Hukukunda Madenlerin Hukukî Statüsü* isimli eseri de sahasında müstakil bir eserdir. Yine aynı müellifin *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde (DİA) yer alan *Define* başlıklı makalesi mühim bir bilgi kaynağıdır.

Cecil S. Emden'in *The Law of Treasure-Trove, Past and Present* ve A. Blanchet ile H. A. Grueber'ın *Treasure-Trove, its Ancient and Modern Laws* isimli makalelerinden,

[5] Ahmet Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı: Özel Hukuk II**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012, s. 936.
[6] Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S. 5, 2005, s. 192.
[7] **İstanbul Kadı Sicilleri**, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2008-2012, C. 1-40.

definelerin hukukî statüsüne dair mukayeseli hukuk çalışmaları olarak istifade edilmiştir. Bu hususta Ivan Siklosi'nin *Treasure Trove in Roman Law, in Legal History, and in Modern Legal Systems: A Brief Summary* isimli makalesi daha tafsilatlı bir çalışma olarak dikkat çekicidir. Literatürde Osmanlı hukukunda definelerin hukukî statüsü hakkında müstakil bir çalışmaya ise rastlanmamıştır.

III. İSLAM HUKUKUNDA DEFİNE

A. Definenin Tarifi ve Kaynaklardaki Yeri

Arapça'da gömmek manasına gelen *defn* kelimesinden türeyen define, lügatte defnolunmuş, yer içine gömülmüş, medfun mal manalarındadır. Aynı manada *defîn* kelimesi de mevcut olup bunun çoğulu *defâîn*dir[8]. Istılahta define, yer altında gömülü olan ve sahibi bilinmeyen para ile kıymetli maden yahut bu madenden yapılmış eşya, silah, alet gibi şeylere denir[9]. Klasik kaynaklarda bu manada *kenz* ve *rikâz* tabirlerine de çok rastlanır.

Kenz ile define esasen aynı manadadır. Bununla birlikte sanduka ya da mahzen gibi mal saklanılabilen şeye, altın ile gümüşe ve mal toplayıp biriktirmeye de kenz denir[10]. Istılahta define manasında üç türlü kenzden bahsedilir: Üzerindeki alametler, definenin İslâmî devirden kaldığını gösteriyorsa buna *kenz-i İslâmî*; İslâmîyet'ten evvel yahut İslâmî olmayan bir devirden ya da gayrimüslimlerden kaldığını gösteriyor ise *kenz-i cahilî* denir. Hangi devre ait olduğu anlaşılamayan, herhangi bir alamet taşımayan define ise *kenz-i müştebeh* olarak zikredilir[11].

Kur'ân-ı Kerîm'de define kelimesi geçmez. Buna mukabil birçok yerde kenz tabirine rastlanır. Müşriklerin, Hz. Peygamber için: "*...Ona (gökten) bir kenz indirilseydi*

[8] Ahmed Âsım Efendi**, el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît (Kâmûs-i Okyanus)**, "el-Defn", "el-Defîn", "Define", İstanbul: el-Matba'atü'l-Osmaniyye, 1225, C. 3, s. 628.
[9] Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, C. 4, s. 75.
[10] **Kâmûs-i Okyanus**, "Kenz", II/198; Vanî Mehmed Efendi, **Lügat-ı Vankulu**, "Kenz", Darü't-Tıba'atü'l-Âmire, 1217, C. 1, s. 500.
[11] Bilmen, IV/75; Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 304.

veya onunla beraber bir melek gelseydi!.."[12] demesinden bahsolunurken bu ibare geçmektedir. Yine başka bir sûrede aynı şekliyle bu kelime (kenz) yer almıştır:

"*... Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı! Yahut kendisine bir kenz verilmeli veya içinden yiyip (meşakkatsizce geçimini sağlayacağı) bir bahçesi olmalıydı...*"[13].

Her iki ayette de işaret edildiği üzere müşrikler, Hz. Peygamber'in beşer olmasının, peygamberliğine mâni bulunduğunu sanmışlar; onun geçimini temin için çarşıda dolaşmasını ve Allah tarafından yanında bir hazine gönderilmemesini sorgulamışlardır[14]. Bu kelime aynı manada Kasas sûresi 76. ayette meâlen şöyle geçmektedir: "*Biz ona (Karun'a) öyle kenzler (hazineler) vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı.*". Bu ayetlerde geçen kenz tabiri define değil, hazine, altın ve gümüş yığını, yani servet manasındadır[15].

Kenz, ıstılahta elde tutulup piyasadan saklanan yahut zekâtı verilmemiş mallar için de kullanılmıştır[16]. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda infak etmeyenlerden bahsedilirken bu kelime geçer ve bu biriktirdiklerinin onlara azap olacağı ifade edilir[17]. Bu kullanılışıyla kenz, infak edilmeyen, hayır yolunda sarf edilmeyen, zekâtı verilmeyen ve biriktirilip saklanan altın ve gümüş olarak tefsir olunmuştur[18]. Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas da dâhil olmak üzere

---

[12] Hûd, 11/12.
[13] Furkân, 25/7-8.
[14] Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, Suat Yıldırım ve diğerleri (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1991, C. 17, s. 182-183; Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul: Azim Dağıtım, C. 6, s. 55.
[15] Râzî, XII/518; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, **Muhtasar İbn-i Kesîr Tefsîri**, Arif Erkan (çev.), Sağlam Yayın-Pazarlama, 1992, C. 3, s. 15.
[16] **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 304.
[17] Tevbe, 9/34-35.
[18] Râzî, XI/496; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, **Tefsir-i Kebir Te'vilât**, Vahdettin İnce (çev.), Kit-San Yayınları, C. 1, s. 464 ; İbn Kesîr, II/418; Yazır, IV/324. Bu ayetlerde mal biriktirdiği için azaba uğrayacağı haber verilen kimselerden kastedilenin ehl-i kitab olduğu ve Müslümanlardan yalnızca zekât vermeyenlerin bu ayetteki tehdidin muhatabı olduğu da ifade edilmektedir, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberi, **Taberî Tefsîri**, Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin (çev.), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996, C. 4, s. 290.

sahabe âlimlerinin ekserisi bu görüştedir[19]. Bu manasıyla kenz, Allah tarafından yerilmiş, bu şekilde mal biriktirmek kötülenmiştir.

Istılahtaki define manasıyla kenz, Hz. Musa'nın yolculuğunun anlatıldığı *Kehf* sûresinde kullanılmıştır. Burada geçtiği üzere Hz. Musa ile arkadaşı (tefsirlerde Hz. Hızır[20]) yolculukları esnasında bir kasabaya gelirler. Kasaba halkından yiyecek bir şeyler isterlerse de kasaba halkı onları misafir etmekten kaçınır. Daha sonra bu kasabada yıkılmak üzere olan bir duvar gören Hz. Hızır, bunu kendi başına doğrultarak tamir eder. Hz. Musa, kendilerine yiyecek vermekten imtina eden bu halka Hz. Hızır'ın bedelsiz iyilik yapması üzerine ona, "*Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın.*"[21] der. Devamında ayet-i kerîmede buyrulduğu üzere Hz. Hızır, bu yaptığı işin sebebini şöyle açıklar:

"*... Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine [kenz] vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım...*"[22].

Ayet-i kerîmede bahsi geçen yetim çocukların babalarının, duvarın içine gömüp sakladığı değerli şey kenz kelimesi ile ifade edilmektedir. Bu hazine, ayet-i kerîmeden anlaşıldığına göre duvar yıkılırsa ortaya çıkacak ve kasaba halkı tarafından ele geçirilecekti. Bu halde ise salih bir kul olan babanın yetimleri, onlar için saklanmış olan hazineden mahrum kalacaktı. Duvarın yıkılması, Hz. Hızır'ın onu doğrultması ile engellenerek; içinde gömülü hazinenin, çocuklar büyüyüp bunu çıkarana kadar başkaları tarafından ele geçirilmesine mâni olunmuştur[23]. Ayet-i kerîmenin ifadesinden anlaşıldığına göre, adamın salih bir kul olması, yetimlerinin hakkına taraf-ı ilahiden

[19] Burada kenz ile anlatılmak istenenin, sadece zekâtı verilmeyen mal değil, içinden verilmesi vacip olanın verilmediği mal olduğunu söyleyenler ile zekâtı verilsin verilmesin, yığılıp biriktirilmiş her türlü mal için geçerli olduğunu söyleyenler de vardır, bkz. Râzî, XI/496 vd.
[20] Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân**, M. Beşir Eryarsoy (çev.), İstanbul: Buruc Yayınları, 2000, C. 11, s. 65.
[21] Kehf, 18/77.
[22] Kehf, 18/82.
[23] Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, **Letaifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri**, Mehmet Yalar (çev.), İstanbul: İlkharf Yayınları, 2013, C. 3, s. 276; Yazır, V/378-379.

ihtimam gösterilmesinde bir âmildir[24]. Adamın, çocukların öz babası yahut yedinci veya onuncu göbekten dedesi olduğunu söyleyen âlimler vardır. Buradan Allah'ın salih bir kimseyi koruduğu gibi, çocukları ve torunlarını da koruyacağı anlaşılmıştır[25].

Görüldüğü üzere babanın gelecekte çocuklarının istifade etmesi için duvara gömdüğü değerli eşyayı ifade eden kenz, burada define manasında kullanılmıştır[26]. Bu, hem kenz kelimesinin lafzî manasından, hem de ayette onun "çıkarılmasından" söz edilmesinden anlaşılmaktadır[27].

Define için ıstılahta kullanılan bir diğer kelime olan *rikâz*, lügatte "mızrak gibi bir nesneyi yere sançmak, saplamak" manasındaki *rekz* kelimesi ile aynı kökten gelir. Rikâz da "yere sabit kılınmış", "gömülmüş", "yerleştirilmiş" manası ile beraber Allah'ın toprak altına yerleştirip orada sabit kıldığı maden cevherlerine, altın ile gümüşe ve *cahiliye devrinde* (İslamiyet'ten evvel) gömülmüş hazinelere denir. Cemî isim olan rikâzın müfredi *rikze*dir[28]. Rikâz kelimesinin, bir ayn ismine karşılık geldiği için câmid (bir başka kelimeden türememiş) olduğunu söyleyenlere karşı[29]; rekzden müştak (türemiş) bir isim olarak kabul edenler de vardır[30].

Kur'ân-ı Kerîm'de define manasında rikâz tabirine rastlanmaz. Ancak tefsir, hadis ve fıkıh âlimlerinden Kurtubî (ö. 671/1273), bir ayet-i kerîmede[31] "*...rızık olarak yerden size çıkardıklarımız...*" diye ifade edilerek anlatılan şeyin bitki, maden ve rikâz olduğunu söyler[32].

---

[24] Râzî, XV/244; Kurtubî, XI/98; Muhammed Ali es-Sabunî, **Safvetü't Tefâsîr**, Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990, C. 3, s. 456.
[25] Kurtubî, XI/98; Sabunî, III/456.
[26] Kurtubî, XI/98; İbn Kesîr, III/432. Buradaki hazinenin ilim veya üstünde hikmetli sözler yazan altın bir levha olduğunu söyleyenler de vardır, bkz. İbnü'l-Arabî, I/715.
[27] Râzî, XV/243.
[28] **Kâmûs-i Okyanus**, "er-Rekz", "Rikze", II/178; **Lügat-ı Vankulu**, "er-Rekz", "Rikâz", I/492.
[29] Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, Ahmed Davudoğlu (hzl.), İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985, C. 4, s. 119.
[30] Ali el-Hafîf, **İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku)**, Rahmi Yaran (çev.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s. 126. Hanbelî âlimlerinden İbn Kudâme'ye göre "rikâz", rekz'den türemiş, müştak bir kelimedir. Bkz. İbrahim Fâdıl ed-Debbû, **el-Maâdin Ve'r-Rikâz**, Bağdat: Dar Al-Risala, 1985, s. 70.
[31] Bakara, 2/267.
[32] Kurtubî, III/548.

Istılahta bu manada rikâz kelimesinin meşhur olmasının en mühim sebebi bu hususta rivayet edilmiş olan hadîs-i şerîflerdir. Bir hadîs-i şerîfinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"*Hayvan (ın sebep olduğu mağduriyet) hederdir, kuyu (nun sebep olduğu mağduriyet) hederdir. Maden (in sebep olduğu mağduriyet) hederdir. Rikâzda humus (beşte bir) vardır.*"[33].

Hadîs-i şerîfte geçen rikâz mefhumunun tarifi ve muhtevası hakkında fıkıh âlimlerinin çeşitli görüşleri vardır. Fukahânın bir kısmı rikâzı, define ile beraber madenleri de içine alan geniş bir mefhum olarak; diğerleri ise sadece defineye karşılık gelecek şekilde tarif etmiştir. İlk görüşü kabul edenler Hanefîler ile Evzâî, Sevrî ve Ca'fer e's-Sâdık'ın bulunduğu bir grup hukukçu, ikinci görüşü kabul edenler ise Mâlikî ve Şâfiîlerdir[34]. Hicrî ikinci asırda yaşamış fıkıh âlimlerinden Ebû Ubeyd (ö. 224/838), ilk görüşün *Ehl-i Re'y* de denilen Irak mektebi hukukçularına, diğer görüşün ise *Ehl-i Hadîs* diye anılan Hicaz mektebi hukukçularına ait olduğunu söyler[35].

Birinci görüşü müdafaa edenler arasındaki Hanefîlere göre rikâz, bir kimse tarafından toprak altına gömülmüş ya da Allah'ın toprak altında yarattığı değerli maden, altın ve gümüş manasına gelir[36]. İnsanlar tarafından gömülmüş kıymetli eşya, para ve madenler için *rikâz-ı gayr-ı tabiî*, insanların müdahalesi olmaksızın yer altında var olan madenler için ise *rikâz-ı tabiî* denir[37].

İmam Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'in bazı hadîs-i şerîflerini delil alarak rikâzın, hem define hem de maden manalarını hâvi olduğunu kabul eder. Rivayete göre sahabeler: "*Rikâz nedir?*" diye sorduklarında, Hz. Peygamber, "*Allah'ın yeryüzünü yarattığı zaman yaratmış olduğu altın ve gümüştür.*"[38] buyurmuştur. İmam Ebû Yûsuf bu hadîs-i şerîfe istinaden, "*Rikâz, arazinin yaratılışı esnasında, Cenab-ı Hakk'ın yerin içinde halk ettiği*

[33] Buhârî, "**Zekât**", 66, "**Şirb**", 3, "**Diyât**" 28, 39; Müslim, "**Hudûd**", 45; Muvatta, "**Zekât**", 9; Tirmizî, "**Zekât**" 16; "**Ahkâm**", 37; Ebu Dâvud, "**İmâret**" 40; Nesâî, "**Zekât**", 28; İbni Mâce, "**Diyât**", 27.
[34] Hamza Aktan, "Define", **DİA**, C. 9, İstanbul: 1994, s. 87.
[35] el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, **Kitabü'l-Emvâl**, Cemaleddin Saylık (çev.), İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981, s. 357.
[36] Bilmen, IV/76-77.
[37] **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, s. 482.
[38] Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, **el-Mebsût**, Mustafa Cevat Akşit ve heyet (çev.), İstanbul: Gümüşev, 2008, C. 2, s. 318.

altın, gümüş gibi mallardır." diyerek rikâzı aynı şekilde tarif eder[39]. Başka bir hadîs-i şerifte, "*Rikâz yeryüzünde yaratılan madendir.*" buyurulmuştur[40]. Delil olarak gösterilen bir diğer hadîs-i şerîf de şudur: "*Resulullah'a eski kavimlere ait harabelerde bulunan defineler için zekât gerekip gerekmediği soruldu. Peygamber: "Onda ve rikâzda humus vardır." buyurdu.*"[41].

Hanefîler, bilhassa bu son zikredilen hadîs-i şerîfte rikâzın, açıkça defineden ayrı olarak ifade edildiğinden hareketle, maden manasında kullanıldığını ileri sürmüşlerdir[42]. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Şihâb ez-Zührî'nin de rikâzı aynı manada kabul ettiği, hatta Hz. Ömer'in, halifeliğinde buna dayanarak maden işletmesinden *humus* (beşte bir vergi) aldığı rivayet olunur[43]. Rivayete göre Hz. Ali'nin halifeliğinde madenleri beşte bir vergiye tâbi tutması, onun da madeni rikâz kabul ettiğine delildir. Zührî, maden ve definenin her ikisinden de beşte bir alınacağı yönünde fetva vermiştir[44].

Yukarıda zikredilen rivayetlerden ve ictihadlardan yola çıkarak Hanefî hukukçuları, gerek yer altına insan eliyle gömülmüş olan defineleri, gerekse yaratılışta yeryüzüne Allah tarafından yerleştirilen madenleri rikâz olarak kabul etmişlerdir[45]. Yani Hanefîler maden ve defineler için umumî olarak rikâz tabirini kullanmış, ancak ayırt etmek istediklerinde define için kenz kelimesini tercih etmişlerdir[46]. Kasânî, rikâzla esas kastedilenin maden olduğunu, mecâzî olarak define manasında kullanıldığını ifade eder. İbn Âbidîn ise bir kelimede hakikat ve mecazın bir araya gelmesinin mümkün olmadığını ifade ederek, bu kelimenin her iki manada müşterek ve müteradif bulunduğunu söyler[47].

---

[39] Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa`d Kûfî Ebû Yusuf, **Kitabü'l-Harac**, İsmail Karakaya (hzl.), Müderriszâde Muhammed Atâullah Efendi (çev.), Ankara: Akçağ Yayınları, 1982, s. 106.
[40] Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Kâmil Miras (çev.), 4. Basım. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978, C. 5, s. 317.
[41] Serahsî, II/318.
[42] Ebû Ubeyd, s. 358; Serahsî, II/318
[43] Canan, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte,** Ankara: Akçağ Yayınları, C. 6, s. 402.
[44] Ebû Ubeyd, s. 359.
[45] Şeyhü'l-İslâm Bürhânüddin Ebü'l-Hasan el-Merğinâni, **Hidâye Tercemesi**, Hasan Ege (çev.), İstanbul: Şelâle Yayınevi, 1984, s. 178; Molla Husrev, **Gurer ve Dürer Tercümesi: İslam Fıkhı ve Hukuku**, Arif Erkan (çev.), Kit-San Matbaacılık ve Neşriyat, 1979, C. 1, s. 327; Mevkûfâtî Mehmed Efendi, **Mevkûfât**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1269, s. 178; İbn Âbidîn, IV/119.
[46] Vecdi Akyüz, **Zekat**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 406.
[47] İbn Âbidîn, IV/114.

İkinci görüşü kabul edenlere göre ise rikâz mefhumu, madenleri ihtiva etmez. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler bu görüştedir[48]. İmam Mâlik'e göre rikâz, yalnızca tesadüfen bulunan, büyük bir masraf ve emek gerektirmeyen ve cahiliye devrinden kalmış definedir. Bulunması için fazla bir çalışma veya harcama gerektiren şey rikâz değildir[49]. Bu ayrımı yapmasının sebebi, bulunan şeyden verilmesi gerekenin humus mu yoksa zekât mı olacağı hususunda fark olmasıdır. Emek ve mal harcanmadan ele geçirilen mal humusa tâbi iken, diğeri zekâta tâbi olacak; dolayısıyla bundan alınacak verginin nispeti beşte bir yerine kırkta bir olacaktır[50].

Kur'ân ve hadis âlimlerinden Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), *Kitâbü'l-Harâc* adlı eserinde, rikâzın ne olduğunu Hasan b. Sâlih'e sorduğunda, kendisine cevaben, bunun Arap olmayan kimselerin sakladığı türden eski bir hazine olduğunu ve bundan beşte bir vergi alınacağını söylediğini rivayet etmiştir[51].

Şâfiîler de rikâz için Mâlikîlerle aynı tarifi kabul etmişler, madenleri rikâzdan ayrı tutmuşlardır[52]. İmam Şâfiî'ye göre humusa tâbi olan rikâz, cahiliye devrinde gömülmüş ve kimsenin mülkiyetinde bulunmayan definelerdir[53]. Elde edilmesinde bir külfet olmaması veya külfetin az olması sebebiyle, madenlerden farklı olarak beşte bir nispetinde vergi de ancak bundan alınır. Ayrıca Şâfiîlere göre rikâz, muayyen bir nisap miktarına ulaşmak kaydıyla yalnızca altın veya gümüş olabilir[54].

Hanbelî mezhebine göre rikâz, cahiliye devrinde veya gayrimüslimler tarafından gömülen ve İslam devrinde bulunan az ve çok her türlü maldır. Üzerinde gayrimüslimlere ait işaretler varsa, yer üstünde bulunan mallar da bu kabilden sayılır[55]. İmam Buhârî de rivayete göre halife Ömer b. Abdülaziz'in çıkarılan madende her iki yüz dirhemde beş

---

[48] Vehbe Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Feza Yayıncılık, 1994, C. 3, s. 285 vd.
[49] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî İmam Mâlik, **el-Muvatta'**, Ahmet M. Büyükçınar ve diğerleri (çev.), İstanbul: AL-TUĞ Yayınları, 1982, C. 1, s. 319; Ebû Ubeyd, s. 358.
[50] Canan, VI/404.
[51] Osman Eskicioğlu, **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri**, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996, s. 167 vd.
[52] Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz el-Cezîrî, **Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı**, Mehmet Keskin (çev.), 4. Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993, C. 2, s. 874 vd.
[53] İbn Hacer el-Askalânî, **Muhtasar Fethu'l-bârî**, Soner Duman ve Mehmet Odabaşı (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2006, C. 4, s. 12.
[54] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, **Delilleriyle Büyük Şafiî Fıkhı: Muğni'l Muhtâc Minhâcü't-Tâlibîn Şerhi**, Soner Duman (çev.), İstanbul: Mirac Yayınları, 2010, C. 5, s. 178-179; Akyüz, s. 406.
[55] Zuhaylî, III/293-294.

dirhem yani kırkta bir vergi aldığını söyleyerek, madenin humusa (beşte bir vergilendirmeye) tâbi olmadığını ve dolayısıyla, rikâz sayılamayacağını ifade eder[56].

Görüldüğü üzere hukukçuların defineye dair tarifleri umumî hatları itibarıyla çok farklı değildir. Bu ihtilaf, daha ziyade rikâz mefhumunun madenleri de ihtiva edip etmediği cihetindedir. Nisap miktarına ulaşmanın veya *havelân-i havl*in (üzerinden bir yıl geçmesinin) lüzumu gibi fer'î meseleler ayrı tutulursa, rikâzın beşte bir vergiye tâbi olduğu hususunda "*Rikâzda humus vardır.*" hadîs-i şerîfine binaen dört mezhebe (Hanefî, Mâlikî, Şâfi'î ve Hanbelî) mensup hukukçular ile Zührî, Yahyâ b. Âdem ve İmam Buhârî gibi âlimler ittifak etmiştir[57].

Bu münasebetle rikâz olduğu kabul edilen şeyler için humus alınması icap eder. Bu mefhumun şümulü, madenlerden alınacak verginin nisabının ne olacağını tespit bakımından mühimdir. İşte bu yüzden, madenlerin de rikâz statüsüne tâbi olduğunu ileri süren fıkıh âlimleri, hadis-i şerîflere ilaveten; Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiîn devrinde madenlerden vergi olarak ne alındığını gösteren rivayetler üzerinde çalışmışlardır. Madenlerden beşte bir alındığına dair rivayetler, madenlerin de rikâz statüsünde olduğuna delil kabul edilmiştir. Bu fikri kabul etmeyen gruptaki hukukçular ise, maden ile rikâzı birbirinden ayrı kabul etmiş, bunun neticesi olarak madenlerden vergi olarak beşte bir alınmayacağını savunmuşlardır.

Bunlardan başka İsrailoğulları'na ait bir kıssanın rivayet edildiği hadîs-i şerîfte de defineden bahsedilmektedir[58]. Buna göre bir kimse, satın aldığı arazinin içinde altınla dolu bir testi bulur (bir başka rivayette, satın alınan bir evdir ve bu imar edilirken define bulunur[59]). Satın alan şahıs, yalnızca araziyi satın aldığını söyleyerek altınları iade etmek ister. Ancak satan şahıs, araziyi içindekilerle beraber sattığını ileri sürerek bunu kabul etmez. Bunun üzerine ihtilaflarını başka bir kimseye arz ederler. Bu zat, taraflara oğulları ve kızları olup olmadığını sorar. Birinin kızı, diğerinin oğlu olduğu cevabını alınca; bunları birbiriyle nikâhlamalarını ve altınların bir kısmını bunlara vermelerini, kalanını

[56] Ebû Ubeyd, s. 357. İmam Buhârî'nin bazı Âdemoğulları dedi ki…" diyerek itiraz ve muhalefet ettiği hususlardan biri de, İmam Ebû Hanife'nin madenleri rikâz addetmesidir, bkz: Zebîdî, V/314.
[57] Zebîdî, V/412.
[58] Buhârî, "**Enbiyâ**", 56.
[59] Askalânî, VII/202.

da müştereken kendileri için sarf etmelerini söyler. Böylece mesele çözülür. Fıkıh âlimleri bu hadis-i şerîften, iki kişinin ihtilafları için üçüncü bir kişiyi hakem tayin etmelerinin caiz olduğunu neticesinin çıkabileceğini söylemişlerdir[60]. İsrailoğulları'nın şeriatında definelere dair hüküm bulunmadığından hakemin bu şekilde karar verdiği düşünülmüştür[61]. Kurtûbî ise burada bir muhakemeden söz edilemeyeceğini, üçüncü şahsın sadece tarafları sulhe sevk ettiğini ifade eder[62]. Bu iki görüşe göre ihtilaf, tahkim yahut sulh yoluyla çözüldüğü için, İslam'dan önceki şeriatlerde bu meselenin hükmünün ne olduğu anlaşılamamaktadır[63].

Yukarıda izah edildiği üzere define için lügatte ve ıstılahta umumiyetle kenz, hazine ve rikâz gibi kelimeler kullanılmıştır. "Kenz", define ile müteradif olmakla birlikte, servet, yığılmış mal, hazine gibi manalara da gelir. Literatürde ise daha ziyade zekâtı verilmeyip elde tutulan mal için kullanılan bir tabir olagelmiştir. Lisanımızda define için kullanılan bir diğer kelime olan "hazine", hukuken devlete ait malvarlığını temsil eden hükmî şahsiyet manasında da sıkça kullanılmaktadır. "Rikâz" ise bilhassa Hanefîlere göre definelerle birlikte madenleri de ihtiva eden bir mefhum olarak karşımıza çıkar. Farklı isimlerle bahsi geçen bu tabir, lisanımızda "define" adıyla bilinir. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Osmanlı devrinde yazılmış birçok vesikada "define" tabiri kullanılmıştır. Ayrıca son devir fıkıh kaynaklarında[64] ve literatürde[65] de bu tabir yer almıştır. Bütün bu sebeplerden ötürü bu çalışmada bu tabir tercih edilmiştir. Modern Türk eşya hukuku literatüründe de define tabiri kullanılmaktadır.

B. Definenin Benzer Hukukî Mefhumlarla İrtibatı

Kaynaklarda define, maden ve rikâz mefhumları sık sık birlikte zikredilir ve bunlar arasında bir irtibat vardır. Bu irtibat kimi zaman maddî vasıflarının benzerliğinden,

---

[60] Zebîdî, IX/205-206.
[61] Askalânî, VII/203; Zebîdî, IX/206.
[62] Askalânî, VII/203.
[63] Ekrem Buğra Ekinci, **İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler**, 2. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017, s. 337-338.
[64] Bu kelime müzekker (maskülen) haliyle "defin" olarak geçmektedir, mesela bkz. Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkātî et-Tahtâvî, **Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, Abdülhamid Ayıntâbî (çev.), İstanbul: Buharizâde Hacı Salih Matbaası, 1285, C. 2, s. 353; İbn Âbidîn, IV/119.
[65] Bkz. Halil Cin/Ahmet Akgündüz, **Türk-İslam Hukuk Tarihi: Kamu Hukuku**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1990, s. 337; Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, C. 3, s. 58; Aydın, s. 370; Ekrem Buğra Ekinci, **İslâm Hukuku**, 3. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018, s. 269.

kimi zaman ise aynı hukukî hükümlere tâbi olmalarından kaynaklanır. Ancak benzerliklerinin çokluğuyla beraber bu mefhumlar bazı cihetlerden birbirinden ayrılır.

Maden, "*yerleşik, sabit olmak; ikamet etmek*" manasındaki "*adn*" kelimesinden müştaktır (türemiştir). Lügat itibarıyla, altın ve gümüş gibi cevherlerin çıkarıldığı yere ve buradan çıkarılan cevhere denir[66]. Istılahta, yaratıldığı günden beri yer altında istikrar üzere durmakta olan cevher manasında kullanılır. Üç türlüdür: Ateşle yumuşatılıp eritilebilen altın, gümüş, demir, bakır, kurşun gibi madenler; ateşte yumuşatılamayan kireç, alçı, yakut, zümrüt gibi madenler ve sıvı halde bulunan su, tuz, zift, petrol gibi madenler[67].

Hanefîlere göre maden ve define, rikâz mefhumu içinde birlikte değerlendirilir. Bundan dolayı kimi zaman bunlar aynı hukukî statünün çatısı altında müşterek hükümlere tâbi olurlar. Defineler, ekseriyetle yer altına gömülü altın ve gümüşten ibaret olduklarından, şeklî ve maddî cihetten madenlerle benzerdirler. Ancak maden, yeryüzü ile beraber yerin içinde yaratılan cevherler iken; define, insan eliyle yerin içine gömülmüş nesnelerdir. Dolayısıyla yerden çıkan bir madende, eğer onun az veya çok işlenmiş olduğuna veya bir insan tarafından gömüldüğüne dair bir emare varsa, o artık define statüsünde kabul edilir. Fakat yaratıldığından beri yerin altında istikrar üzere durmakta ve yerinden hiç çıkarılmamış ise maden hükmündedir[68]. Nitekim Hanefî hukukçuları definelere rikâz-ı gayr-ı tabiî, madenlere ise rikâz-ı tabiî demiştir.

İslam hukukçularının rikâz mefhumunun içinde madenlerin de kabul edilip edilmeyeceğine dair ihtilafından bahsedilirken, definelerin rikâz olduğunda ittifak edilmiş olduğu ifade edilmişti. Gerçekten, "*Rikâzda humus vardır.*" hadîs-i şerîfi gereğince beşte bir alınması icap eden rikâzdan, definenin de kastedildiği hususunda ihtilaf yoktur. Ancak aşağıda görüleceği üzere definelerin hepsi değil, sadece kenz-i cahilî denen ve Müslümanların hakimiyetinden evvel yahut cahiliye devrinden kalma ya da gayrimüslimler tarafından gömülmüş defineler beşte bir vergiye tâbidir. Kenz-i İslâmî denen ve İslam devrinden veya Müslümanlardan kalma defineler, lukata (buluntu mal)

[66] **Kâmûs-i Okyanus**, "Adn", "Ma'din", III/667; **Lügat-ı Vankulu**, "Adn", "Ma'din", II/532.
[67] İbn Âbidîn, IV/120; Bilmen, IV/76.
[68] Hamza Aktan, **İslâmda Madenlerin Hukuki Statüsü**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986, s. 27.

hükmünde olup hukukî statüleri farklıdır. Rikâz olmadığı için bunlardan beşte bir vergi de alınmaz. Dolayısıyla mâli cihetten rikâz statüsünde sayılan defineler, sadece kenz-i cahilîlerdir.

Netice itibarıyla bir şeyin rikâz hükmünde olması, onun mutlaka define olduğu manasına gelmediği gibi; define olması da mutlaka rikâz sayılması demek değildir. Bu çalışmanın mevzusunu teşkil eden define, rikâz hükmündeki kenz-i cahilî ve lukata hükmündeki kenz-i İslâmîden ibarettir. Şu halde rikâz tabirinin define haricindeki karşılığı olan madenler, çalışmanın çerçevesinin dışında kalır. Ancak defineler ile aralarındaki irtibattan dolayı madenlere dair hukukî hükümlere de icap ettiği ölçüde yer yer temas edilmiştir.

IV. MUKAYESELİ HUKUKTA DEFİNE

A. Roma Hukukunda Define

Define, hukukî bir mefhum olarak Roma hukukunda mevcut olup *thesaurus* tabiriyle ifade edilmiştir[69]. Latince olan bu kelime Yunanca *thēsauros*'tan gelmedir. Anglo-Norman diline *tresor* olarak geçmiştir. Bugün Batı dillerinde definenin mukabili olarak bundan gelen kelimeler kullanılır (*treasure, trésor, tesoro, tesouro*)[70].

Romalı hukukçu *Paulus* defineyi, kime ait olduğu bilinemeyecek kadar eski bir zamanda saklanmış ve halihazırda sahibi olmayan kıymetli şeyler olarak tarif etmiştir. Define, sahipsiz mal (*res nullius*) değildir; fakat kime ait olduğu kat'î olarak bilinmez. Mülkiyetinin iktisabı ihraz (*occupatio*) ile değil, keşif (*inventio*) yoluyla gerçekleşir[71]. Bu sebeple, define bulmak, Roma hukukunda kendine mahsus bir mülkiyet iktisabı hali olarak görülebilir. Köleler veya bir aile reisinin (*pater familias*) hakimiyetine tâbi olan aile evladı (*filius familias*), definelerin mülkiyetini iktisap edemez[72].

[69] Ziya Umur, **Roma Hukuku Eşya Hukuku**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s. 44.
[70] **Cassell's New English Dictionary**, 19. Edition, "Treasure", London: Cassell, 1960, s. 1501-1502; **Oxford Dictionaries**, "Treasure", https://en.oxforddictionaries.com/definition/treasure (26.11.2018).
[71] Umur, s. 44; Ivan Siklosi, "Treasure Trove in Roman Law, in Legal History, and in Modern Legal Systems: A Brief Summary", **European History of Law,** C. 6, S. 2, (2015), s. 98.
[72] Siklosi, s. 98.

Roma hukukunda definelere dair bilinen en eski ifadelere, klasik öncesi devir (MÖ 150-27) hukukî metinlerinde rastlanır. Buna göre define, bulunduğu arazinin mütemmim cüzü (*accessio*) olması hasebiyle arazi malikine aittir[73]. Romalıların hâkim olduğu Kudüs'te, 52-68 seneleri arasında yazıldığı tahmin edilen Matta İncili'nde, Hz. İsa'nın havarilerine anlattığı kıssa da aynı neticeyi gösterir: "*Göklerin Egemenliği, tarlada saklı bir defineye benzer. Onu bulan yeniden sakladı, sevinçle koşup gitti, varını yoğunu satıp tarlayı satın aldı.*"[74]. Kıssada Hz. İsa'nın, cenneti defineye benzettiği; bunun da bir kimse için, dünyadaki her türlü maldan daha kıymetli bir hazine ve daha kârlı bir yatırım olduğunu anlatmak istediği söylenir[75]. Anlaşıldığı üzere başkasının arazisinde define bulan, buna malik olamaz; ancak araziyi satın aldıktan sonra defineye malik olur. Demek ki define, arazinin bir parçası olarak kabul edilmiştir.

İmparatorluğun *principatus* devrinde (MÖ 27- MS 284), definelere dair farklı kaideler konulmuştur: *Augustus* (MÖ 27-MS 19) ve *Vespasianus* (69-79) zamanında defineler devlet hazinesine (*aerarium*), *Neron* (54-68) zamanında bulan kimseye ait kabul edilmiştir[76].

Definelere dair en meşhur ve en mühim tanzimlerden biri, İmparator *Hadrianus* (117-138) devrinde yapılmıştır. Buna göre defineyi kendi arazisinde bulan, bunun tamamına malik olur. Başkasının arazisinde bulursa, bulduğunun yarısı kendisinin, yarısı arazi malikinindir. Bu arazi devlet arazisi olduğunda, definenin yarısı İmparator hazinesine (*fiscus*) ait olur[77].

İmparatorlar *Marcus Aurelius* ve *Lucius Verus* (161-169) zamanında, Hadrianus'un kanunları esaslı olarak değiştirilmiştir. Buna göre defineler İmparator'a aittir ve bir define bulunduğunda hazineye ihbarda bulunmak mecburidir[78]. Bir başka tanzim, İmparator *Alexander Severus* (222-235) zamanında olmuştur. Buna göre bulunan

[73] Umur, s. 44-45; Özcan Karadeniz - Çelebican, **Roma Eşya Hukuku**, 3. Basım. Ankara: Yetkin 2006, s. 154; Siklosi, s. 98.
[74] Matta, 13/44.
[75] Matthew Henry, **Commentary on the Whole Bible Volume V (Matthew to John)**, Ernie Stefanik (hzl.), Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2000, s. 281-282.
[76] Karadeniz - Çelebican, s. 155.
[77] A. Blanchet/H. A. Grueber, "Treasure-Trove, Its Ancient and Modern Laws", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society**, S. 2 (1902), (1902), s. 149, http://www.jstor.org/stable/42679805; Siklosi, s. 98-99.
[78] Siklosi, s. 99.

definenin kıymeti fazlaysa bunun bir kısmı devlete aittir[79]. İmparator *Constantinus* (313-337) devrinde ise define bulan kimse, devlete ihbarda bulunursa bunun yarısına hak kazanır; diğer yarısı ise hazineye ait olur[80].

Klasik sonrası devirde (250-527) definelere dair çeşitli tanzimler olmuştur. İmparator I. *Theodosius* ve *Gratianus*'un 380 senesinde yaptığı tanzimlerle, Hadrianus devrindeki esaslara yaklaşılmıştır. Buna göre defineyi kendi arazisinde bulan buna malik olur. Başkasının arazisinde bulursa, arazi maliki definenin dörtte birini alır. Ayrıca define bulmak maksadıyla başkasının arazisini kazmak yasaktır[81]. İmparatorlar *Leo* ve *Zeno* tarafından 474 senesinde yapılan tanzim ile Hadrianus devrindeki sisteme geçilmiştir[82].

Bundan sonra İmparator I. *Justinianus* (ö. 565), Roma hukukunu tedvin etmek üzere hazırlattığı meşhur eseri *Corpus Iuris Civilis*'te aynı esası benimsemiştir. Buna göre kendi arazisinde define bulan, bunun mülkiyetini iktisap eder. Mukaddes veya dinî mekânlarda tesadüfen bulursa yine malik olur. Define arama maksadı olmaksızın başkasının arazisinde define bulan, bunun yarısına hak kazanır; yarısı arazi malikinindir. Bu arazi İmparator'a aitse yarısı İmparator'un, devlet hazinesine ait ise yarısı hazinenindir[83]. Eğer bir kimse, başkasının arazisinde izinsiz olarak define arar ve bulursa bunda hak iddia edemez. Yine define bulan kişi, bunu arazi sahibinin talimatı ile bulmuş ise definede hakkı yoktur[84]. Bu esnada İtalya'da hüküm süren *Ostrogotlar Krallığı*'nda, farklı olarak, *Büyük Teoderik* (471-526) devrinde bütün defineler, devlet hazinesine ait kabul edilmiştir[85].

B. Kıta Avrupası Hukuk Sistemlerinde Define

Ortaçağ'da Alman, İskandinav, Anglo-Norman ve Fransız hukuklarında, bulunmuş menkul eşyalar ve defineler üzerinde kralın ayrıcalıklı bir hakka sahip olduğu

[79] Blanchet/Grueber, s. 149.
[80] Blanchet/Grueber, s. 149; Karadeniz - Çelebican, s. 155.
[81] Blanchet/Grueber, s. 150.
[82] Karadeniz - Çelebican, s. 155; Siklosi, s. 99.
[83] Siklosi, s. 99.
[84] Umur, s. 44-45.
[85] Blanchet/Grueber, s. 150; Siklosi, s. 99.

anlayışı yaygındır. Zamanla Roma hukuku kaideleri kabul görmüş, devletin bulunan definelerden hisse alması teamülü yavaş yavaş ortadan kalkmıştır[86].

Alman kralı ve Mukaddes Roma Cermen imparatoru *I. Friedrich* (1155-1190) zamanındaki kanunlara göre define bulan, Roma hukukunda olduğu gibi, bulduğunun yarısına hak kazanır. İmparator II. Friedrich (1220-1250) zamanında ise definelerin tamamının imparator hazinesine ait olduğu kabul edilmiştir. 13. asır Alman hukukî teamüllerinin derlendiği *Sachsenspiegel* adlı eserinde *Eike von Repgow*, yer altına gizlenmiş her türlü definenin imparatora ait olduğunu söyler. 1275 senesinde yazılan ve Güney Almanya'da tatbik edilmiş bir başka mühim eser olan *Schwabenspiegel*'de define bulanın, bunun dörtte birini alabileceği geçer[87].

Fransa'nın kuzeyinde Normandiya'da 12. asırda tatbik edilen kanunlara göre bulunan her türlü define, Normandiya Dükü'ne aittir. 1260 tarihli bir başka kanunda Dük'ün, kendisinden gizlenen defineleri ortaya çıkarmak için tahkikat yapma salâhiyeti mevcuttur[88].

13. Asır Fransız hukukî teamüllerini gösteren bir kaynak olan *Établissements de Saint Louis* isimli derlemeye göre, altından oluşan defineler krala, gümüş defineler ise senyöre aittir[89]. Kral *Güzel Philippe*'in 1306 senesinde verdiği bir emirde, Yahudilere ait arazi ve evlerde bulunan definelerin, ayrım yapılmaksızın Kral'a ait olacağı geçer[90].

Define bulan şahsın, bulduğu definede hak sahibi olmasına, yaygın olarak ilk defa 15. ve 16. asra ait kaynaklarda rastlanır. Bu devirlerde definenin bir kısmının bulana, bir kısmının senyöre ait olacağına dair muhtelif tanzimler vardır. 1560 senesinde *Amiens*'da temyiz mahkemesi, definenin üç hisseye ayrılıp bulan şahıs, arazi maliki ve senyör arasında paylaştırılması gerektiğine; eğer defineyi arazi maliki bulmuşsa senyörle yarı yarıya hak sahibi olduğuna karar vermiştir[91]. Fransız hukukçu *Jean Domat*'ın 17.

[86] Rudolf Hübner, **A History of Germanic Private Law**, Franscis S. Philbrick (çev.), Boston: Little, Brown and Company, 1918, s. 430-431.
[87] Siklosi, s. 99.
[88] Blanchet/Grueber, s. 150-151.
[89] Siklosi, s. 100.
[90] Blanchet/Grueber, s. 151.
[91] Blanchet/Grueber, s. 152-153.

Asır Fransız hukukunu derlediği *Les loix civiles dans leur ordre naturel* isimli eserinde de aynı kaide yer almaktadır[92].

Hollandalı hukukçu *Hugo Grotius*, Cermen halklarının, buldukları defineleri bağlı oldukları hükümdara verdiklerini ve bunun artık bir örf adet hukuku kaidesi olarak Almanya, Fransa, İngiltere, İspanya ve Danimarka'da yaygın olarak görüldüğünü söyler[93]. *Simon van Leeuwen* de birçok ülkede definelere devlet tarafından el konulduğunu ifade eder[94].

18. Asırda Almanya'da, 1756 tarihli Bavyera Medenî Kanunu (*Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis*) ve 1794 tarihli Prusya Medenî Kanunu (*Preussisches Landrecht*) definelere dair hükümleriyle dikkate değerdir. Bunlardan ilkine göre defineyi kendi arazisinde bulan, bunun üçte birine malik olur; kalan üçte ikisi hazinenindir. Başkasının arazisinde tesadüfen yahut arazi sahibinin izni veya bilgisi dâhilinde define bulan, üçte birlik hisseyi arazi sahibi ile yarı yarıya paylaşır. Aksi halde üçte bir, arazi sahibinindir. Defineyi bulmak için büyücülük ve benzeri işlere kalkışanlar, cezalandırılmalarının yanı sıra, definedeki haklarını kaybeder ve bu hisseleri hazineye geçer. Bu son hüküm, ikinci kanunda da benzer şekilde yer alır. Bu hükümler, Roma hukuku ve mahallî hukuk teamüllerinin bir karışımıdır[95].

Fransa'da 1804 senesinde tanzim edilip halen cârî olan Fransız Medenî Kanunu (*Code Civil*) defineyi, üzerinde kimsenin mülkiyeti hakkını ispat edemediği ve tesadüfen bulunan yere gömülmüş veya saklanmış şey olarak tarif eder. Buna göre kendi arazisinde define bulan, buna malik olur. Başkasının arazisinde define bulan bunun yarısına malik olur, diğer yarısı arazi malikinindir (m. 716). Bu hükümler, Roma hukuku esaslarının kabul edildiğini göstermektedir. Roma hukukunun defineler için vaz ettiği sistem, Fransız medenî kanununun tesir ettiği Şili (1855), Lousiana (1870), İspanya (1889) ve Québec (1994) medenî kanunlarında hayatiyetini sürdürmüştür[96].

[92] Siklosi, s. 100.
[93] Blanchet/Grueber, s. 156.
[94] Siklosi, s. 100.
[95] Siklosi, s. 100.
[96] Siklosi, s. 100-101.

1811 tarihli Avusturya Medenî Kanunu (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) bulunan definenin üçte birinin hazineye ait olacağı esasını 1846'ya kadar benimsemiştir. Bu tarihten itibaren devlet, definelerdeki hakkından feragat etmiş, 2002 senesinde yapılan tadil ile defineyi bulan şahıs ve arazi malikinin yarı yarıya hak sahibi olacağı açıkça tanzim edilmiştir (m. 399). Aynı şekilde 1900 tarihli Alman Medenî Kanunu (*Bürgerliches Gesetzbuch*) ve bu kanunun tesir ettiği İtalya (1942), Portekiz (1966) ve Brezilya (2002) medenî yasalarında, defineler için Roma hukuku anlayışı devam etmiştir[97].

1907 tarihli İsviçre Medenî Kanunu (*Zivilgesetzbuch, ZGB*) tamamen farklı bir anlayış benimsemiştir. Buna göre define, bulunduğu arazinin malikine aittir. Defineyi başkasının arazisinde bulan, bulduğu şeyin değerinin yarısını aşmamak üzere hakkaniyete uygun bir ödül talep etme hakkına sahiptir (m. 723). Defineyi bulan şahsın mülkiyet hakkı kabul edilmeyip yalnız nisbî bir hak olan ödül talep etme hakkının tanınması, İsviçre hukukunda definelerin mülkiyeti hususunda Roma hukukunun benimsenmediğini göstermektedir. Bundan başka ZGB, ilmî kıymeti hâiz defineleri eski eser statüsünde kabul ederek koruma altına alan ve bunları bulunduğu arazinin bağlı olduğu kantona ait olacağını (m. 724) tanzim eden ilk kanun olma hususiyetini de taşır[98]. Bu kanun, Brezilya (1916) ve Türkiye (1926) tarafından da iktibas edilmiştir[99].

Bütün bu mevzuatla beraber, günümüzde pek çok hukuk sistemi, definelerin arkeolojik ve kültürel ehemmiyetlerine binaen bunları koruma altına almış; bulan kimseye veya arazi malikine temlik etmekten kaçınmıştır. Belli şartları taşıyan defineler, *eski eser* (antika) kabul edilmiştir. Böylece bu tarz definelerin hususî mülkiyete mevzu olmasının yolu kapatılmış, bunları saklamak yahut veya kaçırmak cezai müeyyidelere bağlanmıştır[100].

[97] Siklosi, s. 101.
[98] Hübner, s. 431.
[99] Ekrem Buğra Ekinci, **Hukukun Serüveni**, 3. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017, s. 442.
[100] Siklosi, s. 102.

C. Anglo-Sakson Hukuk Sistemlerinde Define

Definelere dair Anglo-Sakson hukuku (*common law*) kaideleri, Roma hukukundan ziyade Cermen hukuku orijinlidir. Taç'ın (hükümdar), yerin altında ve üstündeki bütün definelerde hak sahibi olduğu kabul edilegelmiştir[101]. İngiltere kralı *Aziz Edward* (1042-1066) zamanındaki kanunlara göre kilise veya mezarlıklarda bulunanlar hariç, tüm defineler kralındır. Buralarda bulunan defineler, altın ise krala; gümüş ise yarısı krala, yarısı definenin bulunduğu yerin bağlı olduğu kiliseye aittir[102]. Kral I. *Henry* (1100-1135) devrinde bulunan definelerin kralın hakkı olduğu esası yerleşmiştir. Kral I. *Edward* (1272-1307) zamanındaki kanunlarda bu hak daha da kuvvetlenmiştir: Define bulunduğu haber alındığında, tahkikat yapmak üzere kral tarafından o mahalle *coroner* adında bir memur gönderilir. Bu memur, define bulanları yahut şüphelileri tespit eder, bunları icabında hapse atması için *sheriff* adındaki idarî makama teslim eder[103]. Bu usul *the Coroner's Act of 1887*'de benzer şekilde kabul edilmiştir. Taç'ın, bazı şahıslara muayyen yer ve zaman için define arama ruhsatı vermesine 16. ve 17. asra ait arşiv kayıtlarında çokça rastlanmaktadır[104].

14. asırdan evvel, define bulduğunu gizlemenin veya bundan haberdar olduğu halde devlet makamlarına ihbarda bulunmamanın cezası ölüme kadar varabilirdi. 1348 senesinden itibaren bunun müeyyidesi, hapis veya para cezası yahut her ikisi olmuştur[105]. 19. Asırda, define bulup bunu devlete zamanında ihbar ve eksiksiz olarak teslim edenlere, define antika ise %20, değilse %10 kıymeti kadar ödül verilmesi kabul edildi[106].

Günümüzde İngiltere, Galler ve Kuzey İrlanda'da definelere dair hükümler *Treasure Act 1996* ile vaz edilmiştir. Buna göre bir şeyin define sayılması için kaideten bulunduğunda en az 300 yaşında olması lazımdır (m. 1/1/a). Bu şey bulunduğunda muayyen bir kıymeti hâiz olmalıdır. Öyle ki ya içerdiği metalin ağırlıkça en az %10'u altın veya gümüşten oluşan eşya olmalı veya bu nispeti sağlayan en az iki adet sikke

[101] Blanchet/Grueber, s. 159-160.
[102] Cecil S. Emden, "The Law of Treasure-Trove, Past and Present", **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society,** C. 9, S. 34, (1929), s. 90, http://www.jstor.org/stable/42664113.
[103] Blanchet/Grueber, s. 161-162; Emden, s. 102.
[104] Blanchet/Grueber, s. 163-166.
[105] Emden, s. 104.
[106] Blanchet/Grueber, s. 168-169.

bulunmalı; ya da bulunan şeyde en az on adet sikke beraber olmalıdır (m. 1/1/a/i, ii, iii). İşlenmemiş tabiî nesneler ile tabiî cevherinden çıkarılan madenler define değildir (m. 1/2). Bulunan define, öncelikli hak ve imtiyaz sahipleri saklı kalmak üzere, Taç'ındır (m. 4/1). Define bulan, 14 gün içinde yetkili makama (*coroner*) vaziyeti ihbar etmekle mükelleftir (m. 8/2). Bu mükellefiyeti yerine getirmeyenler üç aya kadar hapis ve para cezasıyla cezalandırılır (m. 8/3).

İhbar üzerine, millî müze başta olmak üzere ilgili müzelere bulunan şeyi almak isteyip istemedikleri sorulur. Almak isteyen müze çıkarsa yetkili makam, bulunan şeyin define olup olmadığına dair tahkikat yapar. Define olduğuna kanaat getirilirse define, millî müzeye nakledilerek; müstakil mütehassıslardan oluşan bir heyet (*Treasure Valuation Commitee*) tarafından kıymet takdiri yapılır. Takdir edilen bedel ödül olarak, define bulan şahıs ile arazi maliki arasında eşit olarak paylaştırılır. Bulan şahıs ile arazi maliki bir akit yapmışsa, bu tatbik edilir. Akit veya arazi malikinin izni yoksa bulan şahsın ödülde hakkı yoktur. Müzeler satın almak istemez yahut bulunan şeyin define olmadığına karar verilirse, bulan şahsa iade edileceği bütün ilgililere haber verilir; itiraz olursa ihtilaf mahkemece çözülür[107].

İskoçya'da Treasure Act 1996 tatbik edilmez. İskoç hukukunda esas kaide, sahibi olmayan şeyin Taç'a ait olacağıdır. Defineler, *bona vacantia* (sahipsiz mal) hükmünde kabul edildiğinden, bunlar kaideten Taç'a aittir. Definenin altın veya gümüşten oluşması şart değildir; iktisadî kıymeti hâiz bir şey olması kâfidir. Define bulanlar, Taç'a bağlı çalışan *Queen's and Lord Treasurer's Remembrancer* (QLTR) isimli ofise ihbarda bulunmak mecburiyetindedir. Mütehassıslardan müteşekkil bir danışma heyeti, bulunan şey için ihsan edilecek ödülü ve definenin hangi müzeye konulması gerektiğini takdir eder[108].

Amerika Birleşik Devletleri'nde definelere dair hükümler, eyalet kanunlarına göre farklılık arz eder. Louisiana ve Puerto Rico'da bu hususta Roma hukuku kaideleri cârîdir. Diğer eyaletlerdeki hükümlere dair umumî bir çerçeve çizmek adına şunlar

[107] Bkz. **The Treasure Act 1996: Code of Practice (2nd Revision)**, London: Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2008, s. 30 vd.
[108] Alan Saville, "The Law and Practice Regarding Coin Finds: The Treasure Trove System in Scotland – an Update.", **International Numismatic Council, Compte Rendu 55**, (2008), s. 13-14.

söylenebilir: Define, sahibi bilinemeyecek kadar eski bir zamandan kalma olmak şartıyla, altın ve gümüş sikke yahut külçeler ya da kağıt para olmalıdır. Mahkemeler, üzerinden birkaç on yıl geçmemiş şeyleri define saymama temayülündedir. Umumiyetle definenin, onu bulan şahsa ait olacağı kabul edilmekle beraber; Tennessee ve Idaho'da defineler, bulunduğu arazinin malikine verilir. Defineler, bulunduğu sene için gelir vergisine tâbidir. Federal araziler ve yerli topraklarında bulunan 100 yaşını aşmış eski ve arkeolojik kıymeti hâiz nesneler, devlete aittir[109].

V. Osmanlı Eski Eserler Hukuku ve Tesirleri

A. 1869 Öncesi

Osmanlılarda modern manada eski eserler hukukunun doğuşunun, Tanzimat devrinden itibaren başladığı kabul edilir. 1847 senesinde ilk müzecilik hareketleri başlarken, eski eserler için koruma ihtiyacı da hissedilmiştir. Bu devirde eski eserlerin yabancılar tarafından yurt dışına çıkarılması, bunda büyük âmil olmuştur[110]. Hatta yabancıların bu faaliyetleri 19. asırda o kadar yaygınlaşmıştır ki, bu eski eser kaçakçılığı adeta bir "yağma" olarak anılmaktadır[111]. Buna mâni olmak ve eski eserleri korumak için bazı tanzimlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple 1869 senesinde ilk Âsâr-ı Âtîka Nizamnâmesi[112] (AAN) çıkarılmıştır. Bunun ardından 1874, 1884 ve 1906 senelerinde yeni nizamnâmeler tanzim edilmiştir.

Bu nizamnâmelerden önce ise gerek defineler ve gerekse toprak altından çıkan menkul eski eserler hakkında fıkıh hükümlerinin tatbik edildiği bilinmektedir[113]. 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'nin[114] 107. Maddesinde, bu vaziyet şöyle hüküm altına

[109] John M. Kleeberg, "The Law and Practice Regarding Coin Finds: Treasure Trove Law in the United States", **International Numismatic Council, Compte Rendu 53**, (2006), s. 14 vd.
[110] Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. 26, S. 3-4, (1969), s. 69.
[111] Kâmil Su, **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi**, İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, 1965, s. 8-9; Mumcu, s. 46; İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Zeynep Rona (hzl.), **Osman Hamdi Bey ve Dönemi** içinde, (201-221), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993; Erdal Taşbaş, "Osmanlı'da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey'in Side'ye Göçmen İskânını Engelleme Çalışmaları", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 2, (2017), s. 1318.
[112] Takvîm-i Vekâyi, T. 1 Zilkâde 1285/1 Şubat 1294, S. 1053.
[113] Mumcu, s. 66.
[114] Düstûr, Tertib-i Evvel, C. 1, s. 165.

alınmıştır: "*Bilcümle arazide bulunup malik ve sahibi malum olmayan meskûkât-ı atîka ve cedide ve defâin-i mütenevvianın ahkâmı kütüb-ü fıkhiyyede tafsil olunmuştur.*".

Görüldüğü üzere Arazi Kanunnâmesi'nde defineler için müstakil olarak herhangi bir hüküm vaz olunmamış, her çeşit define için fıkıh kitaplarına atıfta bulunmakla iktifa edilmiştir. Dolayısıyla klasik devirde defineler hakkında tatbik edilen hükümler, Tanzimat devrinde de cârî olmuştur. Define şümulüne giren eski eserler de aynı şekilde fıkıh hükümlerine tâbi olmaya bir müddet daha devam etmiştir.

1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin[115] bazı gayrimenkul eski eserleri koruma maksatlı 133. maddesi[116] bir tarafa bırakılırsa, 1869 AAN'den evvel eski eserlere dair bilinen ilk tanzim 18 Zilkade 1280 (1863) tarihli bir Emirnâme'dir[117]. Bu Emirnâme'ye göre bir yerde kazı yapılması için ruhsat verilmesi, ikili olarak bulunan eski eserlerden bir tanesinin *Devlet-i Aliyye Müzesi*'ne verilmesi şartına bağlıdır[118]. Kayıtlarda tespit edilen ilk ruhsatlı kazı 1843 senesine tarihlenir. Bu kazıda da benzer şartların olması hasebiyle, 1863 tarihli Emirnâme'den evvel de benzer şartların bir müddet tatbik edildiği fikri hâsıl olmaktadır[119]. Nitekim 1869 AAN'nin mukaddimesinde, araştırmacıların bulacağı ikili antikalardan bir tanesini devlete vermesi şartıyla antika arama ruhsatı verilmesi gibi usullerin tatbik edilegeldiği; ancak ikili antikanın nadiren bulunması ve bulunanların da devletten gizlenmesi neticesinde bu usulün maksadı yerine getirmekten uzak olduğu ifade edilmiştir[120].

B. 1869 ve 1874 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri

1869 AAN'nin yürürlüğe girmesiyle 1863 tarihli Emirnâme ilga olunmuştur. Bu nizamnâmenin tanzim edilme sebepleri, mukaddimesinde şöyle izah edilmiştir: Eski eserler tarihî ve başka cihetlerden çok ehemmiyetlidir. Her devlette bunların muhafazası için muntazam müzeler açılıp bu eserlere kıymet ve itibar gösterilmektedir. Osmanlı

---

[115] Düstûr, I/I/537.
[116] "*Hayrat-ı Şerîfe ve tezyinat-ı beldeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzuayı hedm ve tahrib ve yahud bazı mahallerini kırıp rahnedar...*" edenlerin cezalandırılmasına dair bir hükümdür.
[117] Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri", **Vakıflar Dergisi,** C. 26, (1997), s. 391.
[118] Su, s. 51. Bahsi geçen müzenin, 1846 senesinde harbiye deposu olarak kullanılan *Aya İrini*'de Osmanlı devlet adamı Ahmet Fethi Paşa (ö. 1858) tarafından kurulan, *Mecma-i Âsâr-ı Atîka* isimli devlet müzesi olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Su, s. 7 vd.
[119] Çal, s. 391.
[120] Mumcu, s. 68.

ülkesinin her tarafında bu gibi eserler çokça bulunmaktadır. İstanbul'da bir müze açılması bu sebeplerle lüzumlu görülmüştür. Eski eserlerin muhafazası için tatbik edilegelen usuller, maksadı yerine getirememiş, müzehane istenen seviyeye ulaşamamıştır. Dolayısıyla daha mükemmel bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve 1869 tarihli AAN tesis edilmiştir[121].

Yeni mevzuata göre eski eser aramak için Maarif Nezareti'nin izni şarttır (m. 1), sikkeler hariç olmak üzere eski eserlerin yurtdışına çıkarılması yasaktır, yurt içinde satışı serbesttir; ancak devletin bu eserleri satın almada şufa hakkı vardır (m. 2, m. 4). Ayrıca kendi mülkünde eski eser bulan kimse buna malik olur (m. 3). Yedi maddeden teşekkül eden bu Nizamnâme, sadece kazıdan çıkan eserlerle alakalı olması hasebiyle modern kanunlara göre eksik görülse de; eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasaklanması, eski eserler hukuku bakımından mühim bir adım olarak kabul edilmiştir[122].

1874 AAN[123] ise daha tafsilatlı olup 36 maddeden müteşekkildir. Nizamnâme'nin ilk iki maddesinde eski eserin tarifi yapılmıştır. Buna göre eski eser, geçmiş zamanlardan kalan her çeşit sanat mahsulü eşya olup bunlar meskûkât (sikkeler, altın ve gümüş paralar) ve diğer eşyalar olmak üzere iki çeşittir. Nelerin eski eser sayılacağının müşahhas misallerle izah edilmiş olmaması, bunları yoruma açık kılmış ve tatbikatta bu hususta karışıklığa sebep olmuştur[124]. Henüz keşfedilmemiş olan bütün eski eserler devlete ait kabul edilmiş ve kazı yapılmasının izne bağlı olması esası devam etmiştir. Nizamnâme'nin meşhur 3. maddesine göre ise izin alınarak yapılmış kazıda bulunan eski eserin üçte biri araştırmacının, üçte biri devletin ve üçte biri arazi malikinin olacaktır. Araştırmacı malik olduğu üçte birlik kısmı satmada ve yurt dışına çıkarmada serbesttir. Diğer maddelerde kazı işleri ve ruhsat şartlarına dair hükümler vaz edilmiştir. Üçüncü madde gereğince çıkan eserlerin üçte birinin araştırmacıya bırakılması ve yurt dışına çıkarılmasına mâni olunmaması, 1869 nizamnâmesine göre bir geriye gidiş olarak görülmüştür[125].

[121] Çal, s. 394-395.
[122] Mumcu, s. 69; Çal, s. 392.
[123] Düstûr, I/III/426.
[124] Çal, s. 393.
[125] Bu madde basında da tenkit edilmiş ve Meclis-i Kebîr-i Maârif bu maddenin değiştirilmesi hususunda çalışmalar yapmıştır, Bkz. Çal, s. 392-393.

C. 1884 Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi ve Sonraki Tanzimler

Türk müzeciliği ve sanat tarihinin mühim isimlerinden biri olarak kabul edilen Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olmasından sonra sakıncaları görülen ve eleştirilere mevzu olan bu Nizamnâme'nin yerine, 1884 senesinde bir tanzim yapılmıştır. 1884 AAN'de[126], Osmanlı ülkesini teşkil eden bütün memleketlerde geçmişte yaşamış halklardan kalan her çeşit eser, eski eser kabul edilerek; altın, gümüş ve sair meskûkât-ı atîka ve tarihî malumatı hâvi her türlü eşya buna misal olarak sayılmıştır (m. 1). Yine buna göre eski eserlerin tamamı devlete ait kabul edilerek (m. 3), bunların yurtdışına çıkarılması yasaklanmıştır (m. 8). Kazı yapılması için ruhsat şartı ve buna dair esaslar günümüze kadar devam etmiştir. Bu bakımdan bu Nizamnâme, getirdiği sistem ve yeniliklerle, Türk eski eserler hukukunda bir esas teşkil etmiştir[127].

1906 AAN'de[128] 1884 Nizamnâmesi'ne göre esaslı bir değişiklik yoktur. 1884 AAN'de yer alan bazı muğlak ifadeler biraz daha açık hale getirilmiştir. Eski eserlerin tarifi daha da belirginleştirilmeye çalışılmış ve bunlar tek tek misalleriyle sayılmıştır. Eski eserlere dair bütün işlerde Müzeler Umum Müdürlüğü salâhiyetli kılınmıştır. Bundan başka, bu Nizamnâme ile eski eser ticareti yapmak ruhsat şartına bağlanmıştır. Önceki nizamnâmeler, esas olarak Türk-İslam öncesi devirlerden kalma eserler düşünülerek yapılmıştır. İşte bu Nizamnâme'nin 4. maddesi ile İslâmî eserlerin de eski eser olabileceği ifade edilmiş ve bunların devlet malı hükmünde olduğu kabul edilmiştir[129]. 1913'te Evkâf-ı İslâmîye Müzesi'nin de kurulması ile artık bu eserler fiilen müzede muhafaza edilmeye başlanmıştır[130].

Son olarak 1921 tarihli Asâr-ı Atîka Kanunu Lâyihası'ndan[131] söz etmek gerekir. Bu lâyihada 1906 Nizamnâmesi'ndeki tarif ve misallere ilaveten 17. asır sonuna kadar tarihlenen ve sanat, ilim ve edebiyat kıymeti olan eserlerin eski eser kabul edileceği ifade edilir. Buna göre kazıdan çıkan eski eserlerin hepsi hükümet malıdır. Bu eserleri bulanların yaptığı masrafa mukabil bulduğundan hisse, bu mümkün olmazsa bir ikramiye

[126] Zeyl-i Düstûr, I/IV/89.
[127] Mumcu, s. 73-74; Çal, s. 393.
[128] İkdâm Gazetesi, T. 16 Rebîulâhir 1324/27 Mayıs 1322, S. 4313-4315.
[129] Çal, s. 393.
[130] Mumcu, s. 75.
[131] Lâyihanın tamamı için bkz. Çal, s. 395 vd.

verileceği kabul edilmiştir[132]. Ancak bu lâyiha kanunlaşamamıştır. Netice itibarıyla, 1884 tarihli Nizamnâme, getirdiği esaslarla 1906 tarihli Nizamnâme ile yapılan ufak değişiklikler dikkate alınmazsa aslî yapısı değişmeden 89 sene tatbik edilmiştir. Cumhuriyet devrinde Anayasa Mahkemesi tarafından 1965 senesinde bu Nizamnâme, kanun hükmünde kabul edilmiş ve böylece 1973'e kadar câri kalmıştır[133].

D. Değerlendirme

Hülasa olarak definelere ve bu statüdeki menkul eski eserlere, definelerin tâbi olduğu fıkıh hükümleri uzun bir müddet tatbik edilmiştir. Ancak 1869 Nizamnâmesi ile birlikte eski eserler belli bir hukukî statüye bağlanmış ve bunlara dair yeni tanzimler yapılmaya başlanmıştır. Bu devirde eski eserler için yapılan tanzimlerin defineleri de ihtiva edip etmediği ve defineler için hangi hükümlerin tatbik edileceği izaha muhtaç görünmektedir.

1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'nin 107. Maddesi klasik fıkıh hükümlerine atıf yapmış ve bunda definelere dair ayrıca tanzim yapılmamıştır. 1869 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi'nde de defineler hakkında hükme rastlanmadığından, fıkıh hükümleri tatbik edilmeye devam etmiştir. 1874 tarihli Âsâr-ı atîka nizamnâmesinde define aramak için Maarif Nezareti'ne müracaat şartı getirilmiştir (m. 8). Bunun 7. maddesinde ise eski eser yahut define aramak için izinsiz kazı yapılamayacağı ifade edilmiştir. Bunlardan başka 1874, 1884, 1906 ve 1921 tarihli Nizamnâme'lerin hiçbirinde define kelimesi geçmemektedir. Tatbikatta defineciliğe izin verilip verilmediği de kat'î suretle bilinmemektedir[134].

Şeyhülislam Hüseyin Hüsnü Efendi, bu mevzuyla alakalı olarak, müellifi bulunduğu Arazi Kanunnâmesi Şerhi isimli eserinde şöyle demektedir:

---

[132] Çal, s. 393.
[133] Hüseyin Muşmal, **Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası: Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)**, Konya: Form Ofset, 2009, s. 55-56; Fatma Şimşek/Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 16, (2009), s. 112.
[134] Halit Çal, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları", E. Semih Yalçın (hzl.), **Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan** içinde, (234-270), Ankara: 2005.

"*... kütüb-i fıkhiyyeye ihâle ve şerhen zikr ve beyan olunan defâin-i mütenevvianın antika ve âsâr-ı atîka kısmından olanları hakkındaki ahkâm-ı nizamiye, dördüncü zeyl düsturda münderic âsâr-ı atîka nizamnâmesinyle tahdid olunmuştur.*"[135].

Arazi Kanunnâmesi şârihi Hâlis Eşref de aynı fikirdedir[136]. Âtıf Bey ise bu nizamnâmelerin, bu gibi antika definelerin aranması ve bu maksatla kazı yapılmasına dair tanzimler olduğunu ifade etmektedir[137]. Anlaşıldığı üzere defineler hakkında fıkıh ahkâmı, bahsi geçen nizamnâmelerden sonra da cârîdir. Ancak define aranması ve kazı yapılması bazı esaslara bağlanmış ve definelerden eski eser mesabesinde olanlar[138] için Âsâr-ı Atîka Nizamnâmesi ile bazı tahditler getirilmiştir.

Tanzimat fermanından sonraki devirde Osmanlı ülkesindeki pek çok eski eserin yabancılar tarafından yurtdışına çıkarılması, esas olarak buna mâni olunmak istenmesi ve bilinen ruhsatlı kazıların devlet tarafından yapılanlar dışında tamamının yabancılar tarafından yapılması, bu nizamnâmelerdeki hükümlerin aslında yabancıların bulacağı eski eserler düşünülerek tanzim edildiği fikrini de uyandırmaktadır. Eski eserlere dair tanzimler, 19. asrın ikinci yarısından itibaren Avrupalıların faaliyetlerinden sonra ortaya çıkmıştır. Bunlar, bu eski eserlerin yurt dışına kaçırılmalarını engelleme maksadına matuf olmuştur[139]. Bu meyanda Osmanlı'da eski eserlerin korunması, bunların hukukî statülerine dair esaslı tanzimler yapılması ve bunları koruyucu hukukî müesseselerin tesis edilmesi suretiyle değil; daha ziyade kaçakçılığı önleme ve kazıları izne tâbi tutmaya dair tedbirler vasıtasıyla olmuştur.

Yabancıların Osmanlı ülkesinde kazı ruhsatı şartlarını suiistimal etmeleri ve kaçakçılık yapmalarının rahatsızlık verici hale gelmesi üzerine, 1868'de Şûrâ-yı Devlet tarafından Sadaret'e gönderilen bir mazbatada, yabancıların kazı yapmak için izin almalarının şart koşulması ve eserlerin yurtdışına çıkarılmasına mâni olunması için tedbirler alınması lüzumu dile getirilmiştir. Bunun üzerine çıkarılan 1869 AAN'nin,

[135] Hüseyin Hüsnü Efendi, s. 235.
[136] Hâlis Eşref, s. 608.
[137] Âtıf Bey, s. 345.
[138] Feyzioğlu'nun ifade ettiğine göre, 1906 AAN rejimi için, "bugünkü neslin bilgisine bir şey katabilecek veya mevcut bilgisini takviye ve teyid edecek bir mahiyet ve kıymete sahip" defineler bu çerçevede kabul edilir. Bkz. Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, Lukata ve Define, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, (1955), s. 191 vd.
[139] Muşmal, s. 21-22; Şimşek/Dinç, s. 106; Taşbaş, s. 1332.

Avrupalıların yaptığı kazıları tahdit etme maksadını taşıdığı görülmektedir. 1874 AAN'de yurtdışına çıkarılma yasağı gevşetilince Avrupalılar bilhassa Anadolu ve Mezopotamya'da yaptıkları kazılarda çıkardıkları eserlerin mühim bir kısmını yurt dışına çıkarmışlardır[140].

Sadaret'ten Maarif Nezareti'ne yazılan ve 1884 AAN'nin hazırlanma gerekçesinin izah edildiği bir talimatta, Avrupa'da araştırmacıların eserlerin asıllarını müzeye teslim edip yalnızca kopyalarını alabildikleri ve memleketimizde de bu usulün uygulanması ile eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasının engellenebileceği ifade edilmiştir[141]. Gerçekten 1884 AAN, yabancıların araştırma şartlarını bu yönde tanzim etmiş ve bu Nizamnâme, yabancılar tarafından oldukça sert tenkitlere maruz kalmış, Avrupalı gazetelerde Osman Hamdi Bey aleyhine yazılar yayınlanmıştır[142].

Görülüyor ki bu nizamnâmeler, ağırlıklı olarak yabancıların eski eserleri yurtdışına kaçırmasına mâni olmak ve kazıları ruhsata ve denetime tâbi tutmak maksadıyla tanzim edilmiştir. Bilindiği kadarıyla 1842 senesinden itibaren yapılan bütün ruhsatlı kazıların kahir ekseriyeti yabancılar tarafından ve geri kalanı ise Müze-i Hümayun tarafından yapılmıştır[143]. Müze-i Hümayun tarafından kazı yapılmasında, yabancıların eski eser kaçakçılığına tam manasıyla mâni olunamadığı için, devletin kazı yaptırmak suretiyle memleketteki eski eserleri Avrupalılar el atmadan bir an evvel çıkarıp Müze-i Hümayun'da muhafaza etme maksadı ön plandadır[144].

Fıkıh hükümlerine göre yabancıların çıkardığı definelerin tamamı devlet malı olup; kazı yapılmasına izin verme ve araştırmacıya hisse verme salâhiyetleri tamamen hükümdarın elindedir[145]. Bütün bunlar değerlendirildiğinde, arama ve kazı yapma izni hariç AAN'lerde define kelimesinin hiç geçmemesi, bu nizamnâmelerin definelere dair fıkıh hükümlerini yürürlükten kaldırmadığını ve yalnızca bu maksatla kazı ve araştırma yapılmasını izin şartına bağladığını göstermektedir. Ayrıca bahsi geçen tanzimlerin,

[140] Muşmal, s. 48-51.
[141] Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği**, Ali Artun (hzl.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 144-145.
[142] Muşmal, s. 54.
[143] Halit Çal, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", (**Yayınlanmış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), s. 35 vd.
[144] Muşmal, s. 44.
[145] Mumcu, s. 67.

yabancıların çıkaracağı definelerin hukukî hükmüne dair İslam hukuku hükümlerine aykırı olmadığını ve bunların, bilhassa yabancıların çıkaracağı defineler için yapıldığı anlaşılmaktadır. Definelerden ancak eski eser statüsünde olanlar, AAN'lerin eski eserler için vaz ettiği hükümlere tâbi olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde definelere dair fıkıh hükümlerinin, Tanzimat devrinden sonra da geçerliliğini sürdürdüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

VI. Cumhuriyet Devri Türk Hukukunda Define

Türkiye Cumhuriyeti'nde esas itibarıyla defineler, 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu'nda[146] (MK) tanzim edilmiştir. MK'nın defineye dair hükümleri, mehazı olan İsviçre Medenî Kanunu'ndaki hükümler ile aynıdır. Nitekim MK m. 722 gerekçesinde, yürürlükten kalkan 743 sayılı *Türk Kanunu Medenîsi*[147]'ndeki hükmün korunduğu, sadece dilinin sadeleştirildiğini ve mehaz kanuna da uygun olarak maddenin üç paragraf haline getirildiği ifade edilmektedir[148]. Bu maddeye göre: "*Bulunmalarından çok zaman önce gömülmüş veya saklanmış olduğu ve duruma göre artık malikinin bulunmadığı kesin olarak anlaşılan değerli şeyler, define sayılır.*" (m. 772/I).

Bulunan defineye kimin malik olacağı, bu definenin ilmî bir kıymeti hâiz olup olmamasına göre farklılık arz etmektedir. İlmî kıymeti hâiz olmayan define, içinde bulunduğu gayrimenkul veya menkul malın malikinin olur (m. 772/II). Defineyi arazi malikinden başkası bulursa, malikten definenin değerinin yarısını aşmamak üzere hakkaniyete uygun bir ödül talep edebilir (m. 772/II). Ancak öncesinde bu kimseler arasında define bulunmasına dair bir akit yapılmışsa define bulan böyle bir talepte bulunamaz[149].

İlmî kıymeti hâiz define hakkında ise 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu[150] hükümleri tatbik edilir. Daha önce ifade edildiği üzere, bu mevzunun tanzim edildiği 1906 tarihli AAN, 1973'e kadar yürürlükte kalmıştır. Akabinde

---

[146] RG, T. 8/12/2001, S. 24607.
[147] RG, T. 4/4/1926, S. 339.
[148] Türk Medenî Kanunu Tasarısı ile Türk Kanunu Medenîsinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve Ankara Milletvekili Yücel Seçkiner'in; Ankara Milletvekili Esvet Özdoğu ve Dört Arkadaşının; Aynı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifleri ve Adalet Komisyonu Raporu (1/611, 1/425, 2/361, 2/680), **T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü**, S. B.02.0.KKG.0.10/101-514/6664, 30.12.1999, s. 229.
[149] Kemal Oğuzman/Özer Seliçi/Saibe Oktay-Özdemir, **Eşya Hukuku**, 14. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2011, s. 65.
[150] RG, T. 23/7/1983, S. 18113.

25.4.1973'te kabul edilen 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu[151], Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 76. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Bir definenin ilmî kıymetinin olup olmadığı bu kanun hükümlerince tespit edilir. Kanunun *taşınır kültür ve tabiat varlığı* adını verdiği bu şeyler, devlet malı statüsündedir (m. 5). Bunun neticesi, bu statüdeki defineler hususî bir şahsa ait arazide bulunduğunda; devletin, bedelini de kendisinin takdir ettiği tek taraflı bir satın alma muamelesiyle bunlara malik olabilmesidir[152]. Bu statüye sahip define devlete ait menkul ve gayrimenkullerde bulunursa, bunun mülkiyeti devlete aittir. Burada defineyi bulan şahsa, takdir olunacak bedelin %40'ı ikramiye olarak verilir. Bir hususî şahsın mülkünde bu statüde bir define bulunursa, bulunan şey kıymeti ödenerek devlet tarafından satın alınabilir. Bu şey bir hususî şahsın mülkünde bir başka özel şahıs tarafından bulunursa, ödenecek bedel bulan şahıs ve arazi maliki arasında yarı yarıya paylaştırılır. Burada arazi malikine ödenen bedel satış bedeli, bulan şahsa ödenen bedel ise ikramiye mahiyetindedir. Ancak gerek arazi malikinin mülkiyet hakkı gerekse bulanın ikramiye talep etme hakkının zayi olmaması için ihbar mükellefiyetinin ifa edilmesi şarttır[153].

İhbar mükellefiyeti, bu statüde bir define bulunduğundan haberdar olanların, üç gün içinde ilgili makamlara haber verme mecburiyeti olarak karşımıza çıkar (m. 4). Bu mükellefiyeti yerine getirmemek suçtur; bu suçu işleyenler altı aydan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (m. 67). Müddeti içinde ihbar edilmediği için gizlenmiş sayılan taşınır kültür ve tabiat varlıklarını haber verenlere ayrıca ikramiye verilir (m. 64).

Her türlü define aramak için araştırma, kazı veya sondaj yapmak ruhsata tâbidir. Aranan şartları sağlayanlara Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından define arama ruhsatnamesi verilir. Define arama ruhsatının aynı süre için yalnızca tek bir yer için verilir, bu ruhsat devredilemez ve bu iş başkasına tevkil olunamaz (m. 50). Ruhsatsız define aramak suçtur; bu fiili işleyenler üç aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır (m. 74).

---

[151] RG, T. 6/5/1973, S. 14527.
[152] İhsan Erdoğan, "Hukuki Açıdan Define", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. 13, S. 1-2, (2013), s. 526-527.
[153] Erdoğan, s. 530 vd.

BİRİNCİ KISIM

OSMANLI HUKUKUNDA DEFİNENİN MÜLKİYETİ

I. UMUMÎ OLARAK

Definelerin mülkiyetine dair hükümler, fıkıh kitaplarının rikâz bahsinde geçer. Bu bahis, umumiyetle zekât kitabı içinde veya hemen sonrasında karşımıza çıkar. Yani esasında bu mevzu, rikâzdan alınacak vergi dikkate alınarak tasnif ve tetkik edilmiştir. Kaynaklarda çeşitli hallerde defineden alınması icap eden beşte birlik vergi hakkında "... *beşte biri beytülmâlindir.*" gibi ifadelere sıklıkla rastlanır. Bu hususta yapılan izahatın akabinde "*geriye kalanı şunundur.*", "*bakiyesi şuna aittir.*" gibi ifadelerle, beşte bir hisse çıktıktan sonra kalan beşte dörde kimin malik olacağı izah edilmiştir.

Kaynaklardaki bu ifadeler, esasen definelerden *beytülmâle* (devlet hazinesine) verilen beşte birlik hissenin, vergi mahiyetinde olmaktan ziyade, beytülmâl hükmî şahsiyetinin define üzerindeki hisseli mülkiyetini akla getirmektedir. Ancak yerinde görüleceği üzere beytülmâlin mevzubahis bu hissesi, kendine mahsus sebeplerle bu çalışmada vergi olarak isimlendirildi. Dolayısıyla beytülmâlin üzerinde hak sahibi olduğu beşte birlik hisse, definenin mülkiyeti bahsinde değil; vergilendirilmesi kısmında ele alınmıştır. Böylece bu kısımda, beşte biri vergi olarak alınmadığı hallerde definenin tamamının; beşte birin vergi olarak alındığı hallerde ise kalan kısmın mülkiyetinin kimde olduğu tetkik edilmiştir. Ayrıca beytülmâlin, definelerden vergi olarak aldığı beşte birden farklı olarak, lukatalardaki hakkı sebebiyle definelerde hak sahibi olduğu haller de vardır. Bunlar da mülkiyetle alakalı mevzular olduğundan aşağıda izah edilmiştir.

İslam hukukunda mülkiyet, sahibine bir mâni olmadıkça eşya üzerinde dilediği gibi tasarruf etme salâhiyeti veren bir haktır. Bu hakkın sahibine *malik* denir. Lügatte "bir nesnenin hükmederek zapt ve tasarrufu" manasına gelen *milk* (mülk) kelimesinden gelir[154]. Istılahta milk, mülkiyet hakkı ile beraber sınırlı aynî hakları da ifade eder. Dar

[154] **Kâmûs-i Okyanus**, "el-Milk", III/115-116; **Lügat-ı Vankulu**, "el-Milk", II/239.

olarak mülkiyet manasında kullanılır[155]. Malikin tasarruf etme salâhiyeti, umumî olarak eşyayı kullanma, semerelerinden yararlanma ve tüketme hakkını ihtiva eder. Hanefî hukukçulara göre mülkiyet mevzuu eşyadan anlaşılan; mal (*ayn*), menfaat ve *deyn*dir. Mal, örfen bir iktisâdî kıymeti olan fizikî varlıklara denir. Malı kullanma veya yararlanma hakkına menfaat adı verilir. Deyn ise alacak hakkıdır. İşte mülkiyet; ayn, menfaat veya deyn üzerinde tesis edilebilir[156].

Klasik kaynaklarda mülkiyetin iktisabı neticesini doğuran haller münferit olarak ve dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Modern müellifler ise bu halleri toplu olarak tasnif ederek, umumiyetle aslen iktisap ve devren iktisap olmak üzere iki kısma ayırarak incelemişlerdir. Aslen iktisap, daha önce mülkiyet tesis edilmemiş bir eşyaya malik olma veya bir intikal olmaksızın eski malikin mülkiyetinin sona erip yeni malikin mülkiyeti iktisap etmesidir. İhraz, istilâ, hukukî tağyir, karışma ve birleşme ile lukata, define ve maden bulma gibi haller aslen iktisap içinde mütalaa edilmiştir. Devren iktisap ise mülkiyetin bir kimseden başka bir kimseye rızalarıyla veya kanunen intikal etmesidir. Bu da akit veya halefiyet ile olur[157].

Aslen iktisabın tipik misali ihraz ve istilâdır. *Mubah* (sahipsiz) bir mala malik olma kastıyla fiilî hakimiyet (zilyetlik) kurmaya ihraz denir. Mubah mal, bir malın mülkiyet altına girmeden önceki aslî halidir. Bunlar umumî olarak mevat arazi, av hayvanları, kaynak ve yağmur suları, sahipsiz arazide biten otlar, ağaç ve meyvelerdir[158]. İstilâ ise mubah mallar üzerinde hakimiyet kurmak için kuvvete dayalı ilk işgal haline denir. Kaynaklarda istilânın daha geniş manada olup ihrazı da kapsadığını veya aslen iktisapta ilk safhanın istilâ, sonraki safhanın ihraz olduğunu söyleyenler vardır. Klasik kaynaklarda avlanma, mevat arazinin ihyâsı ile define ve madenin mülkiyeti meseleleri ayrı bablarda incelenirken modern müellifler bunları da istilânın türleri olarak görmüşlerdir[159].

[155] Hasan Hacak, "Milk", **DİA**, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 62-63.
[156] Hasan Hacak, "Mal", **DİA**, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, s. 462-463.
[157] Karaman, III/48 vd; Aydın, s. 345 vd; Akgündüz, s. 209 vd; Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 446 vd.
[158] Hamza Aktan, "İhrâz", **DİA**, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 543.
[159] Ali Bardakoğlu, "İstîlâ", **DİA**, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2001, s. 359-360.

Çok eski zamanlarda toprak altına saklanan ve sahibi bilinmeyen kıymetli eşyaları, yani defineleri bulmak, bazı şartlarla mülkiyetin iktisabı neticesini doğurur. Ancak bunun, aslen iktisabın tipik misali olan ihraz ile bariz farkları vardır. Mubah mallar daha önce mülkiyete mevzu olmamış şeylerdir. Tipik örneği av ve ot olan bu tür malların mülkiyeti ihraz yoluyla iktisap edilir. Define ise daha önce mülkiyete mevzu olmuş, ancak maliki tarafından iradî veya gayri iradî sebeplerle toprak altında kalmıştır. Dolayısıyla define ile mubah mallar arasında mühim bir fark vardır. Yani define, av ve ot gibi sahipsiz mal değildir.

İkinci olarak mülkiyet hakkı, kaideten hakkı sona erdirici bir sebep yoksa bir müddete tâbi olmaksızın varlığını devam ettirir[160]. Mecelle m. 1274'te bu kaide, "*Tekâdüm-i zamân ile hak sâkıt olmaz.*" ifadesiyle yer almıştır[161]. Dolayısıyla prensip olarak define üzerindeki mülkiyet hakkı, zamanın geçmesiyle sona ermez. Ancak define çok zaman önce saklandığı için malikin kim olduğu bilinemez. Bu yüzden definelerin mülkiyetine dair kendine mahsus hükümlerin olması icap eder.

Menkul mallarda terk yoluyla mülkiyetin sona erip ermeyeceği, klasik kaynaklarda münakaşalıdır. Ancak umumî kanaat terk ile mülkiyetin sona ermeyeceği istikametindedir[162]. Şu halde definenin malikinin, terk suretiyle mülkiyet hakkından feragat ettiğini ve definenin sahipsiz mal haline geldiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki definenin malikinin onu terk ettiği değil, iradî olarak sakladığı veya onun, malikinin iradesi dışında olarak yer altında kaldığı düşünülür. Dolayısıyla terk ile mülkiyetin sona ereceği kaidesi kabul edilse dahi, definelerin bu suretle sahipsiz hale geldiğini söylemek isabetli olmayacaktır.

Bütün bu sebeplerle define mubah mallardan ayrı tutulmuştur. Definenin mülkiyetinin iktisabı, modern kaynaklarda mubah malların aslen iktisabı yolu olan ihrazın bir türü olarak sayılmış olsa da kendine mahsus hususiyetler taşımaktadır.

---

[160] Ahmet Akgündüz, "İslâm ve Osmanlı Hukukunda Müruruzaman", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C. 1, S. 1, (1988), s. 76-77.
[161] Hoca Emin Efendizâde Ali Haydar Efendi, **Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319, C. 14, s. 203 vd.
[162] Hasan Hacak, "Mülkiyet", **DİA**, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 546.

Modern kaynaklarda İslam hukukunda mülkiyetin aslen iktisabı türleri arasında sayılan bir başka hal olan lukata ile define bulma, bazı yönleri itibarıyla benzerlik taşımaktadır. Nitekim yerinde görüleceği üzere kenz-i İslâmî, lukata hükümlerine tâbidir.

Lukata gibi definenin de maliki bilinmez. Fakat bunların ikisi de mubah mal sayılmazlar. Mubah malın ihrazında, bir çaba sarf edilerek mal hakimiyet altına alınır. Lukata ve define ise çoğu zaman tesadüfen bulunur. Lukata umumiyetle unutma, hatayla bırakma veya kaybetme gibi hallerin vuku bulmasıyla sahibinin rızası olmadan zilyetliğinden çıkar. Define ise daha ziyade muhafaza edilmek ve sonradan çıkarılmak maksadıyla malikinin iradesiyle saklanır. Lukata zayi olacağından korkulan bir malsa onu himaye etmek vaciptir. Define bulanın ise prensip olarak onu almak mecburiyeti yoktur. Ancak almışsa definenin vergisini vermekle mükellef olur. Lukata, prensip olarak bulanın mülkiyetine geçmez. Sahibi bulununcaya kadar ilan edilir. Eğer fakirse bulan, sahibi çıkınca ödemek şartıyla kendisine sarf edebilir. Define, belli şartlarda bulanın veya içinde bulunduğu arazinin malikinin mülkiyetine geçebilir. Fakir olmak gibi bir şart aranmaz. Ancak beşte bir nispetindeki vergiyi vermeyip kendine sarf edebilmesi için fakir olması şarttır[163].

İslam hukukçuları, ortaya çıkan defineye kimin, hangi şartlarda ve hangi sebeplerle malik olacağına dair tafsilatlı izahat yapmışlardır. Definenin mülkiyetine dair hükümler definenin türüne, bulunduğu ülkenin ve arazinin hukukî statüsüne, bulan şahsın hususiyetlerine göre farklılık arz etmektedir. Bu hususta ilk tasnif, definenin türüne dairdir: Kenz-i İslâmî ve kenz-i cahilî farklı hukukî statülerde kabul edilir. Bunlar izah edildikten sonra, kenz-i cahilînin, bulunduğu arazinin ve ülkenin hukukî statüsüne göre yahut bunu bulan şahsın hususiyetlerine göre değişen hükümleri tetkik edilmiştir.

II. KENZ-İ İSLAMÎ

A. Tarifi ve Unsurları

Üzerinde İslam alameti olan defineye kenz-i İslâmî denir. Bu define altın veya gümüş para olabileceği gibi, ev eşyası, alet, silah, kumaş ya da yüzük taşı gibi bir şey de

[163] Bkz. Bilmen, VII/242 vd.

olabilir[164]. Kaynaklarda İslam alametinin ne olduğuna dair çeşitli tarifler yapılmıştır. Buna göre İslam alameti, çıkarılan eşyanın üzerine nakşedilmiş kelime-i şehâdet, ayet-i kerîme, bir İslam halifesinin ismi gibi Müslümanlara ait bir yazı veya işarettir[165]. Bu işaretlerin varlığı, defineyi Müslümanların koyduğuna delalet eder[166].

Anlaşıldığı üzere hükme esas olan unsur, definenin Müslümanlardan kalmış olmasıdır. Definenin üzerindeki İslam alametleri, onun Müslümanlardan kalmış olduğu kanaati hâsıl ettiği için; bu definenin İslâmî olduğu kabul edilecektir. Dolayısıyla kaynaklarda sayılan bu işaretler misal kabilinden olup, asgarî yahut mutlak şartlar değildir. Bunlardan başka, definenin bir Müslüman tarafından saklanmış olduğuna delalet eden herhangi bir alametin varlığı da aynı neticeyi doğuracaktır. Ancak üzerinde İslam alameti bulunan definenin, en son bir Müslümana ait olduğu veya Müslümanlardan kaldığının karine olarak kabul edileceği anlaşılmaktadır. Üzerinde İslam alameti olan define, hakikatte bir gayrimüslim tarafından da gömülmüş olabilir. Ancak bu hakikat bilinmediği müddetçe zahir olan bunun kenz-i İslâmî olduğudur.

B. Hükümleri

Kenz-i İslâmî, lukata hükmündedir. Bu hususta Hanefî hukukçuları arasında ihtilaf yoktur[167]. Yani kenz-i İslâmînin mülkiyeti, İslam hukukunda lukataya dair hükümlerle irtibatlıdır. Bu sebeple evvela lukata hükümleri tespit edilmiş, akabinde bunların kenz-i İslâmîye tatbiki tetkik edilmiştir.

1. Lukatanın Tarifi

Lukata, lügat manasıyla "yerden alınıp kaldırılmış mal" demektir. Istılahta "bulunmuş yitik mal" manasındadır[168]. Bu yitik malı alıp saklama işlemine *iltikat*, bunu yapan kimseye de *mültekit* denir[169]. Fıkıh âlimleri bu meseleye dair çalışmalarında,

---

[164] Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/127.
[165] Merğinâni, s. 179; Molla Husrev, I/329; Mevkûfâtî, s. 179; Şeyh Nizam ve Heyet, **Fetâvâyi Hindiyye**, Mustafa Efe (çev.), 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985, C. 1, s. 612; Tahtâvî, II/353.
[166] Serahsî, II/322.
[167] Serahsî, II/322; Merğinâni, s. 179; Mahmud b. İsrâîl es-Semavnevî Şeyh Bedreddîn, **Letâifü'l-İşârât Şerhi**, Hacı Yunus Apaydın (hzl.), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, C. 1, s. 238; Molla Husrev, I/329; Mevkûfâtî, s. 179; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/127.
[168] İbn Âbidîn, IX/120.
[169] Bilmen, VII/242.

Kur'ân-ı Kerîm'de lukatalar hakkında doğrudan bir hüküm yer almadığı için daha ziyade sünnete müracaat etmişlerdir. Hadis-i şerîfe göre lukata bulan bir kimse, Hz. Peygamber'e bunun hükmünü sorduğunda, şöyle cevap verilmiştir: "*Kesesini ve bağını belle, sonra onu bir sene ilan et. (Sahibini) bilemezsen, onu harca. O yanında bir emanet olsun. Günün birinde bir arayanı gelecek olursa, ona ödersin.*"[170].

Lukatanın zayi olacağından veya başkası tarafından gasp edileceğinden korkuluyorsa bunu bulan kimsenin muhafaza etmesi lazımdır. Böyle bir hal yoksa bulan kimsenin, bu malı, malikini bulmak için alıp almaması kendi tercihine kalır. Kabul edilen görüşe göre böyle bir malın yine de alınıp muhafaza edilmesi daha faziletli görülmüştür[171]. Ancak bu, lukatayı sahibine vereceği hususunda nefsine emniyeti olan kimse içindir. Nefsine hâkim olacağından emin bulunmayan bir kimsenin, bu şeyi almaması daha hayırlı kabul edilir[172].

Lukatalar, kıymetlerine göre iki türlüdür: Sahibi tarafından aranması alışılmış olmayan, kıymetsiz mallar veya sahibinin mutlaka arayacağı düşünülen mallar. Birinci gruptan bir mal bulan, ilan etmeksizin ondan istifade edebilir. Ancak sahibi gelirse bulan kimseden bunu talep edebilir. Çekirdek ve nar kabuğu, kırık kamçı, ölmüş koyunun derisi gibi sahibi tarafından atılmış olduğu kuvvetle muhtemel şeyler buna misal olarak gösterilir[173].

Sahibi tarafından bu malların atılmış olması, bunlardan istifade edilmesine izin verildiği manasına gelir. Ancak bu türden mallar, bulan kimsenin mülkü olmaz. Sahibinin bu mallar üzerinde mülkiyeti devam eder. Dolayısıyla bu kimse halen maliktir[174]. Ancak bir malın maliki, malını umuma açık bir yere bırakıp "*Bulan kimsenin olsun!*" demiş ise, bundan haberdar olup malı bulan kimse malik olur. Zira bu muamele hibe hükmündedir. Fakat haberdar olmayan kimse ona malik olamaz. Çünkü onu sahibini bulmak için almış olur ve o, lukata hükmünde olur[175].

---

[170] Buhârî, "**Lukata**", 1, 2, 3, 4, 9, 10, 11; Müslim, "**Lukata**", 1, 2, 5, 7, 8, 9; Ebu Davud, "**Lukata**", 1; Tirmizî, "**Ahkâm**", 35.
[171] Fetâvâyi Hindiyye, IV/373.
[172] İbn Âbidîn, IX/121-122.
[173] Serahsî,XI/1; Mevkûfâtî, s. 403; Fetâvâyi Hindiyye, IV/374; İbn Âbidîn, IX/126.
[174] Serahsî, XI/2.
[175] İbn Âbidîn, IX/137.

Eğer lukata, sahibi tarafından mutlaka aranacağı kabul edilen kıymetli eşyalardan ise, bulan kimsenin bunları, sahibini bulmak için muhafaza edip ilan etmesi gerekir. Altın, gümüş ve diğer eşyalar bu kabildendir. Birinci grupta sayılan şeyler toplu bir halde bulunursa bunlar da ikinci gruba dâhil olurlar[176].

2. Lukata Bulanın Mükellefiyetleri

Bir malı sahibini bulmak maksadıyla alan kimsenin şahit tutması (*işhâd*) icap eder[177]. Böyle yaptığında, lukata, mültekitin elinde *emanet* hükmünde olur. Bunun neticesi olarak, bu kimsenin kusuru olmaksızın lukata zayi olursa, kendisinden tazmin edilmez. Ancak malı kendisi için alıkoymuşsa, zayi olduğunda tazmini lazım gelir. Eğer malı, sahibini bulmak için almış fakat şahit tutmamış ve mal zayi olmuşsa, malın sahibi de bulan kimsenin bunu kendisi için alıkoyduğunu ileri sürerse; alıkoyan kimse yine tazminle mükellef olur. Zira zayi olan malı, sahibini bulma maksadıyla aldığını beyan eden kimse, bu malı aldığını ikrar etmiş olur. Bu ikrar ile malı aldığı ve onun elinde zayi olduğu sabit olur. Sahibini bulma maksadının mevcut olduğu ise sabit olmaz, şüpheli kalır. Bu yüzden İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre burada mal sahibinin sözüne itibar edilir[178].

İmam Ebû Yûsuf ise bulan kimsenin sözüne itibar edileceği görüşündedir[179]. Bunun için mültekitin yemin etmesi şarttır. İmam Ebû Yûsuf'un bu görüşte olmasının birinci sebebi, Müslümanın fiilinin, aksine bir delil olmadıkça meşru tefsir edilmesi prensibidir. İkinci sebebi, malın gasp edilmesinde olduğu gibi, malikin, bulanın kendisine borçlu olduğunu iddia etmesi ve bulanın bunu inkâr etmesi halinde inkârın muteber sayılacağıdır. Buna karşı İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ise hür olan herkesin aksine bir delil olmadıkça kendi yararına çalıştığını esas kabul eder. Bu sebeple başkası yararına çalıştığını iddia edenin, buna dair şahit tutması lazımdır. Ayrıca başkasının mülkiyeti altındaki bir malı izinsiz olarak almak, buna dinen izin olmadıkça tazmini

[176] Serahsî, XI/2; Fetâvâyi Hindiyye, IV/374.
[177] İbn Âbidîn, IX/125.
[178] Serahsî, XI/17-18; Mevkûfâtî, s. 401; Fetâvâyi Hindiyye, IV/377-378.
[179] Mevkûfâtî, s. 401.

gerektirir. Dinen izin de şahit tutulması şartıyla verilmiştir. Dolayısıyla bu şarta riayet etmeden başkasının malını telef eden bundan mesul olur[180].

Lukata bulan, şahit tuttuktan sonra malın sahibini bulmak için sokak, çarşı, mescid kapıları gibi insanların toplu halde bulunduğu yerlerde lukata bulunduğunu tarif ve ilan etmelidir. Bu ilan işi, halin icabına göre malın sahibinin artık onu aramayacağına kanaat getirilinceye kadar yapılır[181]. Bir görüşe göre ilan müddeti, lukata ne miktarda ve kıymette olursa olsun, bir senedir[182]. İlanın malın bulunduğu yerde ve açık bir şekilde yapılması şarttır[183]. Bulan kimse çocuk veya köle ise tarif ve ilanı çocuğun velisi, kölenin efendisi yapar. Ticarî muameleler yapmasına izin verilen (*me'zun*) veya hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapan (*mükâteb*) köle, tarif ve ilanı kendisi yapar. Ancak bu iltikat muamelesinin sahih olması için mültekitin, temyiz kudretini hâiz (*mümeyyiz*) olması şarttır. Bunamış kimsenin (*matûhun*) iltikatı ise sahihtir[184].

3. Lukatanın Mülkiyeti

Mültekit, malın sahibi olduğunu mücerret olarak iddia edene lukatayı vermek zorunda değildir. Bu kimseden delil isteyebilir[185]. Para cinsinden bir şey bulana, bir kimse gelip paranın ağırlığı, sayısı gibi hususiyetlerini söylese ve hepsinde isabet etse dahi bulan kişi, o kimseye bunu vermeye mecbur olmaz. Bu kimseden şahit getirmesini veya kefil göstermesini talep edebilir. Şahit ile ispat ederse kendisinden kefil istenemez[186].

Lukata hakkında ilan yapılıp sahibinin artık bulunmayacağı kanaati hâsıl olacak müddet geçtikten sonra, mültekit dilerse lukatayı muhafaza etmeye devam eder. Fakir ise kendisi istifade edebilir. Ancak mülkiyetini iktisap edemez[187]. Bir görüşe göre fakirin bunu yapması için hâkimin izin vermesi şarttır[188]. Bulunan şey para cinsinden bir şey ise ve fakir bunu kendisi için sarf ettikten sonra zengin olursa, bir görüşe göre bu harcadığı

[180] Serahsî, XI/18.
[181] Mevkûfâtî, s. 401; Fetâvâyi Hindiyye, IV/373; İbn Âbidîn, IX/126.
[182] İbn Âbidîn, IX/126.
[183] Serahsî, XI/8-9.
[184] İbn Âbidîn, IX/123.
[185] Mevkûfâtî, s. 403.
[186] Serahsî, XI/10-11; İbn Âbidîn, IX/130.
[187] Serahsî, XI/9; Mevkûfâtî, s. 402; Fetâvâyi Hindiyye, IV/377.
[188] İbn Âbidîn, IX/128.

miktarı fakirlere sadaka olarak vermesi (tasadduk etmesi) icap etmez[189]; bir görüşe göre ise bunu yapması vacip olur[190]. Zengin ise kendisi istifade edemez; ancak fakirlere tasadduk edebilir. Bu kimsenin annesi, babası, evladı veya hanımı fakir iseler bunlara tasadduk etmesi mümkündür[191].

Lukatayı iltikat eden kimsenin esas maksadı, malın aynını sahibine ulaştırmak olmalıdır; aksi takdirde bu fiili gasp hükmünde olur[192]. Ancak bu mümkün olmazsa tasadduk ederek bunun sevabını mal sahibine ulaştırır. Malın sahibi daha sonra ortaya çıkarsa muhayyerdir: Dilerse tasadduka icazet verir, dilerse malını talep eder. Tasadduka icazet verirse sevabı kendisine ait olur[193]. İcazet vermez de malını isterse, bu mal duruyorsa aynen iade edilir; yoksa bedeli tazmin edilir. Bedelini malı bulan kimseden veya tasadduk edilen fakirden tazmin edebilir. İki halde de biri diğerine rücu edemez[194]. Bulan kimse fakir olduğu için kendisine sarf etmişse de aynı kaide muteberdir. Bu şekilde mültekit fakir olan kendi şahsı için bunu harcadığında hem malın sahibi adına hayırda bulunmuş olur, hem de sahibi geldiğinde ödeyeceği bir bedele karşılık olarak bu maldan faydalanır. Dolayısıyla lukatayı bulan fakirin bunu kendine harcaması hem bulan için hem de malik için avantajlı bir hal olarak görülmüştür[195].

İslam ülkesinde zuhur edecek lukataların alınıp beytülmâle tevdi edilmesi maksadıyla hükümdar, memurlar tayin edebilir. Bunların sahibi bulunmazsa satılıp bedeli beytülmâle gelir olarak kaydedilir[196]. Hükümdar lukatayı, bulanın elinden alıp beytülmâle koyabilir veya zengin de olsa bulan kimseye borç olmak şartıyla verebilir[197]. Hükümdar veya hâkim, mal sahibinin yararına olduğuna kanaat getirirse lukatayı mudarebe sermayesi olarak da mültekite veya başkasına verme salâhiyetine sahiptir[198].

---

189 Fetâvâyi Hindiyye, IV/377.
190 İbn Âbidîn, IX/131.
191 Mevkûfâtî, s. 402; Fetâvâyi Hindiyye, IV/377. Ancak zengin kimsenin bakmakla mükellef olduğu küçük çocuk fakir de olsa buna tasadduk edilemez, bkz. İbn Âbidîn, IX/128.
192 İbn Âbidîn, IX/121-122.
193 Serahsî, XI/3; Fetâvâyi Hindiyye, IV/374.
194 Mevkûfâtî, s. 402; Fetâvâyi Hindiyye, IV/374; İbn Âbidîn, IX/128. Mâlikî, Şafiî ve Hanbelî mezheblerinde mültekit fakir olsun zengin olsun, sahibi zuhur etmeyen lukataya malik olur, bkz. Zuhaylî, VII/260-261.
195 Serahsî, XI/10.
196 Bilmen, IV/107-108.
197 Serahsî, XI/5-6; Fetâvâyi Hindiyye, IV/377.
198 Serahsî, XI/5 vd.

Mültekitin lukatayı, sahibine ulaştırmak veya beytülmâle verilmek üzere hâkime tevdi edilmesi tavsiye edilmiştir. Mültekit dilerse bunu kendisi hükümdara teslim edebilir[199].

4. Lukata Hükümlerinin Kenz-i İslâmîye Tatbiki

Görülüyor ki kenz-i İslâmîyi bulan kimsenin bunu kendi nefsi için alıkoyması meşru kabul edilmez. Bu kimse, ancak sahibini bulma maksadıyla defineyi iltikat edebilir. Yukarıda geçtiği üzere lukatanın zayi olunmasından korkulur ise iltikat edilmesi dinî bir vecibedir. Defineler umumiyetle altın, gümüş gibi kıymetli eşyalardan müteşekkil olduğundan; böyle bir define bulanın, bunu, başkasının hıyanetinden korumak için iltikat etmesi lazımdır. Ancak kendi nefsinden şüphe ederse, olduğu yerde bırakması daha doğru bir hareket olarak görülmüştür.

Kenz-i İslâmî lukata hükmünde olduğundan, bir Müslüman tarafından kaybedilip başkası tarafından bulunan mal gibidir. Bunun mülkiyeti, keşfedilmekle bulana veya bir başkasına intikal etmez. Zira malikinin mülkiyet hakkı bakidir. Maliki bu defineyi ne kadar zaman önce gömmüş olursa olsun, bunu saklayanın ve varislerinin bilinmemesi, bu malı mubah yapmaz. Yani malın sahibi olan Müslümanın mülkiyet hakkı, o malı gömmesiyle, saklamasıyla veya kaybetmesiyle zayi olmaz. Nitekim bu hususta Serahsî, "*Müslümanın malı ganimet olmaz*." ve "*...Yerin altında olan, yerin üstünde olan gibidir.*" diyerek bu malın sahipsiz bir mal gibi kabul edilmeyeceğini vurgulamıştır[200].

Kenz-i İslâmîyi bulup alıkoyan kimse, bunu sahibini bulmak maksadıyla aldığına dair derhal şahit tutmalıdır. Bu muamelenin neticesi şudur: Define, onu bulan kimse için emanet hükmünde olur. Bulunan eşya zayi olsa, bulan kimse kusurunun olmadığını beyan ederse ve aksine delil yoksa mahkemece bu beyan kabul edilir. Aksi takdirde define zayi olduğunda bulan kimse tazminatla mükellef olur.

Bulan kimse bu muameleden sonra dilerse malı kendi elinde muhafaza ederek insanların toplu halde bulunduğu yerlerde, sahibi tarafından artık aranmayacağı kanaati hâsıl oluncaya kadar tarif ve ilan eder. Dilerse kendisi mahkemeye veya hükümdara

[199] Bilmen, VII/251.
[200] Serahsî, II/322.

teslim eder. Şer'iyye sicillerinde 16. asra tarihlenen bir kayıtta, sahibinin kim olduğu bilinmeyen bir definenin idarî makamlara teslim edildiğine dair bir misal şöyledir:

"*Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Kaymakçı Ahırı'nda gömülü on iki külçe damgalı Macar bakırı ve bir kırmızı köhne çuka ve bir kırmızı köhne atlas yüzü ve bir astarsız poturu ve bir astarlı eski poturu kaftanlar ve yüz on yedi tane kara saplı bıçak ve bir külah ve bir kürk menevrek*[201] *bulunup sâhibi nâ-ma'lûm olmağın Üsküdar Zaîmi Alagöz Bey b. Abdullah nâm kimesneye teslîm olundu...*"[202].

Hükümdar maslahat görürse defineye beytülmâl için el koyabilir. Böyle bir halde mültekitin lukatayı hükümdara veya vekiline teslim etmesi icap eder. Nitekim kaynaklarda ve literatürde lukatalar, beytülmâlin gelir kalemlerinden biri olarak sayılmaktadır[203]. Dolayısıyla hükümdarın lukatalara el koymasının tatbik sahası geniştir. Bu sebeple beytülmâle intikal eden lukatalar, daha ziyade vergi hukuku içinde mütalaa edilmiştir[204]. Nitekim Osmanlılarda lukataların hâkim izni olmadıkça tasadduk edilmesine, satılmasına veya kiralanmasına müsaade edilmediği ve bunların her türlüsünün devlet tarafından muhafaza edildiği, eski Maliye Nazırlarından Abdurrahman Vefik Sayın'ın (ö. 1956) Osmanlı mali hukukuna dair yazdığı eserinde ifade edilir[205].

Kenz-i İslâmîyi bulan kimse bunu bir devlet makamına teslim etmediği takdirde, kendisi ilan yaptıktan sonra sahibi zuhur etmezse birkaç ihtimalden söz edilebilir:

Bulan kimse zengin ise, defineyi muhafaza etmeye devam edebilir. Bu halde define lukata statüsünde kalmaya devam eder. Sahibini bulmak maksadıyla elinde tutacağından, definenin mülkiyetini iktisap edemeyeceği gibi, bu maldan istifade de edemez. Fakat bu mal yukarıda zikrolunduğu üzere kıymetsiz bir malsa bundan istifade edebilir. Ancak defineler, tarifi icabı kıymetli eşyalardan müteşekkil olduğundan bu ihtimalin gerçekleşmesi pek mümkün değildir.

---

[201] Kıldan dokunmuş şalvar. **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, C. 9, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1977.
[202] Rıfat Günalan, Mehmet Akman ve Fikret Sarıcaoğlu, **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 26 Numaralı Sicil, H. 970-971/M. 1562-1563,** cilt 7, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 193, hüküm numarası: 329.
[203] İbn Âbidîn, IV/158 vd; Fetâvâyi Hindiyye, I/629 vd; Bilmen, VII/251.
[204] Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler**, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, s. 215.
[205] Abdurrahman Vefik Sayın, **Tekalif Kavaidi**, Dersaâdet: Matbaa-i Kader, 1328, C. 1, s. 65-66.

Bulan kimse bu defineyi fakirlere sadaka olarak verebilir. Tasadduk edilen kimse definenin mülkiyetini iktisap etmez. O yalnızca bundan istifade edebilir. Sahibi sonradan zuhur eder ve malını isterse; mal hala mevcutsa aynen iade edilir, yoksa bedeli tazmin edilir. Bulan kimsenin kendisi fakir ise malı kendisi için sarf edebilir. Ancak bu da mülkiyet iktisabı manasına gelmez ve sahibi ortaya çıktığında tazminat mükellefiyeti devam eder.

Yukarıda zikrolunduğu üzere bir kimse malını hibe etme maksadıyla umuma açık bir yere bırakıp bunu beyan ederse, bundan haberdar olarak bu mala el koyan kimse bunun mülkiyetini iktisap eder. Kenz-i İslâmîye de bu şartlar altında el konursa mülkiyeti iktisap edilebilir. Ancak bir definenin bulan kimseye hibe edildiği niyetiyle bırakıldığını düşünmek oldukça güçtür. Zira defineler, umumiyetle onu gömen kimseden başkasının bulmaması maksadıyla gömülüp saklanan kıymetli eşyalardır. Sahibinin kim olduğu bilinemeyecek kadar eski bir zamandan kalma definenin, hibe edilme maksadıyla gömüldüğü farz edilse dahi bir kimsenin bundan haberdar olarak defineyi elde etmesi ihtimali son derece zayıftır. Dolayısıyla bu surette malik olunması mümkün gözükmemektedir.

Osmanlı şeyhülislamları, kenz-i İslâmînin içinden çıkarıldığı hanenin malikinin, bu defineyi kendisinin saklamış olduğunu iddia ve dava etmesi halinde sözüne itibar edileceğine dair fetvalar vermiştir. 18. Asrın ilk yarısında yazılmış bir fetva mecmuasında geçtiği üzere bir Müslüman, evini kiralasa ve kiracı evin duvarında kenz-i İslâmî bulsa; ev sahibi bu definenin kendisine ait olduğunu iddia edip dava edebilir. Bu halde ev sahibinin sözüne itibar edilir ve bunlar kiracıdan alınıp ev sahibine verilir. Kiracı, bu defineyi bulup çıkardığı için buna malik olacağını iddia edemez ve bulduğunu ev sahibine teslim etmekten kaçınamaz[206].

17. asra tarihlenen bir başka fetva mecmuasında geçtiği üzere ise kendisine miras kalan evde kenz-i İslâmî bulan varisler, definenin kendilerinin olduğunu iddia etmeleri halinde sözleriyle tasdik olunup alırlar. Böyle bir iddiaları yoksa halka ilan edilip sahibi zuhur etmeyeceği kanaati hâsıl oluncaya kadar muhafaza edilir. Bu müddetten sonra

[206] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, **Behcetü'l-Fetâvâ**, Mustafa Demiray (hzl.), İstanbul: Klasik, 2011, s. 215.

sahibi çıkmazsa artık varisler fakirse bunu kendilerine sarf ederler, zengin iseler fakirlere tasadduk ederler[207].

Görülüyor ki içinden kenz-i İslâmî çıkan evin malikinin mülkiyet iddiası, aksine bir delil yoksa kabul edilir. Hakikatte bu definenin sahibinin kim olduğunu ispat çoğu zaman güçtür. Bu meselede definenin çıkarıldığı evin malikinin lehine bir karine kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu halde evin maliki, mülkiyet iddia ederse defineye malik olacaktır. Evin malikinin eğer mülkiyet iddiası yoksa bu lukatadır. Dolayısıyla şahit tutma ve ilandan sonra sahibi ortaya çıkmazsa, ancak fakir ise bundan istifade edebilir.

Osmanlı arşivindeki 1789 tarihli bir vesikada[208] geçen hadisede kenz-i İslâmî bulunduğuna dair bir misal mevcuttur. Sadrazam mühürdarları yamaklarından olan ve Eskişehirli beşyüzbaşı Torunoğlu'nun mübaşiri olan Mustafa'nın takririnde yazdığı üzere Eskişehir'e altı ilâ yedi saat mesafe uzaklıkta Sakarya nehri kenarında *Laçin* köyünde Hatib denilen bir kimsenin çobanı, köyün civarındaki kırda hayvanları güderken köye yakın bir yerde define bulur. Bu definede eski tarihten kalma olduğu anlaşılan bir miktar akçeyi alır. Köye geri döndüğünde çobanın ağası Hatib, çobanın elinde bu akçeleri fark eder ve bunları nereden bulduğunu sorar. Çoban bundan daha kat kat fazlasının olduğunu söyler ve ağasını define mahalline götürür. Hatib, "Bu akçelerin sahibi vardır." diyerek çobanı başından savar ve köye dönüp kendisinin yakını olan birkaç kişiye bunu haber verir. Birkaç arkadaşı ile beraber geceleri defineyi çıkarmak için çalışırlar. Dört gece süren bu işin ardından defineyi köye naklederler. Bu köy, Eskişehir'de sakin olan eski mütesellim Velibeyoğlu Mehmed Ağa ve Bilecikli Hacıhimmetoğlu'na bağlı olduğundan, ele geçirdikleri definenin bir kısmını bu ikisine teslim ederler. Bu haber duyulunca köy ahâlisi bölük bölük define mahallini kazıp elde ettikleri bu akçeleri aralarında kullanmaya ve harcamaya başlarlar. Bu sebeple hadise, Eskişehir kasabası ve civarındaki köylerde ağızdan ağıza yayılır. Bunun üzerine Eskişehir kadısı, bu meselenin tahkik edilmesi için emin kimseler tayin eder. Eskişehir kadısının ilamına göre definenin bulunduğu söylenen mahal bazı mütegallibelere bağlı olduğundan bu iş gizli tutularak defineye dair emareler ve numune elde edilir. Bu numuneler ve ilam, hadise hakkında

[207] Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, **Fetâvâ-yı Ali Efendi**, İstanbul: 1257, C. 1, s. 13.
[208] **OA, YB..04.** / 4-107.

tam vukufu olan Mustafa ile İstanbul'a gönderilir. Ayrıca bulunan definenin on altı yük kadar para, altın ve altmışlık sikkelerle karışık halde Sultan Yıldırım Bayezid Han hazretlerinin sikkesiyle damgalı bir define olduğunun halk arasında yayılmış olduğu ilamda yazılır. Mustafa, takririnde definenin bundan daha da ziyade olduğuna dair köy ahâlisi ve diğer bazı kimselerden ihbarlar olduğunu da ifade eder. Beşyüzbaşı Torunoğlu bunun tahsilini murat ediyorsa da köy ahâlisinden akçeler alınsa dahi bu akçelerin büyük çoğunluğunun Hacıhimmetoğlu ve Velibeyoğlu'nun elinde toplandığı ve bu ikisi de mütegallibe taifesinden olduğundan, bunlardan tahsil etmeye iktidarının olmadığı bu takrirde bildirilir. Son olarak definenin miktarının açıklığa kavuşturularak bu mütegallibelerden bir şekilde tahsil edilmesi için Kütahya ve Eskişehir kadıları ve mütesellimlerine hitaben emir yazılmasının lüzumu ifade edilerek İstanbul'a yazılır.

Yukarıda geçtiği üzere bir defineye kenz-i İslâmî diyebilmek için onun Müslümanlar tarafından gömüldüğüne dair bir alametin mevcudiyeti gerekmektedir. Bu alametlerden birisi de Müslümanların sultanlarından bir sultanın ismi veya mührünün olmasıdır. Vesikadan anlaşıldığı üzere bulunan definedeki sikkelerde Sultan Yıldırım Bayezid'in damgası olduğu ifade edilmektedir. İşte hadisede bahsedilen defineye bu sebeple kenz-i İslâmî demek mümkün olacaktır. Dolayısıyla bu define lukata hükmündedir. Şu takdirde gerek defineyi bulan köylüler gerekse bunun büyük bir kısmına el koyan mütegallibeler, bu definenin mülkiyetini iktisap edemeyecektir. Zira bu defineyi ancak sahibini bulmak için muhafaza etmek maksadıyla alıkoymaları meşru kabul edilecektir. Vesikanın tarihine de bakıldığında bu definenin Sultan Yıldırım Bayezid zamanından kaldığı düşünülürse, takriben 400 sene öncesinden kaldığı neticesine varılacaktır. Bu takdirde bu definenin sahibinin bulunmasının pratik olarak çok güçtür. Defineye el koyanların da bunun sahibini bulma hususunda herhangi bir faaliyetlerinden söz edilememektedir. Şu halde gerek sahibinin bulunması mümkün olmadığından gerekse bu defineye haksız olarak el atıldığından, bu definenin lazım gelen yerlere sarf edilmek üzere varidat olarak beytülmale konulabilmesi için birtakım tedbirler alınması istenmiştir.

Tahmini tarihi 1790 olan bir başka vesikada[209] Eskişehir tarafına gidip dönen sadrazam mühürdar yamağı Mustafa'nın, İstanbul'a vardığında getirdiği ilamdan

[209] **OA, HAT**/180-8182.

bahsedilmektedir. Eskişehir yakınlarında Laçin isimli köyün kırlarında define zuhur ettiği daha önceden ihbar edilmiş ve Sultan Yıldırım Bayezid Han sikkesi ile damgalı iki adet para da numune olarak yollanmıştır. Bunun üzerine saray kapıcıbaşılarından Seyyid Ahmed Ağa, yanında bir haseki ve mühürdar yamağı Mustafa, definenin ne olursa olsun ortaya çıkarılması emriyle ile bahsi geçen kazâya gönderilir. Olay yerine vardıklarında soruşturarak define bulunduğu ihbar edilen yeri bulurlar. Bu mahal kadı, mübaşirler ve diğer kimseler huzurunda kazılır; ancak defineden bir esere rastlanmaz. Para bulanın kim olduğu soruşturulduğunda bir çobanın koyun güderken 7 kuruş miktarı para bulduğu ve daha sonra koyunların sahibi Kuloğlu Mehmed ve Mustafa isimli kimselerin haber alıp 6,5 kuruşluk para buldukları ve bundan başka bir şey bulunduğunun duyulmadığı haber verilir. Bunun üzerine mübaşirler 13,5 kuruşluk 540 adet parayı bu kimselerin ellerinden alıp mühürlü bir şekilde İstanbul'a gönderir. Kapıcıbaşı ne kadar ısrarla araştırdıysa da 540 adet paradan başka bir şey bulamaz. Adı geçen şahıslar Eskişehir mütesellimininin mahbesine konularak İstanbul'a keyfiyeti izah eden bir inhâ yazılır.

Görüldüğü üzere bu vesika da bir önceki ile irtibatlı olarak Osmanlılarda kenz-i İslâmî bulunduğunda yapılan muameleleri göstermektedir. Bahsedilen bu hadise önceki vesikadaki hadisenin devamına işaret etmektedir. Eskişehir'in Laçin köyüne gidip dönen mübaşirin sadrazam mühürdar yamaklarından Mustafa olması ve Sultan Yıldırım Bayezid sikkesi ile damgalı iki adet paranın numune olarak daha önce yollanmış olduğu gibi bilgiler önceki vesika ile örtüşmektedir. Tahkikat yapılmış ve neticesinde 13,5 kuruşluk 540 adet paradan başka bir şey bulunamamıştır. Ele geçirilen bu paralar mühürlü bir şekilde İstanbul'a gönderilmiştir. Böylece definenin muhafazası için yukarıdaki vesikada emredildiği şekilde tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır.

III. KENZ-İ CÂHİLÎ

A. Tarifi ve Unsurları

Müslümanların hakimiyetinden önceki zamanlardan kalan defineye kenz-i cahilî denir. Bunun tespiti, define üzerindeki alametlerle olur. Gayri İslâmî kabul edilen haç, put veya gayrimüslimlerden bir hükümdarın isminin nakşı gibi alametler, kaynaklarda bunlara misal olarak sayılmış olup; definenin, o beldenin Müslümanların hakimiyetine

girmesinden önceki bir devirde gömülmüş olduğunu gösteren her türlü işaret bu manada kabul edilir[210].

Üzerinde hiçbir işaret bulunmayan ya da üzerindeki işaretlerden Müslümanlardan mı yoksa gayrimüslimlerden mi kaldığı anlaşılamayan defineye kenz-i müştebeh denir. Kaynaklarda bu definenin hangi statüde kabul edileceğine dair iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüşe göre kenz-i müştebeh, kenz-i cahili hükmündedir. Zira gayrimüslimler, mal toplayıp biriktirme hususunda Müslümanlara nazaran daha arzuludur. Böyle mal biriktirip sakladıkları için defineler ekseriyetle onlardan kalmadır. Dolayısıyla şüphe halinde definenin kenz-i cahilî olduğu kabul edilmelidir[211]. Bu, Hanefî mezhebindeki iki görüşten sıhhati daha yüksek görülüp tercih edilen kavildir[212].

İkinci görüşe göre ise böyle defineler kenz-i İslâmî statüsünde kabul edilmelidir. Zira Müslümanların yaşadığı yerlerin fethi çok eskiden gerçekleşmiş olup bu topraklarda İslam uzun zamandır hüküm sürmektedir. Dolayısıyla buralarda artık gayrimüslimlerden bir mal kalmadığı ihtimali daha kuvvetlidir. Yani zahir olan artık kenz-i cahilînin kalmadığıdır. Aksi tahakkuk etmedikçe, zahire göre amel edilir. Bu sebeple şüphe halinde definenin Müslümanlardan kaldığı kabul edilmelidir[213].

İbn Âbidîn, ikinci görüşe ve gerekçesine katılmaz. Ona göre, gayrimüslimlerin uzun zamandan beri hükümrân olmaması, bulunan definenin, Müslümanlardan kalmış olması ihtimalini kuvvetlendirir. Ancak bu ihtimal, kaideye dönüşmez. Zira hakikatte kenz-i cahilîlerin memleketimizde (19. asırda) hala mevcut olduğuna ve bulunup ortaya çıkarıldığına sıklıkla rastlanır. Kenz-i cahilîe definelerin günümüze kadar kaldığı vaki olduğundan, artık gayrimüslimlerden bir şey kalmadığının zahir olduğundan söz edilemez[214].

[210] Serahsî, II/322; Merğinâni, s. 179; Molla Husrev, I/329; Mevkûfâtî, s. 179; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.
[211] Molla Husrev, I/329; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/129.
[212] Merğinâni, s. 179; Şeyh Bedreddîn, I/239; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; İbn Âbidîn, IV/129.
[213] Serahsî, II/322; Merğinâni, s. 179; Molla Husrev, I/329; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/129.
[214] İbn Âbidîn, IV/129.

Anlaşıldığı üzere bir definede gayri İslâmî bir işaret varsa bu, definenin gayrimüslimlerden kaldığına karine teşkil eder. Üzerinde herhangi bir işaret yoksa veya kimlerden kaldığı anlaşılamıyorsa bu kenz-i müştebehtir. Bunlar da kuvvetli görüşe göre kenz-i cahilî hükümlerine tâbi olurlar.

Osmanlı arşivinde yer alan 1588 tarihli bir vesikada[215] geçen hadisede kenz-i müştebehe bir misal göze çarpmaktadır. Haydar b. Mehmed, Hoca Naim'in evinde *kûfî* hattıyla meskuk ve eski sultanlardan kalma medfun iki güğüm altın olduğunu kadıya ihbar ederek bir sikkeyi de numune olarak teslim eder. İfadesine göre, kendisinin kız kardeşinin kocası olan taşçı Mehmed b. Ali, Hoca Naim'in evine çağrılır ve orada taş kırarken bahsi geçen güğümlere tesadüf eder. Bunun içinden iki sikkeyi alıp geri kalanını Hoca Naim'in evinde bırakır. Ayrıca Hoca Naim'e de bir miktar akçe verip bunu kimseye ifşa etmemesini tembihler. Ancak sonrasında Mehmed b. Ali bu hadiseyi zevcesine anlatır, zevcesi de kardeşi Haydar'a bunu haber verip bir sikkeyi de numune olarak kendisine verir. Bu arada Hoca Naim, üç oğluyla bu altınları çıkarır ve tercüman Mehmed ile Çelebi Ahmed de bunlara yardım eder. Kadı hadiseyi İstanbul'a bildirdikten sonra hadisenin yerinde görülüp tahkik edilmesi için saray kapıcılarından bazı kimseler ferman ile gönderilir. Bağdat beylerbeyine, kadısına ve defterdarına hitaben yazılan fermana göre kapıcılar Bağdat'a vardığında şer'î hukukun gerektirdiği şekilde dikkat ve ihtimam gösterip bahsi geçen kimselerin ele geçirilip mahkemeye teslim edilmesi ve bunların muntazam biçimde aranması emredilir. Devamında bu altınlar bulunursa ne miktar olduğu açığa çıkarılıp zayi edilmeden kapıcılarla İstanbul'a gönderilmesi ve bunların kimin yanında ve evinde bulunduğunun İstanbul'a yazılması buyurulur. Ayrıca bu hususta herhangi bir kimseye eziyet ve kötü muamelede bulunulmaması, aksi halde ağır biçimde cezalandırılacakları da ifade edilerek azami ihtimam gösterilmesi emredilir.

Vesikada görüldüğü üzere bir kimsenin evinde gömülü eski sultanlardan kalma ve kûfî hattıyla meskuk altın sikkelerden bahsedilmektedir. Bu kabilden eski zamanlardan kalmış, sahibi belli olmayan yer altına gömülü altın sikkelerin define olduğu kolaylıkla söylenebilir. Bunların eski sultanlardan kaldığı ifade edilmiş; ancak bu sultanların Müslümanların mı yoksa gayrimüslimlerin hükümdarı olduğuna dair herhangi bir

[215] **OA, A.{DVNSMHM.d...**/64-428.

tespitten söz edilmemiştir. Bundan başka sikkelerin kûfî hattıyla meskuk olduğu beyan edilmiştir.

İslam hat sanatında mühim bir yere sahip olan Kûfî hattı, umumiyetle Müslümanlara has bir yazı tipi olarak kabul edilir. Dolayısıyla ilk bakışta kûfî hattıyla meskuk sikkelerin kenz-i İslâmî teşkil ettiği söylenebilir. Ancak bu hattın ortaya çıkışının İslamiyet'in yayılmasında öncelere dayandığı ve bu zamanlarda dahi kullanılmış olduğuna dair görüşler de vardır[216]. Dolayısıyla bu sikkelerin her ne kadar kenz-i İslâmî olması kuvvetle muhtemel ise de bunların kûfî hattıyla meskuk olduğu bilgisi, tek başına bu hususstaki şüpheyi ortadan kaldırmaz. Şu halde sırf bu vesikadaki bilgilerle, bunların kenz-i müştebeh olduğu söylenebilir. Ancak hakikatte bu sikkeler İstanbul'a gönderildikten sonra tetkik edilip bunların İslâmî veya cahilî define olduğuna dair başka alametlerin tespit edilmiş olması da mümkündür.

Gayri İslâmî işaret taşıyan define, hakikatte Müslümanlardan kalmış da olabilir. Nitekim İbn Âbidîn, gayrimüslim paralarının Müslümanlar tarafından da kullandığını ifade ederek, bunların hangi statüde olacağını şöyle izah etmiştir: Böyle bir ihtimal bahis mevzuu olduğunda, gayri İslâmî işaretlerin bu paraların üzerinde yalnızca var olmasıyla; bu definenin kenz-i cahilî olduğu sabit olmaz. Bu paraları Müslümanlar kullanmış olduğundan bunların Müslümanlardan kaldığına dair şüphe vardır. Dolayısıyla bunlar da kenz-i müştebehtir. Ancak bu paraların, o beldeyi Müslümanlar fethetmeden önce oradaki gayrimüslimler tarafından basıldığı biliniyorsa bu defineyi doğrudan kenz-i cahilî olarak kabul etmek icap eder[217].

Anlaşılıyor ki Müslümanların gayrimüslim parasını kullandığı ihtimal dâhilinde olduğunda, bu defineye doğrudan kenz-i cahilî demek yerine kenz-i müştebeh denmiştir. Ancak bu paraların, Müslümanlar tarafından kullanılmadığı anlaşılıyor ise bu definenin kenz-i cahilî olması hususunda şüphe yoktur. Nitekim Müslümanların bir beldeyi fethinden önceki gayrimüslimler tarafından basıldığı bilindiğinde bunların Müslümanlardan kalmadığı da sabit olur.

[216] Yûsuf Zennûn/Muhittin Serin, "Kûfî", **DİA**, C. 26, İstanbul: 2002, s. 343.
[217] İbn Âbidîn, IV/130.

Müslüman parası ile gayrimüslim parası karışık halde bulunursa bunların tamamı Müslüman parası hükmündedir. Bu paranın yerin altında bulunmasıyla yerin üstünde bulunması arasında fark yoktur[218]. Dolayısıyla bu paralar yer üstünde bulunduğunda lukata olduğu gibi, yer altında bulunduğunda da kenz-i İslâmî olup yukarıda geçtiği üzere lukata hükmünde olacaktır.

Netice itibarıyla kenz-i cahilî için tatbik edilecek hükümler, kenz-i müştebeh için de cârî olacaktır. Bu yüzden çalışmamızda bu ikisi aynı başlık altında zikredildi. Bu definelere kimin malik olacağı, definenin bulunduğu arazinin ve ülkenin statüsüne göre yahut bunu bulan şahsın hususiyetlerine göre kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Bu sebeple kenz-i cahilînin mülk arazide, mülk olmayan arazide, gayrimüslimler tarafından veya darülharbde bulunduğu hallerde hükmün ne olacağı, aşağıda ayrı ayrı tetkik edilmiştir.

B. Hükümleri

1. Mülk Arazide Bulunan Define

Arâzî-i memlûke de denen mülk arazi, hem rakabesi (çıplak mülkiyeti) hem de tasarruf hakkı hususî şahıslara ait olan topraktır. Osmanlılarda mülk arazi dendiğinde, asıl itibarıyla mîrî arazi iken şahıslara temlik edilen araziler, fetih sırasında Müslüman veya gayrimüslimlere bırakılan veya ganimet olarak gazilere dağıtılan araziler ile mevat araziyken hükümdarın izniyle ihyâ edilerek mülk haline gelen araziler sayılabilir. Köy ve şehir içlerindeki arsalar ve bunlara bitişik olup yarım dönümden fazla olmayan bağ ve bahçeler de bu kabildendir[219]. İşte bu arazilerde kenz-i cahilî bulunduğunda malikin kim olacağı hususunda kaynaklarda iki farklı görüş mevcuttur.

Birinci görüşe göre mülk arazide bulunan define, arazinin fethinden sonraki ilk malikine aittir. Bu, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşüdür. İlk malik, o belde Müslümanlar tarafından fethedildiğinde hükümdar tarafından ganimet taksiminde arazi kendisine temlik edilen kimsedir. Bu kimse, arazinin temlikiyle beraber yerin

[218] İbn Âbidîn, IV/130.
[219] Bilmen, V/389.

altındaki kenz-i cahilîye de malik olur[220]. Ganimet taksiminde arazi kendisine temlik edilen kimse bilinmiyor ise, bir görüşe göre define o arazinin İslam devrinde bilinen en eski malikinindir[221]. Diğer bir görüşe göre bu halde define doğrudan beytülmâle kalır[222]. İlk malik zimmî ise onun defineye malik olamayacağı yönünde bir görüş de vardır[223].

Bu görüşe bir delil, Hz. Ali'nin halifelik devrinde yaşandığı rivayet olunan bir hadisedir. Buna göre bir adam, bir harabede bulduğu bin beş yüz dinarı Hz. Ali'ye getirerek hükmünü sorar. Halife cevaben, haracını başka bir kavmin verdiği arazide bulduysa o kavmin definede adamdan daha çok hak sahibi olduğunu, yok eğer haraç verilmeyen arazide bulmuşsa definenin vergisini verdikten sonra kalanının bulan adama ait olacağını söyler. İşte İmam Muhammed, hükmünü bu hadiseye kıyasla verdiğini ifade eder[224].

Ona göre fetihten sonra araziler taksim edildiğinde, ilk malik araziye el koyma yoluyla malik olacağından, yerin üstündekilere olduğu gibi altındakilere de malik olur. Ancak daha sonra malik araziyi başkasına devrederken, bu muamele yerin altındaki defineyi ihtiva etmez. Çünkü define, madenler gibi toprağın parçası (cüzü) sayılmaz. Bu mesele, karnında inci olan bir balığı yakalayanın, balığı satmasına benzetilir. Balığı avlayan, balığın karnındaki inciye de sahip olur. Balığı satış akdiyle satın alan ise inciye değil, sadece balığa malik olur. Çünkü inci, balığın bir parçası değildir. İşte arazinin sonraki malikleri de bu sebepten defineye hiçbir zaman malik olamamış, ilk malikin hakkı baki kalmıştır[225]. Madenler ise defineden farklı olarak arazinin parçası sayılır[226]. Bu sebeple satış akdinde taraflar zikretmese dahi madenlerin arazi ile birlikte devrolduğu kabul edilir[227].

İlk malik hayatta değilse definedeki mülkiyet hakkı onun varislerine intikal eder. Bu halde hak sahibi, bu ilk malikin mirasçılarıdır[228]. Bunlar da yoksa define, beytülmâle

[220] Serahsî, II/322; Şeyh Bedreddîn, I/238; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.
[221] Merğinâni, s. 179; Mevkûfâtî, s. 179.
[222] Mevkûfâtî, s. 179.
[223] Fetâvâyi Hindiyye, I/612.
[224] Serahsî, II/323.
[225] Serahsî, II/323; Şeyh Bedreddîn, II/322; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.
[226] Merğinâni, s. 178-179.
[227] Tahtâvî, II/352.
[228] Serahsî, II/322; Şeyh Bedreddîn, II/322; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.

intikal eder[229]. Hz. Ömer'in halifeliğinde cereyan ettiği rivayet olunan bir hadisede de tatbikat bu şekilde olmuştur: Rivayete göre bir köle, bir adamın arsasında bir çömlek altın bulur. Hz. Ömer, kendisine getirilen bu paradan bedelini ödeyerek köleyi azat eder ve kalan kısmı beytülmâle aktarır. Bu hadise, esasında bulunan altının, arsanın fetihten sonraki ilk malikinin olduğu; ancak mirasçılarından kimse kalmadığı için beytülmâle aktarıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre Hz. Ömer köleyi azat etmeyi, maslahata uygun gördüğü için ayrı bir muamele olarak beytülmâlden karşılayarak yapmıştır[230].

Tahtâvî'ye göre, ilk malikin varisinin nesebinin *tesâmu* (işitme) yoluyla sabit *zevi'l-erhâm*dan olması dahi o varisin hak sahibi kabul edilmesinde yeterlidir[231]. Tesâmu, bir hukukî vakıanın insanlardan duyma ve bu suretle bilgi sahibi olma manasına gelir. Şahidin vakıaya bizzat gözü veya kulağıyla yahut tevatüren şahit olması gibi hallerden daha aşağı derecede sayılan bilgi kaynağı sayılır. Tesâmu ile ispat, İslam hukukunda yalnızca ihtiyaç duyulan bazı hallerde istisnai olarak kabul edilir[232]. Yine zevi'l-erhâm da Hanefîlere göre mirasta hak sahibi olan sınıflar arasında kabul edilen, fakat bu gruplardan eshâb-ı ferâiz ve asabenin ardından gelen bir zümredir[233]. Yani şahitlerin, "Adil kimselerden ve büyük bir kalabalıktan duyduk ki bu şahıs, ilk malik falancanın zevi'l-erhâm zümresinden varisidir." demesiyle, o şahsın varis olduğu ispat edilebilebilecektir.

Müslümanların, İslamiyet'in ilk asırlarındaki büyük fetihleri üzerinden Osmanlı devrine kadar çok zaman geçtiği dikkate alınırsa, bu fetihlerden sonra arazilerin ganimet olarak kimlere temlik edildiğinin tespiti çoğu zaman güçtür. Hal böyleyken, bu beldeler için ilk malikin hayatta olan varislerinin kim olduğunu tespit etmek, geçen zamanın uzunluğuna göre daha da zorlaşacaktır. Bu yüzden olacak ki definede hak sahibi kabul edilecek varisin tespit edilmesi için gereken şartlar hafif tutulmuştur.

Hülasa olarak İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e ait birinci görüşe göre bir kimsenin mülkünde bulunan define, o defineyi bulana, o arazinin halihazırdaki veya

[229] Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.
[230] Serahsî, II/319.
[231] Tahtâvî, II/354.
[232] Bilmen, VIII/140 vd.
[233] Bilmen, V/208.

ondan önceki malikine değil; arazinin ilk malikine aittir. Bu kimse hayatta değilse varisleri hak sahibidir. Varisleri de yoksa definenin tamamı beytülmâle intikal eder. Eğer muntazam beytülmâl yoksa define fakirler için sarf edilir. Arazi maliki fakirse, kendisi için sarf eder[234].

İkinci görüşe göre ise mülk arazide bulunan define, bulan kimseye ait olur. Bu İmam Ebû Yûsuf'un görüşüdür[235]. Zira mülk olmayan arazide de hüküm böyledir[236]. İmam Ebû Yûsuf, burada istihsan yoluyla mülk arazide bulunan defineyi, sahipsiz arazide bulunan defineye benzettiğini ifade eder. Bunun sebebi şudur: Fetih esnasında hükümdarın, fethedilen araziyi savaşanlara (mücâhidlere) ganimet olarak dağıtırken adaletli davranması esastır. Toprak hak sahiplerine paylaştırılırken, o arazinin içinde define olduğu bilinemez. Hükümdarın, araziyi içinde define olduğunu bile bile o şahsa temlik etmiş olduğunu kabul etmek, hükümdarın taksim yaparken adil olmadığını kabul etmek manasına gelir. Bu da prensibe aykırılık teşkil eder. Dolayısıyla arazinin içindeki define temlik edilmemiş ve hiçbir zaman arazi malikinin mülkü olmamış, o zamandan beri mubah olarak kalmıştır. Bundan dolayı defineyi bulan, ihraz yoluyla bu mubah malın mülkiyetini iktisap etmiştir[237].

Ayrıca define üzerinde el koyma tamamlanmadan üzerinde hak sahibi olunmaz. Bu yüzden arazi ilk defa kendisine temlik edilen kimse sırf bu sebeple malik olamaz. Defineye tam manasıyla el koyma fiili onu bulan tarafından yapılmış olacağı için; defineye de o malik olur[238].

İmam Ebû Yûsuf'un bu gerekçesine şöyle cevap verilmiştir: Hükümdarın taksimi neticesinde bir kimseye içinde define olan arazi denk gelmesi, hükümdarın adil olmadığı manasına gelmez. O imkân dâhilinde gücü yettiği ölçüde adaletli davranmakla mükelleftir. Fakat taksim yapıldıktan sonra, artık o arazinin hisse olarak verilen kimsenin mülkiyetinde olduğu hükümdar tarafından ikrar edilmiş ve diğer savaşanların hak sahibi olma imkânının önü kesilmiştir. O kimsenin o araziye malik olduğunun kabulü, altındaki

[234] Tahtâvî, II/354.
[235] Şeyh Bedreddîn, I/238; Mevkûfâtî, s. 179.
[236] İbn Âbidîn, IV/128.
[237] Serahsî, II/322-323.
[238] Merğinâni, s. 179.

defineye de malik olacağının kabulü neticesini meydana getirir[239]. Hükümdarın o arazide başkasının hak sahibi olmasının önünü kesmesiyle, bu ilk malik defineye tam manasıyla el koymuş gibi onda hak sahibi olur[240].

İbn Âbidîn, kendi yaşadığı devir (19. asır) için, İmam Ebû Yûsuf'un görüşünün tatbik edilmesini daha münasip görür. Ona göre yaşadığı zamanda beytülmâlde intizam yoktur[241]. Tahtâvî de beytülmâlin muntazam olmayıp gelirlerinin gereken yerler için sarf edilmiyor olması halinde, define bulan kimse de fakir ise, İmameyn kavline göre bu kimsenin defineyi kendi nefsine sarf edebileceğini söylemektedir. Zira rikâzdan beytülmâle verilmesi gereken humus, fakirler ve miskinlere sarf edilir. Yani bu beşte birlik kısım fakirlerin hakkıdır[242].

Görülüyor ki İbn Âbidîn, muntazam beytülmâl olmadığında İmam Ebû Yûsuf'un kavli üzere mülk arazide bulunan defineye bulan kimsenin malik olmasını tercihe şayan bulmuştur. Çünkü eğer arazinin ilk malikinin hak sahibi olacağı kabul edilirse, ekseriyetle o beldenin fethi üzerinden çok zaman geçmiş olduğundan, ilk malik ve varisleri tespit edilemeyecek ve define beytülmâle kalacaktır. Beytülmâl gelirlerini lazım gelen yerlere sarf etmiyorsa ve muntazam değilse bu definenin beytülmâle kalması, esas maksat olan fakirlere yardım edilmesi fonksiyonunu yerini getirmez. Şu halde mülk arazide bulunan definenin, muntazam olmayan beytülmâle kalmasındansa; İmam Ebû Yûsuf kavliyle defineyi bulan kimseye kalması evla görülmüştür. Nitekim İmameyn'in kavline göre böyle bir vaziyette define bulan kimse fakirse, definenin beşte birini beytülmâle vermeyip kendi nefsi için harcayabilir. Dolayısıyla İbn Âbidîn'e göre, beytülmâl muntazam olmadığında rikâzdan alınması icap eden beşte birlik verginin dahi doğrudan beytülmâle verilmemesi mümkün iken; beşte dörtlük kalan kısmın beytülmâle verilmemesi hususunda bu kavil evleviyetle kabul edilmelidir.

[239] Serahsî, II/323.
[240] Merğinâni, s. 179.
[241] İbn Âbidîn, IV/128.
[242] Tahtâvî, II/354.

Bu hususta, 17. asırda yaşamış olan Osmanlı şeyhülislamı Çatalcalı Ali Efendi'nin, en muteber fetva mecmualarından biri kabul edilen eserinde, şöyle fetva verilmiştir:

"*Bir belde ahâlisinden Zeyd'in mülk menzilinin duvarı içinde ya menzilinin arsasında gayrimüslim sikkesiyle madrûb bir miktar altın ve kuruş medfûn bulunup Zeyd benim mülkümdür deyu dava eylemese o altın ve kuruşlar kimin olur? El-cevab: Humusu alınıp bâkîsi hîn-i fethde ol menzile ibtidâ kim malik olduysa ona yahut veresesine verilir ibtidâ malik olan kimse bilinmezse cümlesi beytülmâle vaz olunur.*"[243].

Yine aynı eserde bir başka fetvada "*Bir belde ahâlisinden Zeyd binâ ettiği menziline mutasarrıf iken fevt olup menzili veresesi zapt ettiklerinden sonra ... menzilin arsasında gayrimüslim sikkesiyle madrûb bir miktar kuruş ... medfûn bulunup ol kuruş ... zarf içinde olmayıp toprak içinde bulunsa bu bâbda hükm-i şer'î nicedir?*" sualine aynı cevap verilmiştir[244].

Fetvalardan anlaşıldığı üzere mülk arazide bulunan kenz-i cahilî hakkında İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed kavli tercih edilmiştir. Yani bu define, içinde bulunduğu yerin ilk malikine, yoksa varislerine, bunlar da yoksa yahut bilinmiyorsa beytülmâle aittir. Ancak mülk sahibinin, bulunan definenin kendisine ait olduğunu iddia etmemesi lazımdır.

Klasik kaynaklara göre bir kimse evinin arsasının veya duvarlarının içinden çıkan defineyi, oraya kendisinin koymuş olduğunu iddia ederse; malik olduğuna hükmedilir[245]. Serahsî bunun sebebini, "*Çünkü o, ev sahibinin elindedir.*" diyerek izah etmektedir[246]. Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin eserinde, "*Bir belde ahâlisinden Zeyd'in mülk menzilinin duvarı içinde ya menzilinin arsasında gayrimüslim sikkesiyle madrûb bir miktar altın ve kuruş medfûn bulunup… Zeyd ol altın ve kuruşlar için benim*

[243] Çatalcalı Ali Efendi, I/12.
[244] Çatalcalı Ali Efendi, I/12-13.
[245] İbn Âbidîn, IV/128.
[246] Serahsî, II/322.

mülkümdür deyu dava eylese kavliyle tasdîk olunup almağa kâdir olur mu?" sualine, "*El-cevab: Olur.*" şeklinde fetva verilmiştir[247].

Anlaşılıyor ki hanesinde malik olarak hak sahibi olan kimsenin, onun arsa veya duvarı içinde bulunan definede hak sahibi olduğu ihtimali daha kuvvetli görülmüştür. Dolayısıyla aksi ispat edilmedikçe bu şahsın sözüne itibar edilir ve malikin kim olduğu araştırılmaz. Kenz-i İslâmîler için de hükmün benzer olduğu yukarıda geçmişti. Ancak dikkat edilmelidir ki bu, definenin kenz-i cahilî olmadığı kabulüne dayanan bir hükümdür. Eğer ev sahibi defineyi kendisinin koyduğunu iddia etmezse ve definenin eskiden kalma olduğu anlaşılırsa yahut bulan ve ev sahibi ittifak edip bunun kenz-i cahilî olduğunu beyan ederlerse; yukarıda izah edilen şekilde kenz-i cahilîler için prensip ne ise o tatbik edilir[248].

Hanefî hukukçular gibi Mâlikîler de kenz-i cahilînin, içinde bulunduğu arazinin ilk malikine ait olduğu kanaatindedirler[249]. Şafiîlere göre bir kimse, kendisinin ihyâ ettiği arazisinde bulduğu defineye malik olur. Başkasının mülkünde define bulunsa, definenin kendisine ait olduğunu iddia eden arazi maliki yemin etmeksizin buna sahip olur. Eğer böyle bir iddiada bulunmazsa, söz hakkı arazinin bir önceki maliki veya varislerine geçer. Definede hak iddia edilmezse, bu şekilde arazinin ilk maliki ve varislerine varıncaya kadar söz hakkı intikal eder. İlk malikin hak iddia etmese de definenin maliki kabul edilir. İki şahıs, başkasının arazisindeki definede hak iddia ederse, arazi sahibinin tasdik ettiğinin iddiası kabul edilir. Mülk araziyi satın alan, ariyet alan yahut kiracı, burada bulunan definede hak iddia etse; satan, ariyet veren veya kiralayanın iddiasına karşı yemin ederek defineye sahip olur[250].

Hanbelîlere göre kenz-i cahilînin beşte biri verilmesi kaydıyla kalanı, mubah mal hükmündedir. Bunu bulan kimse ister kendi mülkünde ister başkasının mülkünde, isterse sahipsiz yerde bulsun, defineye malik olur. Zira define, yerin cüzü değildir; içinde bulunduğu arazinin temliki, onun da mülkiyetinin intikaline yol açmaz. O, bulunup

[247] Çatalcalı Ali Efendi, I/12.
[248] Serahsî, II/322.
[249] Cezîrî, II/876.
[250] Şirbînî, V/184 vd.

çıkarılana kadar, ihraz edilmemiş olarak kalmaya devam eder[251]. Ancak arazi maliki hak iddiasında bulunursa, delil olmaksızın yemin etmek suretiyle definede hak sahibi olur[252].

Osmanlı arşivinde 1851 tarihlenen bir vesikada[253] bu mevzu için misal olabilecek bir hadise geçmektedir. Van şehri içinde Mahmud Ağa mahallesinde Debbağ oğlu Hasan'ın, temellükünde olan meskeninin harap olmuş olan yerlerini kazarak taş çıkarır iken, küçük bir çorba tası içinde altın ve gümüş süs eşyaları bulunduğu öğrenilir. Bunlar erbabına gösterilerek 1213 kuruş altın para kıymetinde inci, altın ve sair eşya olduğu tespit edilir. Aynı mahallede sakin olan Ayşe bt. Mehmed, bu defineyi amcasının kızı olan Havva'nın hayatta iken oraya gömdüğünü ve kendisinin de onun yegâne mirasçısı olduğunu ileri sürerek bu define üzerinde hak iddia eder. Ancak mahkemede bu iddiasını ispat edemediğinden ve bu define Hasan'ın kendi meskeninde bulunup çıkarıldığından, bu definenin aynen ve tamamen Hasan'a verilmesi yahut meclis marifetiyle satın alınarak bu eşyanın hazineye varidat olarak kayıt olunmasının buyrulduğu, vali tarafından İstanbul'a arz edilir.

Hadisede görüldüğü üzere define, bir şahsın hanesinde ortaya çıkmıştır. Aynı mahallede yaşayan başka bir kimse, bu definede, bunu varisi bulunduğu bir şahsın gömmüş olması hasebiyle hak iddia etmiş ancak bunu ispat edememiştir. Aksine bir delil olmadığı için definenin çıktığı hanenin sahibinin iddiası kabul edilmiştir. Bu sebeple definenin aynen ve tamamen hanenin sahibine verilmesine yahut meclis tarafından lüzum görülürse satın alınıp bedelinin ödenmesine hükmedilmiştir. Anlaşılıyor ki, bu hususta yukarıda Hanefî fıkıh kitapları ve fetvalarda görülen kaideler tatbik edilmiştir.

2. Mülk Olmayan Arazide Bulunan Define

a. Umumî Olarak

Kenz-i cahilînin mülkiyetine dair hükümler, bunların mülk arazide veya bunun haricindeki arazilerde (*arâzi-i gayri memlûke*) bulunmalarına göre kaynaklarda tefrik edilmiştir. Yani mülk arazide bulunan definenin hükümleri tespit edilmiş, ardından arazi

[251] Hafîf, s. 134.
[252] Cezîrî, II/878.
[253] **OA, A.}MKT.UM.**/45-53.

mülk değilse hükmün ne olacağı ortaya konmuştur. Buna göre mülk olmayan bir yerde (*arâzi-i gayri memlûke*) bulunan define, bulan kimseye aittir[254]. Bu meyanda ilk bakışta bu hükmün, esasen Osmanlı arazi sisteminde yer alan ve mülk arazi haricinde kalan mîrî, vakıf, metruk ve mevat arazide bulunan defineler için tatbik edileceği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda ekseriya bu hususta (Reddü'l-Muhtâr'da Halebî'nin görüşleri ve İbn Âbidîn'in cevapları dışında) mülk – gayri memlûk tefrikinden başka bir tefrik ve tafsilat yoktur. Yapılan izahlardaki ifadelerin sistematiğinden de anlaşılan budur.

Ancak kaynaklarda bu sahipsiz araziden bahsedilirken buna misal olarak *cebel* (dağ), *mefâze* (sahra), kır, ova gibi yerler ifade edilmektedir[255]. Çoğu kaynakta arâzi-i gayri memlûke için verilen misallerin böyle olması, bu hükümlerin sadece mevat arazide bulunan defineye dair olduğu fikrini uyandırmaktadır. Fakat metinlerden, misal olarak sayılan bu ifadelerin kayıtlandırıcı olduğunu düşünmek ve buradaki hükümleri sırf mevat arazide bulunan define için hasretmek gibi bir neticenin çıktığını söylemek de kolay değildir. Şu rahatlıkla söylenebilir: Bu hükümler mevat arazide bulunan define için tatbik edilir. Ancak mülk olmayan diğer araziler için bu hükümlerin tatbik edilmeyeceğini yahut tatbik edileceğini kat'î olarak söyleyebilecek malumat, kaynaklarda yer almamaktadır.

Reddü'l-Muhtâr'da Halebî'nin, mîrî ve vakıf arazilerde bulunan defineler için bazı mühim görüşleri yer alır. İbn Âbidîn bu görüşleri naklettikten sonra katılmadığı hususlara karşı tenkitlerini ifade eder. Bu görüşler ve ona verilen cevaplar ışığında vakıf ve mîrî arazide bulunan definelere tatbik edilecek hükümler, ayrı başlıklarda tetkik edildi. Bunlara dair hususî bir hüküm olmadıkça, mülk olmayan arazilerde, aşağıda mevat arazide bulunan definelere dair hükümlerin tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

b. Mevat Arazide

Kimsenin tasarrufunda olmayan ve ihyâ edilmedikçe kendisinden devamlı surette menfaat elde etmenin mümkün olmadığı arazilere mevat arazi denir. Bir köy veya kasabaya tahsis edilmemiş ve bunların hudutlarından muayyen bir miktar uzaklıkta olan

[254] Mevkûfâtî, s. 179.
[255] Serahsî, II/321; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.

arazilerdir[256]. 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi'nin 6. maddesinde de bu tarif kabul edilmiştir.

İşte bu arazilerde kenz-i cahilî bulan kimse, buna malik olacaktır. Zira buradaki defineye ilk el koyma fiilinin, onu bulup çıkaran kimse tarafından yapıldığı kabul edilir[257]. Fetâvâ-yı Ali Efendi'de de fetva böyledir: "*Gayrimüslim sikkesiyle madrûb altın ve kuruşlar kimsenin mülkü olmayan sahrada yahut dağda medfûn bulunsa kimin olur? El-cevab: Humusu alınıp bâkîsi bulan kimsenindir.*"[258].

Mülk olmayan arazilerde çıkan definede bulan kimsenin hak sahibi olması cihetinden zimmî, köle, kadın ve çocuk olmasının eşit olduğu ifade edilir. Zira bu kimseler ganimet ehlindendir. Kenz-i cahilî, ganimet hükmündedir. Buna malik olmak, ganimete malik olmak gibidir. Dolayısıyla ganimet ehlinden olmayanın, kenz-i cahilîye de malik olması bahis mevzuu olmaz[259]. Esasında muharebe birliklerinde yer alan kadın ve çocuklar ile fiilen harbe katılan köle ve zimmîlerin ganimetten hissesi, muhariplerin hissesi gibi değildir. Ancak onlara harpteki hizmetleri karşılığında bir miktar hediye verilir. Yani bu kimseler ganimet ehlinden kabul edilir[260].

İslam hukukunda kölelerin hukukî ehliyeti askıda kabul edildiğinden prensip olarak mal varlıkları yoktur. Bunların bulduğu definenin mülkiyetini efendisi iktisap eder. Mükâteb kölenin bulduğu define de efendisine aittir. Zira mükâteb kölenin iktisap edebileceği şeyler belli olup define bunlardan biri değildir[261]. Mezun köleler bu cihetten mükâteb köleler gibi olduklarından, onlar için de aynı hükmün cârî olduğu söylenebilir[262].

Kaynaklarda zikredilen başka bir görüşe göre ise, tıpkı muharebeye katılan köleye ganimet taksiminde tam hisseden daha az olmak üzere bir miktar mal verilmesi gibi, definenin beşte birden kalan kısmının da tamamı değil; bir kısmı köleye verilir. Zira definenin beşte dördü köleye verilir denilse, bunlar hakikatte efendisine ait olur. Bu da

[256] İbn Âbidîn, XVI/13.
[257] Merğinâni, s. 179.
[258] Çatalcalı Ali Efendi, I/12.
[259] Serahsî, II/318-319; Molla Husrev, I/329; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127.
[260] Serahsî, II/318; Tahtâvî, II/354.
[261] Debbû, s. 91.
[262] İbn Âbidîn, XIV/274.

mülk olmayan yerde bulunan definenin beşte birinden kalanının bulana ait olması prensibine aykırı olur[263].

Görülüyor ki bulan kişinin dini, hürriyeti, cinsiyeti ve ehliyeti; o definenin mülkiyetinin iktisap edilmesinde engel teşkil etmemektedir. Kölenin bulduğu defineye efendisi malik olur. Zimmîlerin de hak sahibi olan zümreye açıkça dâhil edildiği görülse de müste'men ve harbî için aynı hal bahis mevzuu değildir. Nitekim bunların vaziyeti aşağıda ayrı bir başlıkta izah edilmiştir.

İki kişinin bir yerde define bulmak için çalıştığı hallerde, defineyi kim bulursa o malik olur. Diğeri bir şey talep edemez. Mesela biri toprağı kazdıktan sonra başkası bu işi tamamlayıp defineyi çıkarmışsa hüküm böyledir[264]. Bu iki kişi ortak olarak define arıyorsalar hüküm yine değişmez. Yani defineyi kim bulursa o malik olur, diğeri ortak sıfatıyla bir şey talep edemez. Zira odun toplamak, av avlamak, su çıkarmak, dağlardan yemiş toplamak gibi mubah şeylerin elde edilmesinde ortaklık caiz değildir. Bunun sebebi bu ortaklıkların vekâleti de içermesidir. Mubah bir şeyin bulunmasında vekâlet geçersizdir. Mülk olmayan arazide define bulmak da böyledir. Bu yüzden defineyi kim bulursa o malik olur. İkisi beraber aynı anda bulursa, herkes kendi bulduğu miktar kadarına hak kazanır. Bu belirlenemiyorsa ikisi de yarı yarıya ortak olur[265].

Bir kimse defineyi diğer bir kimsenin yardımıyla bulmuşsa define yine bulan kimseye ait olur. Ancak yardım edene *ecrimisil* verilir. Zira bu kimse, teberru (bağışlama) olsun diye çalışmış değildir. İmam Muhammed'e göre bu ecrimisil, o iş için verilen emsal ücret ne ise odur. İmam Ebû Yûsuf'a göre ise ecrimisil bulunan definenin yarı kıymetini aşamaz[266].

Bir kimse ücret karşılığı çalışarak başkası için define arıyorsa define, adam çalıştıranın olur[267]. Ancak bu akdin geçerli olması için bir vakit tayin edilmesi lazımdır. Zira av avlama yahut odun toplama gibi mubah şeyin elde edilmesine dair işlerde adam

[263] Ebû Ubeyd, s. 362.
[264] Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/129.
[265] İbn Âbidîn, IV/129.
[266] İbn Âbidîn, IV/129.
[267] Tahtâvî, II/354.

çalıştıranın, odun kendi mülkü değilse, vakit tayin etmemesi akdi fâsit (bozuk) kılar[268]. Vakit tayin edilmemiş ancak kesilecek odun tayin edilmişse, icâre (iş) akdi yine fâsittir. Bu takdirde kesilen odun adam çalıştıranın olur, çalışan ise ecrimisile hak kazanır[269].

Osmanlı arşivinde yer alan 1789 tarihli bir vesikadaki[270] hadise, başkası için define aranmasına dair farklı bir misaldir. Vidin yamaklarından İhtiyar Osman Paşa, İstanbul'a gelerek bir define bulduğuna dair ihbarda bulunur. Takririne göre, kendisi öteden beri Niğbolu ile Vidin kalesi arasında Tuna'nın kenarından iki saat mesafe uzaklıkta bir yerde, Müslümanların hakimiyetinden önceki bir zamandan kalmış bir definenin olduğunu duymuştur. Daima bu defineyi aramak üzere o mıntıkada dolaşmıştır. O sene, orada *Macar Kralı Kalesi* ismiyle meşhur kayalık bir yerde, kırılmış bir kayadan aşağıya baktığında içinde bir mağara görür. Buranın dökme kuruştan küçük altınlar ile dolu olduğunu ve ayrıca bir sırık üzerinde insan kıyafeti olduğunu müşahede eder. Birkaç saat o yerde dolaştığında, mağaranın bir demir kapısının olduğunu fakat üzerinin beş altı adam boyu toprak olduğunu tespit eder. Bunun üzerine derhal harekete geçip bu hususu haber vermek üzere İstanbul'a gelir. Takririnde ayrıca bu hususu kimseye söylemediğini ifade ederek eğer devletten maiyetine bir işgüzar mübaşir tayin olunursa hemen birlikte Vidin'e gitmeyi ve vali tarafından da adam tayin edilip yanlarına onbeş yirmi kişi tahsis olunmasını teklif eder. Zikrolunan mağara etrafında olan köy halkı tarafından da yardım edilmesi hususunda bir emr-i âli buyurulur ise bu definenin bu yardım ile kolaylıkla çıkarılabileceğini söyler. Bunu arz etmekteki gayesinin Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmek olduğunu ve bu iş yapıldıktan sonra, irade buyrulur ise, ne şekilde ikramda bulunulursa padişahın takdirinde olduğunu ifade eder.

Bunun üzerine halen İstanbul'da olan ve eskiden Niğbolu'da kadılık yapmış olan Mustafa Sâlim'e, bu mesele hakkındaki bilgisi sorulur. Mustafa, altı-yedi sene evvel Niğbolu'da kadı iken, Niğbolu ile Rahova (*Orjahovo*) arasında Macar krallarından kalıp esas binası harap olmuş bir mağarada medfun altın olduğuna dair ihbar aldığını, bu husus için o zamanlar İstanbul'dan tayin olunan mübaşirin getirdiği emr-i şerîf gereğince defineyi ortaya çıkarmak için harekete geçtiklerini, yaptıkları tahkikat neticesinde o

[268] İbn Âbidîn, IV/129.
[269] Fetâvâyi Hindiyye, IX/483; İbn Âbidîn, XIV/160.
[270] **OA, C..ML..**/61-2757.

mıntıkada on sene boyunca etraf kazâlardan adamlar tedarik ederek geceleri kazıp gündüzleri ortadan kaybolan kişilerin olduğunu ve Terzi Mehmed diye bir kimsenin zamanında mağaraya girmiş olduğunun söylendiğini, akabinde reayadan yüz kişi ile birlikte kazıp araştırarak zelzele sebebiyle kırılmış bir büyük kayaya rastladıklarını ve aşağısında bir mağara gördüklerini söyleyerek; Terzi Mehmed bulunmadan ve Devlet-i Aliyye'nin yardımı olmadan buraya giremeyeceklerini o zaman İstanbul'a bildirdiğini ifade eder. Bunun üzerine yazılan emr-i şerifte, Osman'ın yanına bir mübaşir tayin olunarak define olduğu ihbar edilen yere; oranın kadısı, önde gelenleri ve mübaşirin hep birlikte varması, o yerin kazdırılıp definenin ortaya çıkarılması ve muhafaza edilerek keyfiyetin İstanbul'a yazılması buyrulur.

Hadisede görüldüğü üzere bir kimse define bulduğunu bizzat İstanbul'a giderek ihbar etmiş ve definenin çıkarılması için hizmette bulunmak istediğini ileri sürmüştür. Bu şahıs, hizmeti karşılığında açıkça ücret istememekle beraber bu işte muvaffak olunursa kendisine ne ikramda bulunulursa kabul ettiğini ifade eder. Akabinde devletten arzu ettiği çerçevede yardımı temin eden bir emr-i şerîf buyurulur. Şu halde buradaki muamelenin, icare akdi veya fâsit icare olması mümkündür. Çıkarılacak define tayin edilmiştir. Muayyen bir vaktin veya ücretin tayin edilip edilmediğine dair malumat yoktur. Osman isimli şahıs, vakit ve ücret tayin edilmişse ücrete, aksi halde ecrimisile hak kazanabilir. Bu şahsın, padişahın emr-i şerîf ile bu defineyi aramak ve yer altından çıkarmak üzere vazifelendirdiği kadı ve mübaşire yardım eden statüsünde değerlendirilmesi de mümkündür. Bu takdirde iş tamamlandığında ecrimisil alır. Buradaki muamelenin, vaat edilen bir mükâfatı elde etme maksadıyla yapılan bir iş (*cuâle*) çerçevesinde olduğu da düşünülebilir.

c. Mîrî Arazide

Arz-ı memleket veya *arazi-i emîriyye* de denen mîrî arazi, o beldenin fethinde kimseye temlik edilmeksizin rakabesi bütün Müslümanların menfaati için beytülmâlde alıkonulup kullanımı şahıslara verilen arazilere denir. Şam ve Mısır'daki birçok arazinin sonradan olduğu gibi, öşrî ve haracî arazilerin sahipleri varis bırakmadan vefat ederlerse

bunlar da mîrî arazi haline gelir[271]. Osmanlı şeyhülislamı ve fıkıh âlimi Ebüssuûd Efendi'nin Kanûnî Sultan Süleyman'a arz ettiği ve padişahın iradesiyle bağlayıcı hale gelmiş olan fetvalarından meydana gelen Ma'rûzât isimli eserde, bu arazi şöyle tarif edilir:

"*Arz-ı mîrî ne öşriyyedir ve ne harâciyyedir. Belki rakabe-i arz beytülmâli'l-müslimîn içün alıkonmuşdur. Kimseye temlik olunmamışdır… Bu diyarın âmme-i erâzisi ne öşrîdir, ne harâcîdir. Arz-ı memlekettir. Ashabına temlik olunmayub âriye üslûbi üzere raiyyet elinde durur.*"[272].

İbn Âbidîn'in Halebî'den naklettiği üzere "tüm Müslümanların malik olduğu" arazilerde bulunan rikâzın hükmüne dair bir izah mevcuttur. Bu araziler tarif edilirken, "*Bunlar, asıl olarak haraç yeriyken varis bırakmadan mal sahibi öldüğü için beytülmâle kalan topraklardır.*" denmektedir. Mısır'da vakfedilmemiş toprakların da bu şümule girdiği ifade edilmektedir[273]. Böylece tarif edilen arazinin, Osmanlılarda mîrî arazi denilen arazi olduğu anlaşılmaktadır.

Halebî, işte bu arazilerde bulunan rikâzın hükmünü kaynaklarda görmediğini ifade ederek, tamamının beytülmâle ait olacağı kanaatinde olduğunu söyler. Ona göre rikâzın beşte birlik kısmı zaten vergi olarak beytülmâle intikal eder. Geri kalan kısmın ise maliki mevcut olup bu malik, bütün Müslümanlardır. Zira definenin içinde bulunduğu arazi, tüm Müslümanlarındır. Dolayısıyla rikâz, tüm Müslümanların vekili olarak hükümdara verilir ve beytülmâle intikal eder[274]. İbn Âbidîn, bu hususta eserinde farklı bir fikir beyan etmemiş, Halebî'den naklettiği bu ve diğer başka görüşleri tenkit etmesine rağmen; mîrî arazide bulunan rikâzın mülkiyetine dair vardığı neticeye herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Dolayısıyla İbn Âbidîn'in de bu görüşü kabul ettiği yahut en azından buna karşı çıkmadığı düşünülebilir.

Halebî'nin vardığı netice, İslam hukukunda definenin mülkiyetinin iktisabına dair İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşünün esas mantığına uygun

[271] Bilmen, IV/72; V/389-390.
[272] Ebüssuûd Efendi, **Ma'rûzât**, Pehlul Düzenli (hzl.), İstanbul: Klasik, 2013, s. 70-71.
[273] İbn Âbidîn, IV/121.
[274] İbn Âbidîn, IV/121.

gözükmektedir. Yukarıda geçtiği üzere kenz-i cahilî, içinde bulunduğu arazi İslam devletinin hakimiyetine girdiğinde; hükümdar o araziyi kime temlik ederse ona ait olur. Bu arazinin sonradan el değiştirmesi, ilk malikin hakkını ortadan kaldırmaz. Zira hükümdarın bu muamelesi ile araziye malik olan kimsenin, aynı zamanda defineye el koyan ilk şahıs olduğu kabul edilir. İşte hükümdarın, arazinin rakabesini hiçbir hususî şahsa temlik etmeden tüm Müslümanların malı olarak beytülmâl için alıkoyması ile birlikte bu arazi içindeki defineye de el koymuş olduğu söylenebilir. Böylece bu arazide ne kadar zaman sonra bulunursa bulunsun define, devlet hazinesine ait olur.

Bu görüş, İslam hukukunda madenlerin mülkiyeti ahkâmı ile de mütenasiptir. Kaideten maden, mevat arazide bulunursa, humustan kalanı bulan kimsenindir. Arazi mülk ise, humustan kalanı arazi halihazırdaki malikinindir[275]. Zira maden, arazinin bir parçasıdır. O beldenin Müslümanlar tarafından ilk fethinde arazinin temlik edildiği kişi, araziye malik olurken; arazinin parçası hükmündeki madene de malik olur. Ancak arazinin mülkiyetiyle birlikte madenin mülkiyeti de devrolur. Bu sebeple arazinin halihazırdaki maliki, vergisini verme mükellefiyetiyle beraber, madenin de malikidir[276]. Mîrî arazide bulunan madenin ise, beytülmâle ait olduğu, 18. asırda yaşamış Osmanlı şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvalarının toplandığı bir fetva mecmuasında şöyle ifade edilmiştir:

"*Bir karye ahâlisinden Zeyd arazi-i mîrîyeden tapu ile tasarrufunda olan tarlada demir madeni bulsa ol madenin hükm-i şer'îsi ne vechiledir? El-cevab: Cümlesi beytülmâlindir.*"[277].

Modern müelliflerden Ziya Kazıcı, Osmanlılarda Vergi Sistemi isimli eserinde şöyle der:

"*Arazi-i emîriyyeden çıkarılan madenlere gelince bunlar, tamamen devlete intikal etmişlerdir. Zira bu arazinin rakabesi devlete (beytülmâl) aittir. Binaenaleyh,*

[275] Molla Husrev, I/327; Mevkûfâtî, s. 179; İbn Âbidîn, IV/123.
[276] Merğinâni, s. 179; Tahtâvî, II/352.
[277] Abdullah Efendi, s. 215.

arazi-i emîriyyeyi tasarruf edenlerin, hiçbir madeni zaptetmeye veya herhangi bir hisse istemeye hakları yoktur."[278].

Anlaşılıyor ki mîrî arazideki tasarruf hakkı, buna sahip olan şahsa oradan çıkan maden üzerinde bir hak vermez. Madenlerin mülkiyetinde kaide, arazi maliki kimse madenin de ona ait olmasıydı. İşte beytülmâl, mîrî arazinin maliki olarak görülmüş ve onun madende hak sahibi olduğu kabul edilmiştir. Çünkü bu arazi, rakabesi beytülmâl için alıkonulup fetihten itibaren kimseye temlik edilmemiş ve en başından beri arazinin içindeki maden beytülmâlin olarak kalmıştır. Aynı mantık işletildiğinde, bir arazi içindeki define, o belde fethedildiğinde o arazinin rakabesi beytülmâl tarafından alıkonulup kimseye temlik edilmediğinde, o arazi içindeki define de fetihten itibaren beytülmâle ait olur. Dolayısıyla mîrî arazide bulunan definelerin beytülmâle intikal edeceği söylenebilir[279].

Dikkat edilirse Halebî'ye göre bu definenin tamamı beytülmâle ait kabul edilmesine rağmen, definede beşte birlik ve beşte dörtlük hisselerin mülkiyetleri ayrı hukukî sebeplere bağlanmıştır. Beşte birlik hisse hakkında tafsilatlı izah, aşağıda definenin vergilendirilmesi bahsinde yapılmıştır. Kalan beşte dörtlük kısım ise tüm Müslümanların malıdır. Tüm Müslümanların vekili olarak hükümdar, yine onların müşterek malı manasında mal topluluğu olan beytülmâl için beşte dörtlük kısmı alıkoyar. Burada beytülmâlin hükmî şahsiyeti vurgulanmaktadır. Zira beytülmâlin bu defineye tüm Müslümanlara vekaleten malik olacağı ifade edilmektedir.

d. Vakıf Arazide

İslam ülkesinde vakıf arazide bulunan rikâzın mülkiyeti hakkında Halebî'nin görüşleri ve İbn Âbidîn'in cevabı mevzu bakımından dikkat çekicidir. Halebî, vakıf arazide bulunan rikâzın mülkiyetinin kime ait olacağını dair hükmü fıkıh kitaplarında göremediğini söyleyerek, kendi görüşünü ifade etmiştir. Buna göre vakıf arazide bulunan rikâz, sahipsiz arazide olduğu gibi bulana ait olur. Zira vakıf arazide, arazinin bir maliki

[278] Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977, s. 138.
[279] Literatürde aynı yönde görüş için bkz. Mustafa Avcı, **Türk Hukuk Tarihi**, 6. Basım. Konya: Atlas Akademi, 2017, s. 449.

olduğundan bahsedilemeyeceğini ileri sürmektedir. Malikten söz edilemediğine göre, bu arazide bulunanın hükmü sahipsiz arazide bulunanın hükmü gibi olacaktır[280].

İbn Âbidîn birkaç cihetten bu görüşe muhalefet etmiştir. Evvela ona göre vakıf arazinin sahipsiz araziye benzetilmesi hatalıdır. Çünkü İmam Ebû Hanîfe'nin vakıf tarifine göre vakıf, bir şeyin aynının vakfeden kimsenin (vâkıfın) mülkünde hapis olması, İmameyn'e göre ise Allah'ın mülkü hükmünde hapis olmasıdır. Bununla beraber o maldan elde edilen ve elde edilecek menfaatlerin de tasadduk edilmesidir. Yani vakıf, arazinin vakfedende veya Allah'ın mülkü hükmünde hapsi ve menfaatinin tasaddukundan ibarettir. Dolayısıyla ona göre bu araziyi sahipsiz araziye benzetmek isabetli değildir[281].

İkinci olarak araziden çıkan maden, menfaat değil, arazinin bir parçasıdır. Bu arazi başta vakfedenin mülkü iken sonra vakfedilmiştir. O arazi artık vakfın cüzü (parçası) statüsündedir. Vakfın parçası ihtiyaç halinde vakfın tamir edilmesi için sarf edilir. Vakfın ihtiyacı yoksa ihtiyaç anı için muhafaza edilir. Bu parça, vakıftan yararlananlar arasında da paylaştırılamaz ve onlar için sarf edilemez. Bu kimseler için yalnızca menfaat dağıtılabilir; vakfın malı veya parçası dağıtılamaz. Onların menfaatte hakları vardır, aynda yoktur. Vakıftan yararlananların bile bunda hakkı yokken, bunun dışındakilerin vakıf malında hakkı olması mümkün değildir. Şu halde maden, arazinin parçasıdır ve vakıf malıyla aynı hükme tâbi olacaktır[282].

Görülüyor ki vakıf arazide rikâzın hükmüyle alakalı olan bu mevzuda İbn Âbidîn, hükmün isabetli olmadığını izah ederken madenin hükmünü misal göstermiştir. Nitekim ona göre maden toprağın bir parçasıdır. Vakfetme muamelesiyle arazi ve onun parçası olan maden, vakfın cüzü haline gelir. Böylece vakıf arazideki maden, vakfın cüzü hükmünde olur.

Ancak yukarıda da geçtiği üzere İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in kavline göre define, arazinin bir parçası değildir. Bunun neticesi olarak arazi devredildiğinde arazinin içindeki define kendiliğinden alıcıya geçmez. Define arazinin

[280] İbn Âbidîn, IV/121.
[281] İbn Âbidîn, IV/121.
[282] İbn Âbidîn, IV/121.

fetihten sonraki ilk malikine aittir[283]. Bu görüşe göre define arazinin parçası olmadığı için, arazinin vakfedilmesiyle, onun içindeki define vakfın bir cüzü haline gelmeyecektir. Dolayısıyla arazi üzerinde daha önce hiç mülkiyet kurulmamışsa buradaki define, sahibi olmayan arazideki defineye benzeyecektir. Eğer arazi, o beldenin fethinden sonra bir Müslümana mülk olarak verilmiş ise bu takdirde define o kimseye ait olacaktır.

İbn Âbidîn'in bu hususta tercihe şayan bulduğu İmam Ebû Yûsuf kavline göre ise hükümdarın arazileri taksim ederken adil olmamasının kabul edilemeyeceğinden yola çıkılarak, hükümdarın temliki ile araziye malik olan kimselerin, arazinin içindeki defineye malik olamayacağı kabul edilir. Bu takdirde define hiç kimsenin mülkiyetine tâbi olmamış ve sahipsiz olarak kalmıştır. Dolayısıyla mülk arazide de bulunsa define, onu bulan kimsenin olur[284]. Bu kavle göre vakıf arazide bulunan definenin de bulan kimsenin olacağı akla gelmektedir. Zira vakfeden, vakfetmeden önce defineyi bulup ona el koymuş değildir. Bu sebeple malik de olmamıştır. Dolayısıyla kimsenin mülkiyetine girmemiş olan bu definenin, vâkıfın muamelesiyle vakfedildiğini de söylemek mümkün olmayacaktır. Bu ancak definenin, arazinin parçası olduğu kabul edilirse söylenebilir.

Netice itibarıyla kaynaklarda prensip olarak mülk arazide bulunan define ve mülk olmayan arazide bulunan define arasında bir ayrım yapılmış ve hükümleri izah edilmiştir. Hanefî hukukçuların bu hususstaki görüşlerinden daha ziyade tercih edilenlere göre, mülk arazide bulunan define arazinin ilk malikine ait iken, mülk olmayan arazide bulunan defineye bulan kimse malik olur. Ancak yukarıda geçtiği üzere Halebî'nin mîrî arazileri bundan ayrı tutan ve rikâzın tamamının beytülmâlin olacağını söyleyen bir görüşü mevcuttur. Buna göre definenin beşte dörtlük kısmı bu arazi tüm Müslümanlara ait olduğu için beytülmâlindir. Yine bu görüşe göre beşte birlik kısım olan vergi, farklı sebeplerden beytülmâlin kabul edilmiş ve bu iki hal birbirinden ayrı mütalaa edilmiştir. Vakıf arazilerde bulunan rikâza kimin malik olacağına dair yukarıda geçtiği üzere farklı görüşler vardır. Buna göre bu define bulana veya arazinin ilk malikine ait olabilir yahut bu define vakfın parçası statüsünde kabul edilerek yalnız vakfın tamiri için sarf edilir.

[283] Serahsî, II/323.
[284] Serahsî, II/322-323.

3. Gayrimüslimlerin Bulduğu Define

İslam hukukuna göre gayrimüslimler zimmî, müste'men ve harbî olmak üzere üç farklı hukukî statüden birinde kabul edilir. İslam devletiyle yaptıkları zimmet anlaşmasına binaen İslam ülkesinde tebaa olarak yaşayan gayrimüslimlere zimmî denir[285]. Darülharb tebaası olan gayrimüslimlere harbî denmektedir[286]. Müste'men ise İslam ülkesine eman (izin) ile girip burada belli bir süre ikamet için müsaade edilen harbî manasındadır[287]. İşte gayrimüslimlerin, darülislamda bulunan define üzerindeki hak sahipliği, bu statülerine göre farklılık arz etmektedir.

a. Zimmîlerin Bulduğu Define

Sahipsiz arazide bulduğu defineye malik olma bakımından zimmînin, Müslüman ile eşit statüde olduğu yukarıda geçmişti. Definede hak sahipliği, ganimette hak sahibi olma ehliyeti ile yakından irtibatlıdır. Zira kenz-i cahilî, gayrimüslimlerin elinde olup harp yoluyla Müslümanların eline geçmiş olan maldır, yani ganimet hükmündedir[288]. Ganimet ehlinden olmayanlar bunda hak sahibi olamaz. Zimmîler ganimet ehlindendir. Zira harpte Müslümanlara yardım eden zimmîlere hükümdar ganimetten bir miktar hediye verir. Dolayısıyla zimmîler, sahipsiz arazide bulduğu defineye malik olur[289].

Osmanlı arşivinde yer alan 1760 tarihli bir vesikada zimmîlerin define bulmasına misal olabilecek bir hadiseden bahsedilir[290]. Kocaeli sancağı mutasarrıfı Seyyid Mustafa Paşa ve İzmit kadısı tarafından İstanbul'a yazılmış yazıya göre İzmit'de Rumlar mahallesinde Papaz oğlu Nursuz diye bilinen zimmî, kiracı olarak oturduğu hanesinde define bulur. Bu kimse, başka birkaç zimmî ile hanenin bir yerini kazarlarken civardaki zimmîler, bunları ihbar eder. Bunun üzerine bu kimseler hapsedilir ve bahsi geçen mahal mühürlenerek muhafaza edilir. Buna binaen merkezden gönderilen hükümde yazdığı üzere bu türden definelerin beytülmâle ait olduğu ifade edilerek hadisenin açıklığa kavuşturulması için İstanbul'dan hassa hasekilerinden Karakulak Hacı Salih Ağa tayin

[285] Bilmen, III/353.
[286] Bilmen, III/369.
[287] Bilmen, III/346.
[288] Serahsî, II/322; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/126.
[289] Serahsî, II/324; Molla Husrev, I/329; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/128.
[290] **OA, C..ML..**/610-25160.

edilip gönderilir. Ayrıca Kocaeli sancağı mutasarrıfı, İzmit kadısı ve vilayetin ileri gelenlerine beraberce bahsi geçen yere gidip gözleriyle müşahede etmeleri ve lazım geldiği ölçüde kazı yapılarak meselenin aslını araştırmaları emredilir. Eğer ihbar edildiği gibi define bulunursa bunun tamamı çıkarılarak deftere kaydedilmesi ve vaziyetin açık ve doğru şekilde elbirliğiyle İstanbul'a yazılarak ilam edilmesi buyurulur.

Hadisede görüldüğü üzere bir zimmînin kiracı olarak oturduğu hanesinde define bulduğundan bahsolunmaktadır. Dolayısıyla bu evin, adı geçen zimmînin kendi mülkü olmadığı anlaşılmaktadır. Hadisede bu evin sahibinin kim olduğu anlaşılmamakla birlikte, buranın mülk hane olması kuvvetle muhtemeldir. İhbar üzerine merkezden yazılan hükümde bu tür definelerin beytülmâle ait olduğu ve bu sebeple meselenin araştırılıp gerçeğin ortaya çıkarılması emredilmiştir. Bu ifadenin, mülk arazide bulunan definelerin netice itibarıyla ekseriyetle beytülmâle ait olması gibi bir vaziyetten hareketle kullanıldığı düşünülebilir. Zira Osmanlı ülkesini teşkil eden toprakların büyük bir kısmı, bu toprakların ilk malikinin kim olduğunun bilinemeyeceği kadar eski zamanda Müslümanların hakimiyetine girmiştir. Bu ilk malikin ve varislerinin tespiti mümkün olmadığında ise define beytülmâle ait olmaktadır. Dolayısıyla pratikte mülk arazilerde ortaya çıkan defineler, ekseriyetle beytülmâle intikal edecektir. Bu ifadeden hareketle, bu devir için İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed kavlinin tatbik edildiği söylenebilir.

Şu da var ki define bulunduğuna dair ihbar üzerine, mahallî idare lazım gelen tedbirleri alarak vaziyeti merkeze yazmış, merkezden ise vaziyeti araştırmak için bir memur gönderilmiş, ayrıca orada bir dizi prosedüre tâbi işlerin yapılmasına dair emir gelmiştir. Bu muamelelerin yapılma maksadının, hakikatin ortaya çıkarılması olduğu görülmektedir. Beytülmâlin, hadisenin şartlarına göre definenin beşte birinde veya tamamında hak sahibi olması muhtemeldir. Hal böyle iken definenin nerede, kim tarafından bulunduğu, ne türden ve ne miktar olduğu gibi hususları devlet makamları doğru şekilde ve vasıtasız olarak öğrenmek istemişlerdir. Bundan dolayı beytülmâlin herhangi bir hak kaybı yaşamaması için tedbirler alındığını ve tahkikat yaptırıldığını düşünmek mümkündür. Bu sebeple bu tür definelerin beytülmâle ait olduğu ifadesinin, eğer ihbar doğruysa burada beytülmâlin de hakkı olacağından derhal vaziyetin kontrol altına alınıp tahkikat yapılması lüzumunu anlatmak için kullanıldığı da söylenebilir.

b. Harbî ve Müste'menlerin Bulduğu Define

Harbîler için vaziyet, zimmîlerden farklıdır. Prensip olarak bir harbî, İslam ülkesine gerek emanla gerek emansız girsin, bulduğu definede hak sahibi olmaz. Bu definenin bulunduğu arazinin sahipli veya sahipsiz olması da neticeyi değiştirmez. Zira harbînin, Müslümanlara ait ganimette hiçbir şekilde hakkı yoktur[291].

Harbî veya müste'men mülk arazide define bulduğunda umumî kaideye gidilir ve bulunan define arazinin fetihten sonraki ilk malikine ait olur. Buna göre define, arazinin ilk malikinin varislerine, bunlar yoksa veya bilinmiyorsa beytülmâle intikal eder[292].

İbn Âbidîn'in, mülk arazide bulunan definenin İmam Ebû Yûsuf'un kavli üzere bulana ait olması görüşünü tercih ettiği yukarıda geçmişti. Ancak harbînin mülk arazide bulduğu define için Dürer şârihi Nablusî'den (ö. 1062/1652) naklederek: "*Hükümet tarafından parsel olarak verilen şahsa ait olur.*" demektedir. Bu hususta ihtilaftan da daha önce bahsettiğini ifade etmektedir[293]. İbn Âbidîn'in, hükmü bu şekilde aktarıp buna herhangi bir muhalefeti bulunmamasından anlaşılıyor ki harbînin bulduğu define için kabul ettiği görüş budur. Zira bu defineye, bulan kimsenin malik olması halinde harbî, kenz-i cahilîye malik olmuş olur. Bu ise harbînin ganimette hak sahibi olması demek olacağından münasip görülmemiştir. Dolayısıyla bu hususta İmam Ebû Yûsuf'un kavlini değil, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in kavlini tercih etmiştir.

Bu define mülk olmayan bir arazide bulunursa definenin tamamı beytülmâle ait olur. İslam ülkesinde harbînin bulduğu definenin tamamı ganimet hükmünde olduğu için, harbî bunda hak sahibi olamaz. Ona hiçbir şey verilmez. Elinde olan da geri alınır[294]. Definenin "tamamı" denmesi, beşte birlik veya beşte dörtlük kısım ayrılmadan hepsinin beytülmâle intikal edecek olmasındandır.

Bu prensibin istisnası olarak müste'men, İslam ülkesinde sahipsiz arazilerde define aramak için hükümdarın izni ve talimatıyla çalıştırılabilir. Define arayacak

[291] Serahsî, II/324; Molla Husrev, I/329; Tahtâvî, II/354.
[292] Molla Husrev, I/329.
[293] İbn Âbidîn, IV/329.
[294] Serahsî, II/324; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127.

müste'men, bu çalışma için şart koşmuş ve hükümdar bunu kabul etmiş olabilir. Bu halde müste'men, bulduğu defineden şart edilen kadarına hak kazanır[295]. Şart koşulan miktar, bulunan definenin beşte dördünü aşamaz. Zira definenin beşte biri, alınması icap eden vergidir. Hükümdar, prensip olarak onun üzerinde tasarrufta bulunup onu müste'mene veremez. Dolayısıyla burada bahis mevzuu olan anlaşmanın, bulunan defineden beşte bir alındıktan sonra kalan miktarın ne surette tasarruf edileceğine dair olduğu söylenebilir[296].

Müste'men'in bulduğu rikâz hakkında Tahtâvî, farklı olarak şöyle demektedir: "*Harbî müste'men (...) mâlik-i arzın izniyle arâzi-i memlûkede (...) işlerse şartları üzere meşrut îtâ olunur.*"[297].

İlk bakışta bu ifadeden, müste'menin mülk arazide arazinin malikinin izniyle define arayabileceği ve kendisine şart edilen miktar kadarına hak kazanabileceği anlaşılabilir. Ancak "mâlik-i arz" ifadesiyle kastedilenin arazinin o andaki maliki mi yoksa fetihten sonra ganimet taksimiyle kendisine arazi temlik edilen ilk malik mi olduğu izaha muhtaç görünmektedir. Yukarıda geçtiği üzere mülk arazinin halihazırdaki maliki, fetihten sonra hükümdar tarafından o arazi kendisine temlik edilen kimse veya varisi değilse; orada bulunan definede hak sahibi değildir. Hal böyleyken, halihazırdaki malikin hak sahibi olmadığı definenin bir kısmını, define arayacak müste'mene şart etme salâhiyetine sahip olduğunu düşünmek makul değildir. Bu sebeple Tahtâvî'nin buradaki "mâlik-i arz" ifadesinden, o beldenin fethini müteakip ganimet taksiminde o arazinin hükümdar tarafından temlik edildiği malik ve onun varislerinin anlaşılması daha isabetli görünmektedir. Aynı sebeplerden ötürü, yazarın rikâz ifadesi ile maksadının maden olduğu da düşünülebilir.

Osmanlı arşivinde yer alan 1835 tarihli bir vesikada[298] müste'menlerin define aramasına dair misal olabilecek bir hadise geçmektedir. Rusya Tebaasından *Nikola Vitale* isimli bir kaptan, Kıbrıs adasında bazı cami, hamam, hane ve kale içindeki bazı yerlerde toplam otuz iki mahalde Venedik ve Cenevizlerden kalma kilitli defineler olduğuna dair elinde deliller ve evrak olduğunu ifade ederek, bu defineleri çıkarmak hususunda

[295] Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127; Molla Husrev, I/329.
[296] İbn Âbidîn, IV/127.
[297] Tahtâvî, II/354.
[298] **OA, HAT**/1342-52434.

Padişah'tan müsaade istediğine dair istidada bulunur. Bunun üzerine buyurulan irâde-i seniyye gereğince Darphâne-i Âmire emininin, Nikola'yı davet etmesi ve bu mevzuyu görüşmesi emredilir. Görüşme neticesinde anlaşmaya varılıp bir *konturato senedi* düzenlenir. Bu senede göre bulunacak definenin beşte biri Nikola'nın, beşte dördü Darphâne-i Âmire'nin olacak ve bu iş için gereken alet edevat ve yapılacak masraflar Nikola tarafından karşılanacaktır.

Anlaşmanın akabinde Darphâne-i Âmire tarafından Musa Ağa, Nikola'ya refakat etmesi için tayin edilerek Kıbrıs'a sevk edilir. Ayrıca sadaret tarafından bu hususta bir *kâime* (üst makamdan alt makama yazılan resmî yazı) buyurulur. Buna göre Kıbrıs'ta bahsi geçen yerlere, oradaki hâkim ve muhassıl tarafından tayin edilecek birer mutemet kişiyle beraber bakılması ve bir şey bulunursa beşte dördünün Darphâne-i Âmire'ye, beşte birinin Nikola'ya verilmesi, define arama işleri için yapılacak masrafların ve alet edevatın Nikola tarafından karşılanması ve kimseye zarar ve hasar gelmemesine dikkat edilmesi emredilir.

Musa Ağa ile Nikola, Kıbrıs'a vardığında bahsi geçen kâime gereğince oranın hâkimi ve muhassılından birer emin şahıs tayin edilir. Bu kişiler ve Musa Ağa'nın refakatiyle, Nikola'nın elindeki evrakta yazan ve define olduğundan şüphelenilen yerlerde kazılar yapılır. Ancak bu kazılar neticesinde bir şey bulunamaz. Bunun üzerine Nikola bir şey olmadığına kat'î olarak kanaat getirdiğini ve geri döneceğini beyan eder. Mağusa, Lefkoşa ve Tuzla vilayetleri ve kazâlarıyla başka bazı yerlerde toplam elli dört mahallin kazıldığı ancak bir şey bulunamadığı, hâkim tarafından imzalı ve mühürlü bir deftere kaydedilir ve ayrıca bir ilam düzenlenir.

Bunlarla beraber Musa Ağa'nın ve Nikola'nın ayrı ayrı takrirleri ve Kıbrıs muhassılının bu hususta tahriratı, Musa Ağa eliyle merkeze gönderilir. Sadaret, bu tahriratı Seraskerliğe göndererek, ne surette bir muamele yapılmasının münasip olacağına dair görüş bildirmesi için yazı yazar. Seraskerlik, daha önce karar verilmiş olduğu üzere Nikola'nın bir şey bulamadığında yaptığı masrafları talep edemeyeceğini ifade ederek eğer şöyle böyle bir akçe iddia ederse reddedilmesinin münasip olacağını Sadaret'e yazar. Son olarak Sadaret, Seraskerlikle yapılan bu muhabereyi ve Kıbrıs muhassılının

gönderdiği tahriratı da içeren bir tezkire yazarak en başta irâde-i seniyye ile buyrulduğu üzere masraf iddia edilirse red cevabı verileceği hususunu Padişah'a arz eder.

Bu hadisede görüldüğü üzere bir gemi kaptanı, define çıkarmak hususunda padişahtan izin istemiştir. "Rusya tebaasından" ifadesi, bu kimsenin müste'men olduğuna işaret eder. Padişah, bu mesele için Darphâne-i Âmire eminini vekil tayin ederek bu şahısla şartları konuşmuş ve bir konturato senedi tanzim edilmiş, yani yazılı olarak akit yapılmıştır. Müste'menin, bulacağı definenin sadece beşte birine hak kazanacağı ve bu iş için gereken alet edevat ve yapılacak masrafları kendisinin karşılayacağı kabul edilmiştir. Bu şartlara tâbi olarak, merkezden gönderilen, hâkim tarafından tayin edilen ve beldedeki hükümet temsilcisi tarafından tayin edilen birer kimsenin beraberce refakatiyle define araştırılmış, elli dört yerde kazı yapılmış fakat defineye rastlanmamıştır. Bütün bu işler yapılırken idarî makamları arasında birçok yazışma olması ve yoğun bir prosedürün varlığı da dikkat çekicidir. Şu haliyle bu vesikadaki hadise, fıkıh kitaplarında geçtiği üzere müste'menin, hükümdarın izniyle define araştırması yapabilmesi ve bunda şart koşulan kadarına hak kazanacak olmasına dair hükümlerin birebir hayata geçtiği bir misaldir.

4. Darülharbde ve Denizlerde Bulunan Define

Istılah olarak darülharb, idare ve hukuk nizamı bakımından İslam hukuku esaslarına dayanmayan ülkeye denir[299]. Darülislam tebaasından bir kimse, darülharbe emanla girebileceği gibi emansız da girebilir. İşte bu kimsenin darülharbde bulduğu definenin mülkiyetine dair hükümler, bu iki hale göre farklılık arz etmektedir.

Kaynaklarda darülharbe emanla giren bir Müslümanın, bir harbînin mülkünde define bulduğunda ona malik olmayacağı ifade edilir. Orada bulunan şey, o arazinin malikinin mülküdür. Define bulan Müslümanın, bu bulduğunu malike iade etmesi icap eder[300]. Zira darülharbe emanla giren Müslüman, karşı tarafla bir akit yapmıştır. Bu akit, taraflara karşılıklı emniyet mükellefiyeti yüklemektedir. Müslümanın buna hıyanet etmesi meşru kabul edilmez[301]. Ancak buna rağmen bu kimse, emana aykırı davranıp

[299] Bilmen, III/369.
[300] Merğinâni, s. 180; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; İbn Âbidîn, IV/131.
[301] Serahsî, II/323; Merğinâni, s. 180; Şeyh Bedreddîn, I/239; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/355.

bulduğu defineyi geri vermez ve darülislama çıkarırsa artık o malın mülkiyetini iktisap eder[302].

Görüldüğü üzere darülharbe emanla giren Müslüman, başkasının mülkü olan bir yerde bulduğu define üzerinde ilk başta hak sahibi olmayacaktır. Definenin çıktığı yerin maliki, definenin de malikidir. Bu yüzden defineyi bulan kimse hemen bulduğunu mülk sahibine vermelidir. Bu, emanın gereğidir. Ancak buna rağmen bu kimse defineyi geri vermeyip İslam ülkesine çıkarırsa malik kabul edilir. Dolayısıyla şu halde defineye malik olma, o malı iade etmemeye ve darülharb sınırlarından dışarı çıkartılıp darülislama getirilmesi şartına bağlı tutulmuştur. Malın geri verilmeyip elde tutulması, o kimsenin mal üzerindeki fiilî hakimiyet kurup bunu devam ettirmesi manasına gelir. Bulan kimse zilyet olarak bu mal ile İslam ülkesine girdiğinde artık malın mülkiyetini iktisap etmiş olur. Dolayısıyla burada definenin mülkiyetinin kazanılması, keşif veya el koyma anında değil, definenin darülislama çıkarıldığı anda vuku bulur.

Dikkat edilmelidir ki bu mülkiyet, hukuk düzeninin tam manasıyla meşru gördüğü bir mülkiyet değildir. Mülkiyeti iktisap edilen bu mal, İslam hukukçularına göre habis (kötü, hoş olmayan) bir mal olarak kabul edilmiştir. Bunun hükmü şudur: Bu mal, sahibinin elinde haramdır. Ancak onu satması caiz olup satış akdi muteberdir. Yani fiil günah, ama mülkiyet sahihtir. Çünkü satanın, mülkiyet hakkının mevcut olduğu kabul edilir[303].

Bu mal, fâsit (bozuk) satın alma akdi ile mülk edinilmiş mala benzetilmiştir[304]. Zira o da habis kabul edilir. Şu kadar ki fâsit bir akitle satın alınan mal, başkasına geçerli bir akitle satıldığında müşteri bu mala helâl olarak malik olur. Çünkü bu ikinci akit sahih olduğundan artık bu akdin feshi mümkün değildir. Dolayısıyla fesat, ikinci akit ile ortadan kalkmış olur. Fakat bu define, meşru bir satış akdiyle satılsa dahi müşteri için helâl olmaz. Habisliği devam eder[305]. Bunun için bu mal tasadduk edilmelidir. Ancak bu şekilde bu mal temizlenir ve tasadduk edilen kimseye helâl olur[306].

[302] Molla Husrev, I/329; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130.
[303] Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130.
[304] Mevkûfâtî, s. 179.
[305] Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/131.
[306] Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130.

Görülüyor ki bu meseledeki hükümlerin uhrevî (ahiretle alakalı) ve dünyevî cihetleri vardır. Darülharbe emanla girip onların mülkünden define çıkaran kimse malı iade borcu altındadır. Bunu İslam ülkesine getirdiğinde ise artık hukuken malik olarak kabul edilir. Bu malı satmak için yaptığı akit geçerli olur. Müşteri de bu mala malik kabul edilir. Ancak uhrevî olarak bu kimse darülharbde defineyi, bulduğu yerin sahibine verme borcundan dolayı mala habis olarak malik olur. Dolayısıyla bunu kullanması, semerelerinden yararlanması veya satması, uhrevî manada mesuliyeti beraberinde getirir. Malı satarak bundan kurtulamaz. Satın alan, malın habis olduğunu biliyorsa aynı mesuliyet kendisi için de meydana gelir. Bu mesuliyetten kurtulması için malı tasadduk etmelidir. Tasadduk edildiğinde bu mal artık temiz bir mal olup kullananın uhrevî mesuliyeti ortadan kalkar.

Darülharbe emansız girmiş bir kimse, sahipli arazilerde define çıkardığında bunun mülkiyetini iktisap eder. Bunu arazi sahibine iade etmesi icap etmez. Beşte birini de vergi olarak vermesi gerekmediğinden tamamına malik olur. Zira bu ganimet elde etme değil, hırsızlama mesabesindedir[307].

Darülharbde sahipsiz arazide bulunan defineyi bulan kimse buna malik olur. Çünkü burada bulunan mallar hiç kimsenin mülkiyetinde değildir. Bunlar sahipsiz mal mesabesinde olup mubahtır. Dolayısıyla bu kimse, avlanmada olduğu gibi, ihraz yoluyla mülkiyeti aslen iktisap eder[308]. Bu kimsenin darülharbe emanla veya emansız girmesi ile de hüküm değişmez. Emanla giren kimsenin bu malı alması halinde hıyanetten bahsedilemez. Zira bu mal hiçbir darülharb tebaasının elinde değildir. Dolayısıyla definenin mülkiyetini iktisap eder ve kimseye iade etmesi lazım gelmez[309].

Kaynaklarda denizin dibinden çıkarılan definenin tamamının bulana ait olduğu ifade edilmektedir. İbn Âbidîn'e göre bu hüküm, kenz-i cahilî için geçerlidir[310]. Tamamı denmesinin sebebi, bu defineden beşte birlik verginin de alınmayacak olmasıdır. Çünkü bu define ganimet değildir[311]. Zira ganimet, önceden gayrimüslimlerin olup kahr ve

[307] Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/356; İbn Âbidîn, IV/130 vd.
[308] Serahsî, II/323; Merğinâni, s. 180; Şeyh Bedreddîn, I/239; Molla Husrev, I/329; Mevkûfâtî, s. 179; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130.
[309] Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130-131.
[310] İbn Âbidîn, IV/127.
[311] Şeyh Bedreddîn, I/239; İbn Âbidîn, IV/127.

galebe (kuvvet ve zor kullanma, üstünlük kurma) yoluyla Müslümanların eline geçen şeylerdir. Kaynaklarda ifade edildiği üzere denizin dibine kahr ve galebe geçmez. Suyun kudreti, başkasının ona üstünlük kurmasına engeldir[312].

Anlaşıldığı üzere böyle bir define ganimet olmadığından, bunu bir gayrimüslimin bulması halinde buna malik olabilmesi için ganimet ehlinden olması şartı aranmayacaktır. Hatta aynı sebepten bu defineler vergiye de tâbi olmaz. Dolayısıyla bir gayrimüslim böyle bir define bulsa, ganimet ehli olmamasının bu defineye malik olmasına mâni olmayacağı söylenebilir.

Netice itibarıyla İslam ülkesi tebaası, darülharbde sahipsiz arazide bulduğu definenin mülkiyetini kazanır. Bu mülkiyeti iktisap, mala el koyma ile vuku bulur. Darülharbe emansız girenin, sahipli arazide bulduğunda da hüküm aynıdır. Ancak emanla giren kimse, burada bulduğu defineye el koyma anında malik olmaz. Darülharb tebaasına hıyanet etmemeyi taahhüt etmiş olduğundan, bu defineyi sahibine iade etme borcu doğar. Ancak iade etmeyip İslam ülkesine çıkardığında artık bu mala malik olduğu kabul edilir. Dolayısıyla mülkiyetin iktisabı keşif veya el koyma yoluyla değil, defineye zilyet olarak darülislama giriş yapma suretiyle gerçekleşir.

[312] Serahsî, II/320; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/127.

İKİNCİ KISIM

OSMANLI HUKUKUNDA DEFİNENİN VERGİLENDİRİLMESİ

I. UMUMÎ OLARAK

A. Önceki Hukukumuzda Vergiler

Devletin esas gelir kaynağı olma hüviyetini taşıyan vergi, tarihte teşkilatlanmış ilk cemiyetlerden itibaren bir şekilde mevcut olmuş ve gelişerek varlığını sürdürmüş bir mefhumdur. Modern manasıyla, devletin amme hizmetlerini finanse etmek için vatandaşlarından mecburi ve karşılıksız olarak topladığı paraya denmektedir. İslam hukukunda da amme hizmetlerinin görülmesi için birtakım masraflar yapılması, bütün Müslümanlar için dinî bir vazife olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in devlet reisliği yaptığı ilk İslam Devleti'nden itibaren bütün İslam devletlerinde vergi toplanmıştır. İslam hukukçuları da bu mevzuda eserler kaleme almıştır. Fıkıh kitaplarında ortaya konan şer'î hukukun malî esaslarına, bütün İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar da tâbi olmuştur. Ancak şer'î hukukun hükümdara tanıdığı salâhiyet gereği ihdas edilen vergiler, bazı cihetlerden farklılık arz etmiştir[313].

Vergi, devletlerin esas gelir kaynağı olduğundan, İslam hukukunda vergi mefhumu, beytülmâlin gelirleri üzerinden izah edilmektedir. İslam hukukuna göre devletin her türlü gelirinin, menkul ve gayrimenkul mallarının, hak ve borçlarının toplandığı müesseseye beytülmâl denir. Devlet hazinesi olarak bu malvarlığının bütünü olan beytülmâl mefhumu, ayrıca bu malvarlığını idare edip bunların üzerinde tasarrufta bulunan, bundan başka hak ve borçlara da ehil olabilen bir hükmî şahsiyeti de ifade eder. Osmanlılarda buna umumî manasıyla "*hazîne*" ve "*hazîne-i âmire*" ismi verilmiş olup bu

[313] Kazıcı, s. 45 vd; Halil Cin/Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 332.

manada "*Beytü'l-mâl-i müslimîn*" veya kısaca beytülmâl gibi mefhumlar da kullanılmıştır[314].

İslam hukukunda vergiler denildiğinde ilk akla gelenler, kaynaklarda beytülmâlin gelirleri olarak sayılan zekât, cizye, haraç, fey gibi mefhumlardır. Bunlarla birlikte, harp yoluyla elde edilen ganimetlerden alınan beşte bir nispetindeki hisse olan humus, mirasçı bırakmadan vefat edenlerin terekeleri, lukatalar ile infak (bağış) gelirleri de devlet hazinesinin gelirleri arasında yer almaktadır[315]. Osmanlı vergi hukuku ıstılahında vergiler için umumiyetle *resm*, *teklif*, *bâc*, *âdet* gibi tâbirler kullanılmıştır[316].

Klasik devirde Osmanlılarda vergiler, nasla sabit olan şer'î vergiler ve İslam hukukuna göre hükümdarın takdirine bırakılmış olan örfî vergiler olmak üzere iki türlüdür[317]. Şer'î vergilerin başında zekât gelir. İslam'ın beş rüknünden biri olarak sayılan zekât, Kur'ân-ı Kerim'de sayılan zümreler için sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların mallarının muayyen bir miktarından alınan, bir çeşit vergidir. Başlarda sosyal yardım vasfı daha ön planda olan zekât, Hz. Ebû Bekir'in halifelik devrinden itibaren tam bir vergi hüviyetini kazanmış ve beytülmâlin başlıca gelir kaynaklarından biri olmuştur[318]. Müslümanlarla akit yapmış olan gayrimüslimlerden emniyet içinde yaşamaları ve askerlik yapmamaları karşılığında alınan cizye ile bunların arazilerinden alınan haraç vergileri, doktrinde fey ismi altında toplanmıştır[319].

B. Humus

Rikâzdan yani maden ve definelerden humus adında bir vergi alınır. Beşte bir manasına gelen humus, esasında devletin ganimetlerden ve ganimet hükmünde olan şeylerden aldığı hissedir. Osmanlılarda bu manada *penç-yek* yahut *pençik* tabirleri de kullanılmıştır[320]. Sonraları bu tabir daha ziyade esirler için kullanılmış, ganimetlerden

[314] Mehmet Erkal, "Beytülmâl", **DİA**, C. 6: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 90-92.
[315] Macit Kenanoğlu, "Vergi", **DİA**, C. 43: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, s. 52.
[316] Kazıcı, s. 46-47.
[317] Sayın, I/8-9.
[318] Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 19. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017, s. 89-90.
[319] Ekinci, *İslâm Hukuku*, s. 267.
[320] Ahmet Akgündüz, **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı: Kamu Hukuku**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 732.

alınan beşte bire *beytülmâl resmi* denmiştir[321]. Kaynaklarda, Osmanlıların kuruluş devrinde ulemadan Karamanlı Molla Rüstem'in tavsiyesi, kazasker Çandarlı Kara Halil Paşa'nın fetvası ve Sultan I. Murad'ın münasip görmesiyle, Osmanlılarda ilk defa ganimetlerden beşte bir alınmaya başladığı rivayet olunur[322].

Ganimet, Müslümanların harp yoluyla gayrimüslimlerden elde ettiği menkul mallara denir. Fıkıh âlimlerine göre gayrimüslimlerin, yaşadıkları beldede Müslümanların hakimiyetinden evvel gömdüğü defineler de ganimet hükmündedir. Bunlar, harp edilen gayrimüslimler tarafından toprağa gömülmüş ve saklanmıştır. O beldenin fethinden uzun zaman sonra keşfedilmesi, bunların ganimet vasfını ortadan kaldırmaz. Bu sebeple de kendisinden humus alınır[323].

Klasik kaynaklarda zekât bahsinin rikâz babında ve siyer bahsinin ganimet ve fey ile alakalı kısımlarında rastlanan humus tabiri, esasen bir vergi türünden ziyade beşte birlik nispeti ifade eder. Ancak bu nispetteki hissenin kendine mahsus bazı hususiyetleri olduğundan, ıstılahta bu "humus" tabiriyle ayırt edilerek ifade edilmiştir[324].

Humus, Kur'ân-ı Kerîm'de gösterilen cihetlere sarf edilmek üzere devlet tarafından tahsil edilmesiyle hazinenin diğer gelirleri olan zekât ve feye benzemektedir. Hz. Peygamber'in humusun yerine getirilmesini namaz, oruç ve zekâtla beraber emrettiği rivayet olunur[325]. Humus ile fey, kaynağı gayrimüslimler olan devlet geliri olması hasebiyle zekâttan ayrılır. Ayrıca zekâtın sarf yeri Kurân'ı-Kerîm ayetleri ile sabitken, humus ve feyin sarf yerinin belirlenmesinde hukukçuların içtihadı büyük rol oynamıştır. Gayrimüslimlerden harp yoluyla elde edilen humus, bu cihetten sulhle elde edilen feyden ayrılır[326].

Kaynaklarda rikâz, umumiyetle zekât bahsinde zikrolunsa da Hanefî hukukçular, rikâzdan alınan humusu zekâttan ayrı tutmuşlardır. Bazı fukaha, rikâzın zekât bahsinde zikrolunmasına dair yaptıkları izahlarda, rikâzdan alınan şeyin zekât olmadığını ifade

[321] Kazıcı, s. 133.
[322] Sayın, I/67; Kazıcı, s. 131-132.
[323] Serahsî, II/322; Molla Husrev, I/328; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, s. 353; İbn Âbidîn, IV/125.
[324] Hasan Ellek, **İslâm Hukukunda Humus: Sünnî Fıkıh Ekolleri ile Şiâ Arasında Mukayeseli Bir Araştırma**, Sami Ünal (hzl.), İstanbul: Işık Yayınları, 2015, s. 15 vd.
[325] Buhârî, "**Farzü'l-Humus**", 2.
[326] Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, Ali Şafak (çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976, s. 140.

etmişlerdir. Çünkü rikâzdan alınan vergi, farklı olarak ganimetten alınanla aynı yerlere harcanır. Bu yüzden bu mevzunun esasında zekât yerine siyer (devletler hukuku) bahsinde zikredilmesi daha isabetli görülmüştür. Ancak rikâzın zekât bahsinde, zekâttan hemen sonra bahsedilmesinin sebebi, rikâzın mali vazifelerden olması cihetiyle zekâta benzemesidir. Zira zekât gibi humus da vergilendirilen malı elinde bulunduran kimseye bir mükellefiyet yükler[327].

C. Define Vergisinin Mahiyeti

Yukarıda izah edilen sebeplerden ötürü define vergisi, vergi mefhumunun İslam hukukundaki kendine has tezahürü olan zekâttan farklı bir mahiyete sahiptir. O, zekât gibi beytülmâlin gelir kalemlerinden birisidir. Ancak zekât, Müslümanların mallarının arındırılması için, topraktan elde ettikleri mahsullerden veya bir müddet ellerinde tuttukları servetlerinden muayyen nispetlerde alınan vergidir. Humus ise ganimetlerin ve ganimet hükmünde olanların beşte birinden devlet bütçesine aktarılan bir hissedir[328].

Zekâtı verilecek mallar, prensip olarak başta şahısların elinde olup muayyen nispetteki vergi, beytülmâl namına tahsildarlara teslim edilir. Ganimetler ise harpten sonra hükümdar tarafından bir araya toplanır, beşte birlik hisse beytülmâle ayrıldıktan sonra kalanı hak sahiplerine taksim edilir. Böylece beytülmâlin humus üzerinde doğrudan hakimiyeti zekâta kıyasla daha kuvvetli gözükmektedir. Bu da humusun, tebaanın malından alınan bir vergi olmasından ziyade; devletin, o malın muayyen bir hissesi üzerindeki mülkiyeti olduğu fikrini uyandırmaktadır. Nitekim klasik kaynaklarda define için "*beşte biri beytülmâlindir.*", "*...beytülmâle aittir.*", "*...beytülmâlin hakkıdır.*" gibi ifadelerin olması bunu destekler görünmektedir[329]. Dolayısıyla humus, esasında tam manasıyla bir vergi olmayıp; beytülmâlin ganimetlerdeki hissesidir. Ancak beytülmâlin gelir kalemlerinden biri olması hasebiyle literatürde vergiler arasında sayılmıştır. Devletin bunu alması icap eder[330].

---

[327] Tahtâvî, II/351; İbn Âbidîn, IV/119.
[328] Mâverdî, s. 140.
[329] Misal olarak bkz. Serahsî, II/321; Şeyh Bedreddîn, I/238; Molla Husrev, I/239; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/121.
[330] Üçok/Mumcu/Bozkurt, s. 90.

Netice itibarıyla defineden alınan humusun, o definede hak sahibi olacak kimsenin vermesi gereken bir vergi olmaktan ziyade, beytülmâlin onun belli bir hissesi üzerindeki mülkiyeti hüviyetinde olduğu söylenebilir. Ancak gerek literatürde beytülmâlin gelirlerinden sayıldığı için gerekse pratikte vergiye benzeyip bu fonksiyonu yerine getirdiği için bu çalışmada mevzubahis bölümün "definede devletin mülkiyeti/hissesi" yerine, "definenin vergilendirilmesi" şeklinde isimlendirilmesi tercih edildi.

II. DEFİNE VERGİSİNİN TAHAKKUKU İÇİN GEREKEN ŞARTLAR

A. Definenin Aynına Dair Şartlar

1. Rikâz Olma Şartı

İslam hukukçuları, define vergisinin tahakkuk etmesi için bazı şartların yerine gelmesini aramışlardır. Bu şartların bir kısmı definenin aynına dairdir. Definenin vergilendirilmesi için rikâz mefhumu şümulünde olması, mal vasfını taşıması ve gayrimüslimlerden kalmış olmasının lüzumu ittifakla kabul edilmiştir. Definenin vergilendirilmesi için muayyen bir nisaba ulaşması şartı ise mezheplere göre değişkenlik arz etmektedir. Hanefîler bu şartı kabul etmezken, diğer mezheplerde farklı görüşler bahis mevzuudur.

Evvela definenin rikâz tarifindeki unsurları taşıması lazımdır. Zira "*Rikâzda humus vardır.*" hadis-i şerîfi gereği humus, rikâzdan alınır. Yukarıda geçtiği üzere her define rikâz olmadığı gibi, her rikâz da define değildir. Hanefîler rikâzı geniş olarak define ve maden manasında kullanırlar. Ancak dar manasıyla definelerden yalnızca kenz-i cahilî rikâzdır. Nitekim kaynaklarda define ancak gayrimüslimlerden kalma ise ona rikâz deneceği, zira beşte bir vergi alınanın bu olduğu ifade edilmektedir[331].

Anlaşılıyor ki defineye rikâz denebilmesi için onun kenz-i cahilî olması şarttır. Kenz-i cahilî, bir belde Müslümanların hakimiyetine girmezden evvel oradaki gayrimüslimlerden kalmış olduğu anlaşılan definelerdir. Yukarıda geçtiği üzere bir definenin kenz-i cahilî olduğunun tespiti için, bunun gayrimüslimlerden kalma olduğunu

[331] Tahtâvî, II/351; İbn Âbidîn, IV/119.

gösteren işaretlerin varlığına bakılır. Böyle bir alamet varsa definenin gayrimüslimlerden kaldığı kabul edilir. Define gayrimüslimlerin elindeyken, o beldenin harp yoluyla fethiyle, topraklarla beraber define de Müslümanların eline geçmiştir. Dolayısıyla bu define ganimet hükmünde kabul edilmiş, beşte bir alınması da bu sebebe dayandırılmıştır[332]. Zira humus, esasen ganimetlerden alınan bir vergidir.

Görüldüğü üzere defineden beşte bir alınması, onun ganimet hükmünde olmasındandır. Aynı sebebe bağlı olarak üzerinde İslam alameti olan defineden beşte bir alınmaz. Çünkü bunun bir Müslüman tarafından gömülmüş olduğu karinedir. Müslümanın malı ise ganimet olamayacağı için bundan humus alınması bahis mevzuu değildir. Müslümanın yer altına koymuş olduğu kabul edilen bir mal, toprağın içinde çok uzun zaman kalmış olsa da sahipsiz mal haline gelmez. Bunun yer üstündeki Müslüman malından bir farkı yoktur. Dolayısıyla ganimet şümulünde kabul edilemez ve humusa tâbi olmaz[333].

2. İktisadî Kıymeti Hâiz Olma Şartı

Definenin vergiye tâbi olması için diğer bir şart, onun hukuken mal olmasıdır. Hanefîlere göre mal, örfen iktisâdî bir kıymet ifade eden ve fizikî bir varlığı olan şeye denir. Malın hukuken bir kıymet ifade etmesi yani mütekavvim olması; o maldan istifadenin dinen mubah olması ile mümkün olur[334]. Klasik kaynaklarda rikâzın yer altında yaratılan maden veya gayrimüslimlerin gömdüğü mal olduğu ifade edilmektedir. Bu gömülü mallara misal olarak silah, alet, ev eşyası, yüzük taşı, kumaş, kıyafet, kilim gibi şeyler sayılmıştır. Yani iktisadî kıymete ve fizikî varlığa sahip olan, diğer deyişle mal tarifine uyan eşyayı hâvi definenin beşte biri alınır[335]. Bunun maden cinsinden bir şey olması şart değildir. Mütekavvim mal olmaları yeterli kabul edilir[336].

Gömülmüş şeyin tarihî veya estetik kıymeti çok olsa da iktisâdî kıymeti olmayabilir. Sözgelimi çok eski zamandan kalma ve üzerinde tarihî bir bilgi yazılı veya sanat nakşedilmiş bir kâğıt parçası buna misal gösterilebilir. Anlaşılıyor ki böyle bir

[332] Serahsî, II/322; İbn Âbidîn, IV/126-127.
[333] Serahsî, II/322; Tahtâvî, II/353.
[334] Hacak, "Mal", s. 462.
[335] Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/356; İbn Âbidîn, IV/127.
[336] İbn Âbidîn, IV/126.

define, örfen iktisâdî olarak istifade etmeye elverişli değilse, bundan humus alınması bahis mevzuu olmayacaktır.

Osmanlı arşivinde 1805 tarihli bir vesikada[337] geçen hadise, bu mevzu için bir misal olarak incelenebilir. Kütahya'nın Virancık nahiyesine tâbi Çavdarhisar isimli köyde define zuhur ettiğine dair Kütahya kadısı İmamzâde Mehmed tarafından İstanbul'a bir inhâ yazılır. Bunun üzerine İstanbul'dan bunun tahkik edilmesi hususunda bir emr-i âlî yazılıp Haşim Ali Efendi isimli mübaşir ile Kütahya'ya gönderilir. Mübaşir emr-i âlî ile vardığında, defineyi bulan Bayramoğlu namlı şahıs kadı huzuruna getirilir ve sorgulanır. İfadesinde, evine bitişik çay kenarında küçük bir çömleğin içinde 559 adet Ceneviz sikkesinden başka bir şey bulmadığını ikrar ederek bunları teslim eder. Bu sikkeler mühürlü bir şekilde İstanbul'a gönderilir ve Bayramoğlu da nezaret altında tutulur. Gönderilen sikkeler Darphâne-i Âmire tarafından tartılıp kıymeti hesaplanır ve bu definenin, cüz'iyat makulesinden olduğu kabul edilerek hazineye alınmasına değer şey olmadığına karar verilir. Dolayısıyla bunun kıymeti olan 209 kuruş sahibine verilmek için adı geçen mübaşir ile İstanbul'dan gönderilir. Mübaşirin getirdiği emirde istendiği şekilde Bayramoğlu, kadı huzurunda zikredilen meblağı mübaşirden teslim alır ve serbest bırakılır. Kadı vaziyeti bir ilam düzenleyerek İstanbul'a arz eder.

Hadisede görüldüğü üzere, bulunan define İstanbul'a gönderildikten sonra, bunun kıymeti Darphâne-i Âmire tarafından ölçülmüştür. İktisâdî kıymeti çok düşük olduğuna kanaat getirildiğinden bunun önemsiz, değersiz ufak tefek şeylerden olduğu ifade edilerek hazine tarafından zapta şayan görülmemiştir. Bu sebeple bedeli, defineyi bulan kimseye iade edilmiştir. Ceneviz sikkelerinin aynen iade edilmemesinin sebebi ise vesikada açık değildir. Bunların aynen iade edilmesi, yük bakımından ağır olması veya masraflı olması sebebiyle tercih edilmemiş olabilir. Veyahut bu neviden sikkelerin tekrar para basımında veya başka maksatlarla kullanılmak üzere Darphâne-i Âmire'de eritilmek için muhafaza edilmiş olması da ihtimal dâhilindedir[338].

[337] **OA, C..DRB.**/6-284.
[338] Şimşek/Dinç, s. 105.

3. Muayyen Nisaba Ulaşma Şartı

Definenin vergilendirilmesi için kıymetinin muayyen bir nisaba ulaşması icap etmez. Hanefîler ve fukahanın ekserisi bu fikirdedir[339]. Buna göre kenz-i cahilînin kıymeti az veya çok olsun, kendisinden beşte bir alınır.

Şâfiî mezhebinde kabul edilen görüşe göre ise definenin vergilendirilebilmesi için nisap miktarına ulaşması şarttır. Ayrıca bunun altın ve gümüş cinsinden olması lazımdır. Zira onlara göre defineden alınan şey zekâttır. Altın ve gümüşün zekâta tâbi olması için bunların muayyen miktarda olması icap eder. İşte define de altın ve gümüş cinsinden ve nisap miktarı kadar olduğu takdirde zekâta tâbi olur. Ancak altın ve gümüşteki gibi bir senenin geçmesi şartı yoktur[340].

Hanefîler şu delillerle bu görüşü kabul etmez: Evvela "*Rikâzda humus vardır.*" hadis-i şerîfinde nisaba dair bir kayıt yoktur. Eğer nisap gerekseydi, bunun ayrıca işaret edilmesi beklenirdi. İkinci olarak define, kendisinden beşte bir alınması hasebiyle ganimete benzer. Ganimette ise muayyen nisaba ulaşma şartı yoktur. Son olarak bu, önceleri gayrimüslimlerin iken sonradan Müslümanların eline geçen bir mal olması hasebiyle de ganimete benzer. Bu bakımdan da ganimet gibi olduğundan muayyen nisaba ulaşması aranmaz[341].

4. Kenz-i Müştebeh ve Kenz-i İslâmînin Hükmü

Mülkiyet bahsinde izah edildiği üzere kenz-i müştebeh, Hanefî mezhebinin kuvvetli kavline göre kenz-i cahilî kabul edilir. Bu yüzden bu definelerden de beşte bir alınır. Gayrimüslim damgalı paranın Müslümanlar tarafından kaldığına dair şüphe varsa bu da kenz-i müştebeh kabul edilir ve bu sebeple vergiye tâbi olur. Ancak gayrimüslim parası ile Müslüman parası karışık halde ise artık bu kenz-i İslâmîdir ve bundan humus alınmaz[342].

[339] Cezîrî, II/874; Zuhaylî, III/285; Akyüz, s. 407.
[340] Şirbînî, V/179-180.
[341] Debbû, s. 88-89.
[342] İbn Âbidîn, IV/129-130.

Kenz-i İslâmîlerin lukata hükmünde kabul edildiği de yukarıda izah edilmişti. İşte bunlar, ganimet hükmünde olmadıkları için humusa da tâbi değildirler. Ancak lukatalar, gerek mültekit tarafından ilan edilip gereken müddet geçtikten sonra gerekse ilk iltikat edildiklerinde hâkime tevdi edilmek suretiyle beytülmâle teslim edilebilir. Bundan başka hükümdarın lukatayı mültekitin elinden alıp beytülmâle koyma salâhiyeti vardır. Hatta İslam ülkesinde zuhur edecek lukataların alınıp beytülmâle tevdi edilmesi maksadıyla hükümdar, memurlar tayin edebilir[343]. Bütün bu sebeplerle lukatalar, literatürde beytülmâlin başlı başına ayrı bir gelir kalemi olarak sayılmışlardır. Beytülmâle koyulan lukataların sahibi çıkmazsa satılır ve bedeli gelir olarak kaydedilir[344].

Şer'iyye sicillerinde 16. asra tarihlenen bir kayıtta, Üsküdar'da bir yerde gömülü on iki külçe damgalı Macar bakırı, yüz on yedi tane kara saplı bıçak eskimiş çuha ve atlas kumaşlar ile kaftanlar gibi şeylerin bulunup bunların idarî makama teslim edildiği anlaşılmaktadır[345]. Nitekim eski Maliye Nazırlarından Abdurrahman Vefik Sayın, Osmanlı malî hukukuna dair yazdığı eserinde, lukataların hâkim izni olmadıkça tasadduk edilmesine, satılmasına veya kiralanmasına müsaade edilmediğini ve bu sebeple bunların her türlüsünün devlet tarafından muhafaza edildiğini ifade eder[346].

5. İnci, Amber, Kıymetli Taşlar ve Sıvı Madenlerin Hükmü

Bazı maddelerin, elde edildiğinde humusa tâbi olmayacağı kaynaklarda ifade edilmiştir. Bunlar denizden elde edilen inci ve amber; topraktan çıkarılan yakut, zümrüt ve firuze taşı gibi kıymetli cevherler ile bir görüşe göre cıva gibi sıvı madenler olarak sayılmıştır. Denizden elde edilen inci ve amber gibi maddelerden humus alınmaz. Bu maddelerin sudan oluştuğu, bir bitki olduğu veya bir hayvanın parçası ya da atığı olduğu gibi görüşler vardır[347]. Bunların beşte bir vergiye tâbi olmaması kaynaklarda bu sebeplere bağlanmıştır. İmam Ebû Yûsuf'a göre ise denizden elde edilen bu maddeler humusa tâbidir[348].

---

[343] Bilmen, IV/107-108.
[344] Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, s. 295.
[345] Rıfat Günalan, Mehmet Akman ve Fikret Sarıcaoğlu, **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 26 Numaralı Sicil, H. 970-971/M. 1562-1563,** cilt 7, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 193, hüküm numarası: 329.
[346] Sayın, I/65-66.
[347] Serahsî, II/321; Molla Husrev, I/328; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/126.
[348] Merğinâni, s. 180.

Yine toprakta bulunan yakut, zümrüt ve firuze taşı gibi kıymetli cevherler de humusa tâbi değildir. Çünkü bunlar ısıtılmakla yumuşamayan ve şekil verilemeyen katı madenlerdir. Ne kadar parlak ve kıymetli olsalar da bunlar taş cinsindendir. Taşlar ise Hanefîlere göre beşte bir vergiye tâbi olmadığından bunlardan humus alınmaz[349].

Cıva gibi sıvı madenler ise İmam Ebû Hanîfe'nin son, İmam Ebû Yûsuf'un ilk ve İmam Muhammed'in görüşüne göre humusa tâbidir. Çünkü cıva, başka maddelerle karıştırılarak şekillendirilebilen bir maddedir. Kaynağından da başka maddeler yardımıyla çıkartılır. Bu bakımdan gümüşe benzer. Dolayısıyla ondan gümüşten olduğu gibi beşte bir alınır[350]. İmam Ebû Hanîfe'nin ilk ve İmam Ebû Yûsuf'un son görüşüne göre ise cıva, kaynağından fışkırır ve şekillendirilemez. Zift ve petrol cinsindendir. Bu gibi sıvı madenler için beşte bir nispetinde vergi öngörülmediğinden, civadan humus alınması icap etmez[351].

Dikkat edilmelidir ki yukarıdaki izahat bu maddeler ilk elde edildiklerinde bunlardan humus alınıp alınmaması hakkındadır. Bu maddeler elde edilmiş olduktan sonra gayrimüslimler tarafından gömülmüş olabilir. İşte bunlar bir kenz-i cahilî içinde bulunup da iktisâdî kıymeti hâiz iseler artık bunlardan beşte bir vergi alınır. Ancak bunlar ilk elde edildiklerinde değil, gayrimüslimlerden kalarak ganimet hükmünde oldukları için humusa tâbi olurlar[352].

6. Değerlendirme

Netice itibarıyla önceki hukukumuzda definelerin humusla vergilendirilmesi için evvela definenin kenz-i cahilî olması lazımdır. Zira definelerden rikâz şümulünde olup beşte bir alınan, kenz-i cahilîdir. Bunun sebebi kenz-i cahilînin ganimet hükmünde olmasıdır. Bu definenin hukuken mal olması şarttır. Yani bu define örfen belli bir iktisâdî kıymeti hâiz ve fizikî bir varlığa sahip olmalıdır. Bu define altın ve gümüş olabileceği gibi; silah, kap kacak, kumaş gibi iktisâdî kıymeti olan her türlü eşya olabilir. Buradan anlaşıldığı üzere tarihî veya estetik kıymeti çok yüksek olan bir definenin iktisâdî kıymeti

[349] Serahsî, II/321; Merğinâni, s. 180; Şeyh Bedreddîn, I/239; Molla Husrev, I/328; Mevkûfâtî, s. 180; Fetâvâyi Hindiyye, I/611; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/125.
[350] Serahsî, II/321; Merğinâni, s. 180; Şeyh Bedreddîn, I/239; Tahtâvî, II/352; İbn Âbidîn, IV/120.
[351] Serahsî, II/121; Şeyh Bedreddîn, I/239; İbn Âbidîn, IV/120.
[352] Molla Husrev, I/328; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/125.

yoksa bundan beşte bir alınmaz. Bu da her eski eserin define çerçevesinde mütalaa edilmeyeceği manasına gelir. Yakut, zümrüt gibi taş madenlerden, cıva gibi akışkan madenlerden ve inci ve amber gibi denizden çıkan maddelerden ilk elde edildiklerinde humus alınmaz. Bunlar mubah (sahipsiz) mallardır. Ancak bu maddeler bir kere ihraz edilmiş ve gayrimüslimlerden kalmış ise kenz-i cahilî olurlar ve bunlardan beşte bir alınır. Bulunan definenin vergilendirilmesi için muayyen bir nisaba ulaşması, üzerinden bir müddet geçmesi gibi şartlar aranmaz.

Define vergisinin tahakkuk etmesinde definenin aynına dair şartları vaka üzerinde görmek adına Osmanlı arşivinde 1797'a tarihlenen bir vesikada[353] yer alan hadise, bir misal olarak incelenebilir. Küçük Değirmen Adası (*Antimilos*) sakinlerinden Mihal isimli zimmî, İstanbul'a yazdığı arzuhâlinde bu adada yer altında bir definenin mevcut olduğuna şahit olduğunu beyan eder. Akabinde bu kimse sorguya çekilerek ifadesi alınır. Buna göre, bir müddet önce Antalya'dan hareket eden bir Fransız gemisi yolda fırtınaya kapılıp Küçük Değirmen Adası'nın hemen önünde kırılır. Bu gemi içinden çıkmış balmumundan yapılma ve üzerinde nakışlar olan bazı garip şekiller ile resimler gören Mihal, gemiden kurtulan bir tacire bunların ne olduğunu sorar. Tacirin anlattığına göre bir marangoz, Antalya'dan çeyrek saat mesafede bir yerde inşaat işleriyle meşgul iken yerin altında bir kapı bulur. Bu kapıyı açınca bir mağaraya iner ve içinde çok kıymetli eşya, gümüş kap kacak, altın ve sikke gibi eski zamandan kalma şeyler bulur. Bunu Antalya muhafızı duyar ve defineyi zapt eder. Orada ikamet etmekte olan Fransız konsolosu, bunlardan üzerinde resimler ve garip şekiller olan bazı gümüş ve bakır eşyaları beş bin kuruşa satın alır. Bu resimlerdeki tarihlere baktığında iki – üç bin sene evvel imal olunmuş olduklarını görünce, bu resimlerin nakışlarını bal mumu üzerine çıkarıp bahsi geçen geminin kaptanının vasıtasıyla'ya *Alikorna*'ya (Livorno) göndererek bunların asıllarını taliplerine yüz bin kuruşa satmak maksadıyla pazarlamak ister. İşte Mihal, bu gemiden çıkan ve gözleriyle gördüğü balmumu üzerindeki resim ve şekillerin, bu manaya geldiğini ifade eder. Mihal'in sorgusunda bu anlattıkları takrir olarak yazıldıktan sonra, vesikayı kaleme alan şahıs, bu arzuhâl sahibinin Antalya muhafızı dediği adamın Tekeli Deli Bekir Paşa diye bilinen kimse olduğunu ifade ederek; bu define meselesinin velev ki aslı olsun, henüz bu Paşa'nın zimmetinde biriken o kadar devlet mallarının tahsili bile

[353] **OA, HAT**/113-4512.

çok güç iken bu define eline geçmiş ise rızasıyla vermeyeceğinin ve bunu gizleyip inkâr edeceğinin aşikâr olduğunu beyan eder. Bu sebeple evvela bazı kimseler vazifelendirilerek bu meselenin gizlice araştırılacağını ve tahkikat neticesinin İstanbul'a gönderileceğini arz eder.

Definenin humus tâbi olması için evvela rikâz olması, yani kenz-i cahilî olması şarttır. Vesikada geçtiği üzere definenin iki bin – üç bin yıllık olduğu tahmin edilmiştir. Söz edilen tarihler, vesika tarihi de nazara alınırsa, Hz. Peygamber'in yaşadığı zamandan bile daha eski devirleri işaret eder. Bu kadar eski zamandan kalma işaretlerin olduğu bir definenin Müslümanlardan kalmadığı neticesine kolayca varılabilir. Dolayısıyla bu definenin kenz-i cahilî olduğu ve rikâz mefhumu şümulünde kabul edileceği söylenebilir. Definenin humusa tâbi olması için ayrıca bunun hukuken mal olması, yani fizikî bir varlığı ve iktisâdî kıymetinin olması lazımdır. Hukuken mal kabul edilen her türlü eşya, mesela silah, kap kacak, kumaş bu çerçevede değerlendirilir. Altın veya gümüş cinsinden olması şart değildir. Vesikada zikredilen definenin eski tarihlerden kalma altın, gümüş kap kacak, sikkeler ve kıymetli eşyalar olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu defineden beşte bir alınması için definenin aynına dair şartların yerine gelmiş olduğu söylenebilir. Batık gemiden çıkan balmumu şekil ve kalıplar ise define olarak değerlendirilmez. Zira bunların kendi başlarına iktisadî kıymeti yoktur. Ayrıca iktisadî kıymetinin olduğu farz edilse dahi denizin dibinden çıkan defineler vergilendirilmez. Bu husus aşağıda, definenin denizlerde bulunmasına dair bahiste izah edilmiştir.

B. Definenin Bulunduğu Yere Dair Şartlar

Definenin vergilendirilmesine dair hükümler, bulunduğu yere göre farklılık arz etmektedir. İslam hukukçuları evvela definelerin darülislamda ve darülharbde bulunma hallerini ayırarak ele almışlardır. Bunlardan ayrı olarak definelerin denizlerde bulunması halinde hükmün ne olacağı meselesi de kaynaklarda yer almıştır.

1. Darülislamda Bulunması Halinde

Klasik kaynakların rikâz bahislerinde ifade edildiği üzere darülislamda bulunan madenlere dair esas kaide, haracî ve öşrî arazilerden çıkarılanların vergiye tâbi

olacağıdır[354]. Çöl, dağ ve kır gibi sahipsiz yerler, yani mevat araziler, içinde bulunan rikâzın vergilendirilmesi bakımından haracî ve öşrî arazi gibi kabul edilir. Zira haraç ve öşür arazileri gibi kendisinde *vazîfe* (vergi yükü) olan topraklardan çıkan rikâzdan vergi alınıyorken, arazi vergisinin bahis mevzuu olmadığı mevat arazilerde bulunandan evleviyetle vergi alınır. Kaynaklarda "Haracî ve öşrî arazide bulunandan beşte bir alınır." denmesindeki esas maksat, darülharbi hariç tutmaktır[355]. Şu halde kaide, darülislamda bulunan rikâzdan beşte bir vergi alınmasıdır.

Bu kaidenin istisnası, bir kimsenin madeni kendi hanesi ve dükkanında bulmasıdır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre bir kimsenin kendi hane ve dükkanında bulduğu maden vergiye tâbi değildir. Çünkü bunlar vergi mükellefiyetinden arınmış olarak mülk edinilir. Ancak mülk araziden çıkan maden böyle değildir. Zira bunda öşür veya haraç mükellefiyeti vardır[356]. Kaynaklarda İmam Ebû Hanîfe'den rivayet edilen başka bir kavle göre ise bir kimse madeni mülk arazisinde bulduğunda da beşte bir alınmaz[357]. Velhasıl İmam Ebû Hanîfe, beşte bir verginin vacip olması meselesinde madenle define arasında ve sahipsiz araziyle mülk arazi arasında fark görür. İmameyn'e göre ise verginin vacip olması cihetinden bunların arasında fark yoktur[358].

Anlaşılıyor ki İmameyn'e göre gerek maden gerekse define, darülislamda nerede bulunursa bulunsun, bundan beşte bir vergi alınır. Bahsi geçen bu ihtilaf, madenlerin vergilendirilmesi hakkındadır. Kaynaklarda İslam ülkesinde bulunan kenz-i cahilîden beşte bir alınacağı ifade edilmiş ve sonrasında bundan geriye kalanın hükmü üzerinde görüşler ileri sürülmüştür. Beşte bir verginin tahakkuk edeceğinde ise ihtilaf yoktur[359]. Dolayısıyla darülislamda bulunan kenz-i cahilî, haracî veya öşrî, sahipli veya sahipsiz hangi arazide bulunursa bulunsun vergiye tâbidir.

---

[354] Serahsî, II/318; Şeyh Bedreddîn, I/238; Molla Husrev, I/327; Mevkûfâtî, s. 179; Fetâvâyi Hindiyye, I/611; Tahtâvî, II/351; İbn Âbidîn, IV/120.
[355] Tahtâvî, II/352; İbn Âbidîn, IV/122.
[356] Serahsî, II/324; Merğinâni, s. 179.
[357] Serahsî, II/324; Molla Husrev, I/327; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/352; İbn Âbidîn, IV/125.
[358] İbn Âbidîn, IV/126.
[359] Serahsî, II/322; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127.

Osmanlı arşivindeki 1691 tarihli bir vesikada[360] geçen hadise, mevzuya bir misal teşkil eder. Anadolu'da Viranşehir (Eskipazar, Karabük) nahiyesinde sakin sipahi mütekaidlerinden Ahmed'in köyü yakınlarındaki bağının civarında, reayadan bir kimse, samanlık yaptırırken defineye rastlar. Defineyi bulan kişi heyecanından ya da endişesinden olacak, oracıkta vefat eder. Yanında bulunanlar bu defineyi çıkarmayıp toprağı örter ve hali üzere bırakır. Bu hadise merkeze iletildikten sonra sadaret tarafından Padişah'a yazılan telhiste, o mahalle gitmek üzere bir memur tayin edilmesi, memur oraya vardığında definenin çıkarılıp kadı marifetiyle humusunun hazine için alınması ve kalanının arazi malikine yahut bulanlara verilmesi için emr-i şerîf yazılması arz olunur. Bunun üzerine telhiste yazıldığı şekilde icap edenin yapılması için ferman yazılır ve Maliye'den, bu şartları hâvi bir emr-i şerîf yazılması istenir.

Hadisede görüldüğü üzere definenin mezkûr Ahmed'in köy yakınındaki bağının civarında olduğu ifade edilmiştir. Bu definenin humusu alındıktan sonra kalanının arazi malikine veya bulanlara verilmesi emredilmiştir. Arazi mülk ise humustan kalanın arazinin ilk malikine verilmesi, mülk değil ise bulanlara verilmesi kaidedir. "Bağının civarında" diye ifade edilen ve definenin bulunmuş olduğu mahal, Ahmed'in mülkü, başkasının mülkü veya mülk olmayan bir arazi olabilir. Bu ihtimallerden hangisinin gerçek olduğu, yapılacak keşif ile belli olacaktır. İşte bu sebeple fermanda iki alternatifin da zikredildiği ve hâkimin definenin bulunduğu araziye göre kalanının kime verileceğine karar vereceğini söylemek mümkündür. Kalanının verileceği kimse hususunda çeşitli ihtimaller gösterilmiş; ancak defineden humusun alınacağı açık bir biçimde ifade edilmiştir. Yukarıda geçtiği üzere dört büyük mezhep hukukçuları bu hususta ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla darülislamda definenin bulunduğu yerin mülk olup olmamasının, humus alınması hususunda farklılık hâsıl etmeyeceği bu vesikada bir misal olarak görünmektedir.

Bir kimsenin evinde veya bahçesinde bulunan kenz-i cahilî için farklı bir ihtimal bahis mevzuudur. Evin sahibi veya varisleri, burada bulunan şeyin kendileri tarafından konmuş olduğunu iddia ederlerse, sözlerine itibar edilir. Bunun hukukî sonucu olarak malın kendilerinin olduğu kabul edilir ve bundan vergi alınmaz. Ancak böyle bir iddia

[360] **OA, İE.DRB.**/1-90.

ileri sürülmezse veya ev sahibi ve bulan bunun gayrimüslimlerden kalma define olduğunu ikrar ederse, bu defineden beşte bir vergi alınır[361].

Evin duvarından çıkan defineden, beytülmâlin bir şey almasının mümkün olmadığı hal, Şeyhülislam Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin fetvalarının yer aldığı bir eserde şöyle yer almaktadır:

"*Zeyd fevt olup oğlu Amr'ı terk ettikten sonra Amr Zeyd'den intikal eden mülk menzilin duvarını yıktıkda içinde bir miktar altın ve bir miktar inci bulup babamın malıdır bunda ihfâ etmişti deyu ahz eylese emîn-i beytülmâl Amr'a baban malı olduğunu isbât eyle ve illâ bana ver demeğe kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz.*"[362].

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin eserinde de fetva bu yöndedir: Vefat eden bir kimsenin varisleri, bu kimsenin inşa ettiği ve tasarrufunda bulunan evin arsasında kenz-i cahilî bulsa hükmün ne olacağı sorulmuş; cevaben varislerin kenz-i cahilînin kendilerine ait olduğunu iddia ederlerse sözlerinin kabul edileceği, aksi halde defineden beşte birin alınacağı şeklinde fetva verilmiştir[363].

Görülüyor ki hanede bulunan defineler için ev sahibinin beyanı esas alınır. Onun zilyetliği, hakimiyeti altında bulunan eşya için onun beyanına itibar edileceği neticesini doğurmaktadır. Defineyi ev sahibinin kendisinin koyduğu kabul edildiğinde bunun kenz-i cahilî olmadığı da kabul edilmiş olur. Dolayısıyla bu şey humusa tâbi olmaz. Ancak ev sahibi veya mirasçıları defineyi kendilerinin koyduğunu iddia etmezse kenz-i cahilî için esas kaide işler ve bunun beşte biri alınır.

2. Darülharbde ve Denizlerde Bulunması Hallerinde

Kaynaklarda darülharbde bulunup darülislama getirilen define için birkaç farklı ihtimalden bahsedilir. Prensip itibarıyla darülharbde sahipsiz arazide bulunan define, darülislama sokulduğunda bunun beşte birinin alınması bahis mevzuu değildir[364]. Buraya emanla veya emansız girilmesi halinde hüküm değişmese de farklı sebeplere dayanır.

---

[361] Serahsî, II/323; İbn Âbidîn, IV/128.
[362] Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi, **Fetâvâ-yı Abdürrahîm**, Kostantiniyye: 1243, C. 1, s. 23.
[363] Çatalcalı Ali Efendi, I/12-13.
[364] Şeyh Bedreddîn, I/239; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130.

Darülharbe emanla girip sahipsiz arazide define bulan, mubah bir mala el koyarak malik olur. Bu bakımdan ava benzer ve bunda humus yoktur[365].

Darülharbe emansız giren Müslüman ise ve defineyi kendi başına, gizlice elde ederse bundan da humus alınmaz. Zira bu kimse malı hırsızlama ile elde ettiğinden muharip mesabesinde olmaz. Dolayısıyla bu define, harp yoluyla ele geçirilmiş mal yani ganimet olarak değerlendirilmez. İşte bu sebeple bulup darülislama getirdiği definenin beşte biri alınmaz[366].

Ancak Müslümanlardan kuvvet sahibi bir topluluk darülharbe girerek sahipsiz arazideki bu defineyi kahren ve galebe yoluyla elde ederse, bunun beşte biri alınır. Zira bu şekilde elde edilen şey ganimettir[367]. Bir Müslümanın darülharbe, mal elde etmek maksadıyla, hükümdarın izniyle girmesi halinde de elde ettikleri ganimet olur. Bu kimse kuvvet sahibi bir topluluk hükmünde kabul edilir[368]. Zira hükümdarın izni, o kimseye yardım etmeyi vaat etmesi demektir[369]. Dolayısıyla böyle definelerden de humus alınır.

Darülharbde sahipli arazide bulunan define için hüküm, bulan şahsın oraya emanla veya emansız girmesi hallerinde farklılık arz eder. Darülharbe emanla giren Müslümanın, başkasının mülkünde bulduğu defineye, el koyduğu anda malik olamayacağı yukarıda mülkiyet bahsinde geçmişti. Ancak onu darülislama çıkarınca malik olur. Kaynaklarda definenin tamamının bu kimseye ait olacağı geçmektedir[370]. Tamamı ifadesinden anlaşılan, böyle definelerden beytülmâle beşte bir verilmeyeceğidir.

Darülharbe emansız giren Müslümanın, harbînin mülkünde bulduğu defineyi gizlice aldığında yine hırsızlama hükümlerine göre mala sahip olacağından bunda beşte bir vergi yoktur[371]. Ancak Müslümanlardan kuvvet sahibi bir topluluk darülharbde mülk yerde define bulup çıkarırsa bundan humus alınır. Zira bu harp yoluyla elde edilmiş olup ganimet mesabesindedir[372].

---

[365] Mevkûfâtî, s. 179.
[366] Mevkûfâtî, s. 389; Tahtâvî, II/355.
[367] Tahtâvî, II/355; İbn Âbidîn, IV/130-131.
[368] Fetâvâyi Hindiyye, I/211-212; İbn Âbidîn, VIII/418.
[369] Molla Husrev, II/17; İbn Âbidîn, VIII/419.
[370] Fetâvâyi Hindiyye, I/613.
[371] Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Mevkûfâtî, s. 179; Tahtâvî, II/356; İbn Âbidîn, IV/131.
[372] Tahtâvî, II/356; İbn Âbidîn, IV/131.

Denizlerde bulunan define prensip olarak humusa tâbi değildir. Zira beşte bir vergiyi gerektiren hukukî sebep, onun ganimet olmasıdır. Yani bir mal gayrimüslimlerin elinde iken, bunun kahren ve galebe yoluyla onların elinden alınması sebebiyledir. Denizin dibindeki şeyin ise daha önce hiç kimsenin elinde olmadığı kabul edilir. Çünkü denize zor kullanılması ve üstünlük kurulması mümkün değildir. Denizin kudreti, insanın onu mağlup etmesine engeldir. Dolayısıyla denizin dibinden çıkan defineler beşte bir vergiye tâbi değildir[373]. Anlaşılıyor ki böyle defineler, üstünde gayri İslâmî işaretler taşısa dahi ganimet olmayacağından bunlardan humus alınmaz.

C. Vergi Verecek Şahsa Dair Şartlar

Define, ganimet mesabesinde kabul edildiği için vergilendirilir. Bu yüzden define vergisinin tahakkuku esasında bu vergiyi vermekle mükellef olana göre değişmez. Define ortaya çıkarıldığı zaman, onda beytülmâlin hakkı mevcuttur. Yani verginin tahakkuk etmesi için definenin aynına ve bulunduğu yere dair şartlar yerine gelmişse, defineyi kim çıkarırsa çıkarsın beytülmâlin bundaki hakkı sabittir. Dolayısıyla bunun alınması, veren kimsenin vaziyetiyle irtibatlı değildir. Bu verginin verilmesi değil, alınması esastır[374].

Nitekim kaynaklarda "*... defineden humus alınır.*" ifadesine sıklıkla rastlanır[375]. Bu Hanefîlere göredir. Mâlikî[376] ve Hanbelîlerin kuvvetli kavilleri[377] ile Şâfiî ulemasından bir kısmının kavilleri[378] de bu yöndedir. Şâfiîlerin meşhur kavline göre ise define vergisini verecek kimsenin, zekât mükellefinin taşıması lazım gelen şartları taşıması şarttır. Zira defineden alınan vergi, beytülmâlin ganimetteki hissesi değil, zekâttır[379].

Hz. Ali'nin halifeliği devrinde vuku bulduğu rivayet edilen bir hadiseye göre bir kimse define bulur ve bununla başkasından yüz koyun satın alır. Daha sonra definenin kıymetinin çok daha fazla olduğu fark eder ve satış akdinden dönmek ister. Satıcı buna

[373] Serahsî, II/320; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/613; Tahtâvî, II/353; İbn Âbidîn, IV/127.
[374] Serahsî, II/324; Eskicioğlu, s. 34.
[375] Mesela bkz. Tahtâvî, II/351 vd; İbn Âbidîn, IV/127 vd.
[376] Cezîrî, II/876; Zuhaylî, III/289.
[377] Cezîrî, II/877; Zuhaylî, III/294.
[378] Şirbînî, V/179.
[379] Şirbînî, V/178-179; Zuhaylî, III/291.

yanaşmaz. Bunun üzerine alıcı, onu zarara uğratacağını söyleyerek halifeye gider ve hadiseyi anlatır. Hz. Ali, beşte bir verme mükellefiyetinin alıcı üzerine olduğunu, diğer adamın koyunlarını satıp bedelini aldığını ve onun üzerinde bir mükellefiyet olmadığını söyler. Serahsî, bu rivayetten, definenin bir şey karşılığında başkasına temlik edildiğinde vergi mükellefiyetinin; defineyi devralan kimsede değil, defineyi ilk çıkaranda olduğunun anlaşıldığını ifade eder. Ayrıca definenin mülkiyetini iktisap eden kimsenin, vergisini vermeden defineyi başkasına satması caizdir. Ancak bu satıştan sonra vergi mükellefiyeti ortadan kalkmaz[380].

Görülüyor ki defineden beşte bir vermekle mükellef olan, define ortaya çıktığında ona malik olan kimsedir. Bu kimse, definenin bulunduğu yer mülk değilse defineyi bulan kişidir. Mülk ise arazinin ilk sahibi, yoksa varisleridir. Bu kimselerin zekât mükellefiyetinde olduğu gibi Müslüman, akîl, bâliğ ve hür olması gibi şartlar aranmaz[381]. Ancak yine de bu kimsenin dini, cinsiyeti, ehliyeti, hürriyeti veya malvarlığı bazı farklı neticeler doğurabilmektedir.

Definede hak sahipliğinin, ganimette hak sahipliği gibi olduğu yukarıda mülkiyet bahsinde izah edilmişti. Ganimette hak sahibi olmaya ehil kimseler, yani darülislam tebaası, definede hak sahibi olmaya ehildir. Aynı şekilde ganimetten alındığı gibi defineden de beşte bir vergi alınır. İşte hak sahibi olan kimse, bu beşte biri beytülmâle vermekle yahut beşte birin beytülmâl tarafından alınmasına katlanmakla mükellef olur.

Defineyi elde eden şahıs Müslüman ise define vergisini vermekle mükelleftir. Zimmî için de hüküm aynıdır. Defineyi elde eden kimsenin kadın, küçük veya köle olması halinde vergi mükellefiyeti mevcuttur. Çünkü burada malın elde edilişi, ganimetin elde edilişi gibidir. Bu kimseler de ganimet ehlinden kabul edilir[382].

Müste'men ise bulduğu definede hak sahibi olamaz. Dolayısıyla vergi vermesi de bahis mevzuu olmaz. Onun mülk olmayan yerde bulduğu definenin tamamı beytülmâlin olur[383]. Ancak müste'men, define bulmadan önce hükümdarla bu hususta bir

[380] Serahsî, XIV/73-74.
[381] Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/611; Mevkûfâtî, s. 179; İbn Âbidîn, IV/120.
[382] Serahsî, II/318; Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/611; Tahtâvî, C.2 , s. 354; İbn Âbidîn, IV/127.
[383] Serahsî, II/324; Fetâvâyi Hindiyye, I/612; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127.

akit yapmışsa bunun hükümleri tatbik edilir. Bunda şart edilen miktar müste'mene verilir, kalanı beytülmâlindir[384]. Bu şart edilen miktar, definenin beşte dördünden fazla olamaz. Zira beşte bir beytülmâlin hakkıdır ve bunun alınması icap eder.

Definede hak sahibi olan kimse fakir veya muhtaç halde olsa dahi bu definedeki beşte birlik vergi sakıt olmaz. Zira humus, zekât gibi esasında mala sahip olan şahsın verme vazifesi değildir. Böyle olsaydı bu kimsenin fakirliğinden dolayı bu mükellefiyeti kalkabilirdi. Halbuki bu, arazi gayrimüslimlerden ele geçirildiği anda beytülmâlin hakkı olur[385]. Ancak ileride görüleceği üzere beytülmâlin bu hissesi fakirlerin hakkı için olduğundan, fakir ve muhtaç kimse bunu muayyen şartlarda kendisi için alıkoyabilir[386].

Osmanlı arşivindeki 1814 tarihli bir vesikadaki[387] hadise mevzu bakımından dikkat çekicidir. Safranbolu sakinlerinden olup vefat etmiş olan Dağdelen oğlu Hacı Süleyman'ın oğullarından Mehmed, Hacı İbrahim, Ahmed ve Ebubekir'in, Cinci Hanı denilen handa kiralamış oldukları odada, varisi bilinmeyen ve geçmiş kiracılardan kalma olduğu sanılan *atîk sikkeli* otuz beş bin kuruşluk altın çıkarıp gece vakti kendi aralarında paylaştıkları ihbar edilir. Bunun üzerine mübaşir olarak Salih Bey, İstanbul'dan, Bolu sancağı mutasarrıfı Abbas Paşa, Safranbolu kadısı ve diğer lazım görülen kimselere hitap eden bir ferman ile gönderilir. Fermanda, bu türden atîk sikkeli altınlar umumiyetle devlete ait olduğundan bunların ortaya çıkarılması ve devlete ait olur ise bunun *ifraz* ve *tayin* edilmesi emredilir.

Salih Bey oraya vardığında, kadı ve gereken diğer kimseler de hazır bulunup mahkeme kurulur ve fermanda adı geçen kimselere bu emir okunur. Bu kimseler müdafaalarında, üç sene evvel aralarında paylaştıkları otuz beş bin kuruşluk altının, on beş sene evvel vefat eden babaları Hacı Süleyman'ın olduğunu; yetmiş seneyi aşkın bir süredir bu odanın kiracısı olduklarını ve bu altınların hukuken mirasçı olarak kendilerine intikal ettiğini ifade ederler. Oranın ahâlisi ve önde gelen kimseleri de bu ifadeyi tasdik ederler.

[384] Molla Husrev, I/329; Fetâvâyi Hindiyye, I/611; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, IV/127; İbn Âbidîn.
[385] Serahsî, II/324.
[386] İbn Âbidîn, IV/130.
[387] **OA, C..ML..**/107-4721.

Fermanda ayrıca vefatında geride kızı ve zevcesi kalan Mehmed'in, bu taksim edilenden başka da han odasında saklı yüz yirmi bin kuruş kıymetinde altınları olduğu, vefat etmeden evvel bunları zevcesine emanet olarak bıraktığı ve diğer varislerin bu hususta ellerinde pusula olduğu iddialarının da soruşturulması emredilir. Mehmed'in, hayatında ticaretle uğraşırken telef eylediği on beş bin kuruş ve nikahı esnasında düğün masrafı olarak harcadığı paradan başka malı olmadığı ve varislerin nefsaniyetlerinden dolayı böyle bir iddiada bulunduklarına dair daha evvelden ilam mevcut ise de emir yerine getirilmek için tekrar ahâliye sorulur.

Neticede, önceden taksim olunan otuz beş bin kuruş ile ticarette telef olan on beş bin kuruş olmak üzere toplam elli bin kuruştan başka bir şeyin olmadığı takrir edilir. Bunun üzerine kadı, ilam düzenleyip bir tanesini merkeze gönderilmek için mübaşire, bir tanesini mutasarrıfa teslim eder. Bu hususta bir takrir de mübaşir yazar. Ayrıca mutasarrıf bütün bunları anlatan bir arzuhâl yazarak merkeze gönderir. Bunun üzerine İstanbul'dan, çıkarılmış definenin zapt edilmesine dair ferman gönderilir. Ancak yazılan cevaba göre bu meblağ telef ve taksim olunmuş olduğundan tahsili mümkün olmaz.

Hadisede görüldüğü üzere merkeze yapılan ihbarda bahsedilen definenin, ilk bakışta kenz-i İslâmî olduğu kanaati uyanmaktadır. Zira altınların geçmişteki kiracılardan kalmış olduğu iddia edilmektedir. Bulunan altınları gömenlerin ve varislerinin kim olduğunun bilinmediği göz önüne alındığında, bu definenin tamamı lukata hükmünde olarak beytülmâle kalacaktır. Ancak vesikadaki "âtik sikkeli altın" ifadesi bu sikkelerin damgalarının ne kadar eskiye dayandığına dair açık bir fikir vermemektedir. Ayrıca bu define eğer beytülmâle ait olur ise ifraz ve tayin edilmesinin emredilmesi, bunun kenz-i cahilî olabilme ihtimalini düşündürmektedir. Zira kenz-i İslâmî olması halinde bu definenin bölünmesi ve muayyen bir hissenin beytülmâle teslim edilmesi bahis mevzuu değildir. Ancak kenz-i cahilî olması halinde muayyen şartlarda beytülmâl bunun beşte birini veya tamamını alır. İşte vesikadaki "atîk sikke" ve "ifraz ve tayin olunmak" ifadeleri bu definenin kenz-i cahilî olabileceğini de düşündürmektedir.

Görünen odur ki verilen ihbardan definenin ne tür define olduğu ve hükmünün ne olacağı kat'î olarak belli değildir. Zaten bu sebeple derhal harekete geçilmiş ve o beldenin idarecisi olan mutasarrıfa, hâkime ve lazım gelen diğer kimselere hitaben emir

bir mübaşir eliyle gönderilerek bu kimselerin hep beraber tahkikat yapması emredilmiştir. Eğer bu define kenz-i cahilî ise, ismi geçen şahısların beşte bir vergi vermesi lazımdır. Bu kimselerin fakir veya muhtaç halde olması bunu değiştirmez. Bunu harcamış olmaları da mükellefiyetlerini düşürmez. Bu takdirde beşte bir tahsil edilememiştir. Devlet bundan haberdar olduktan sonra ondan alması gerekeni talep edebilir.

Yapılan tahkikat neticesinde define bulduğu ihbar edilen kimseler bu altınların babalarından kaldığını ve varisi bilinmeyen mal olmadığını beyan etmiş ve ahâli ve ileri gelenler de bunu tasdik etmiştir. Hâkim de bu minval üzere ilam hazırlamıştır. Bu sebeple burada sahibi bilinmeyen ve eski zamandan kalma bir maldan, yani defineden söz etmek mümkün olmamıştır. Şu halde bu altınların mülkiyetinin, mirasçı olmaları hasebiyle adı geçen kimselere intikal ettiği görünmektedir. Yine de elde kalan sikkelerin tahkik edilebilmesi ve eğer kenz-i cahilî statüsünde iseler alınması gereken verginin alınabilmesi için bunların zapt edilmesi emredilmiştir. Ancak definenin tamamı telef olduğundan bu mümkün olmamıştır.

III. DEFİNE VERGİSİNİN TAHSİLİ

A. Define Vergisinin Tahsil Usulü

Define vergisinin tahsilinin nasıl olacağına dair kaynaklarda muayyen bir usule rastlanmaz. Vergi vermekle mükellef olan, bunu kendi eliyle devlet hazinesine teslim edebilir. Veyahut vermesi gereken vergiyi ihtiyaç sahiplerine kendi eliyle ulaştırabilir. Bunu, hiçbir resmî makama duyurmadan veya devletin müdahalesi olmadan yapması mümkündür. Hükümdarın humus alınması için memur tayin etmesi de bahis mevzuu olabilir. Nitekim Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda humusun toplanması, toplananın muhafaza edilmesi ve gerektiği şekilde dağıtılması için birilerini vazifelendirdiği rivayet olunur[388].

Defineden alınacak verginin, esasında beytülmâlin o definedeki hissesi olduğu yukarıda geçmişti. Şu halde humusun, definenin aynından mı yoksa nakden mi verileceği meselesi ortaya çıkar. Zekâtın mükelleflerce aynî olarak ödenmesi prensip olmakla beraber nakden ödenmesi de caizdir. Nitekim bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber, "*tahıldan*

[388] Ellek, s. 19-20.

tahıl, koyundan koyun, deveden deve, sığırdan sığır" buyurmakla zekâtın aynen verileceğini ifade etmiştir[389]. Mükellefin, zekâtını aynî olarak ödeyebilmesi bir kolaylık olarak telakki edilir. Zira modern iktisadî sistemler para ekonomisi halinde işlemesine karşın, İslâm ekonomisi bir mal ekonomisidir. Ancak mükellefin zekât vermesi icap eden malın rayiç bedeli olan para olarak ödemesinde de mahzur görülmez[390].

Hz. Ali'nin halifeliği devrinde yaşandığı rivayet edilen bir hadisede define bulan bir adamın, yüz koyun karşılığında bunu sattığını; daha sonra sattığı kimseyi zarara uğratmak için Hz. Ali'ye müracaat ettiği yukarıda zikrolunmuştu. Rivayete göre Hz. Ali, humus verme mükellefiyetinin halen satıcı üzerinde olduğuna hükmeder. Satıcı, beytülmâlin definedeki hissesine dayanarak meseleyi Hz. Ali'ye arz etmiş; ancak o, define elinde olmasa bile humusu satıcının ödemesi yönünde hüküm vermiştir. Bu hadiseden, definenin bir kimse tarafından elde edildikten sonra, vergisi verilmeden satılmasının caiz olduğu da kabul edilmiştir[391].

Anlaşılıyor ki define bulan kimse, bunu başkasına satarak vergiyi verme mükellefiyetinden kurtulamaz. O, definenin aynından veremese de vergisini nakdî olarak ödemek mecburiyetindedir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde, definenin vergisinin aynen alınmasının beytülmâl açısından şart olmadığını söylemek mümkün gözükmektedir.

B. Osmanlı Tatbikatı

Çalışmada tetkik edilen vesikaların müşterek noktaları nazara alındığında, önceki hukukumuzda define vergisinin tahsilindeki safahatı üçe ayırmak mümkündür: Define ihbarı ve ilk tedbirler, ihbar merkeze ulaştıktan sonraki muameleler, mahallî tahkikat ve sonrasındaki muameleler. Asılsız ihbarlardaki prosedür de bunlardan farklı olarak sayılabilir.

Osmanlı arşivinde yer alan ve 1605'e tarihlenen bir vesika[392], işleyen prosedürü gösteren bir misal olarak incelenebilir. Çirmen sancağındaki Osmanlı isimli köyün

[389] İbn Mâce, "**Zekât**", 16.
[390] Osman Eskicioğlu, "Modern Vergi Anlayışı ve Zekat", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,** C. 5, (1989), s. 238-240.
[391] Serahsî, XIV/73-74.
[392] **OA, A.{DVNSMHM.d...**/76-387.

sakinlerinden Mustafa isimli bir şahıs, bu köyün yakınlarında bir miktar *filori* (altın para) bulur. Bunu haber alan Yenice-i Zağra (*Nova Zagora*) kadısının nâibi, kasabanın ileri gelenleri ve Mustafa ile birlikte bu yere gider. Mustafa, bir yer deliğinde bulduğunu söylediği birkaç filoriyi nâibe teslim eder. Bu yere nâib tarafından bekçiler tayin edilir. Çirmen beyi ve Yenice-i Zağra kadısı nâibi, bu filorileri numune olarak İstanbul'a gönderip vaziyeti, ayrı ayrı yazdıkları mektuplarında arz ederler. Bunun üzerine İstanbul'dan bu bölgeye adam gönderilmesi hatt-ı hümâyun ile ferman olunur. Çirmen beyine ve Yenice Zağra kadı nâibine hitaben yazılan bu fermanda, nâib ve sancak beyinin, kendisine maliye tarafından emr-i şerif verilen mübaşirle birlikte define bulunan yere gitmesi ve iş bilen kimselerce o yerin kazdırılması emredilir. Define ortaya çıkarsa bu filorilerin sayılıp tartılması, tespit edilen malumatın yazılması ve bunların mühürlü bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi emredilir. Ayrıca bu işte emin şahısların vazifelendirilerek definenin herhangi bir kısmının yerde kalmaması veya çıkarılan altının zayi olmaması tembih edilir. Sonradan kimseye bir bahane ile rahatsızlık verilmesi ihtimalinin doğmaması için buna özen gösterilmesi emrolunur.

1. Define İhbarı ve İlk Tedbirler

Hadisede görüldüğü üzere ilk olarak define bulunduğuna dair devlet makamlarına ihbar yapılması bahis mevzuu olmuştur. Bu gibi ihbarların, definenin mevcut olduğu iddia edilen mıntıkadaki hâkime, hadisedeki gibi bizzat define bulan kimse tarafından veya üçüncü şahıslar tarafından yapıldığına diğer vesikalarda rastlanmıştır. Umumiyetle hâkim huzurunda takrir veya arzuhâl verilmesi gibi şekillerde yapılan bu ihbarın, sözlü olarak haber vermek suretiyle de yapılması mümkündür. Ayrıca ihbarda bulunan şahsın defineyi çıkarmak için doğrudan İstanbul'a istîdâda bulunması veya takrîr vermesine dair misaller de mevcuttur.

Yapılan ihbardan sonra hadisede, hâkim, sancak beyi, muhbir ve kasabanın ileri gelenleri ile define mahalline varılıp o yerin muhafazası için bekçiler tayin edilmiştir. Akabinde sancak beyi ile hâkim, vaziyeti mektuplar yazarak İstanbul'a bildirmişlerdir. Vesikalarda görüldüğü üzere hâkime yapılan ihbar sonrasında, umumiyetle definenin zayi olmaması için tedbirler alınmıştır. Bu maksatla ahâlinin sorgulanması, define çıkaran kimsenin alıkonması, ele geçirilen definenin bulunup muhafaza edilmesi, define çıkan

yerin mühürlenmesi, defineden numuneler alınarak İstanbul'a gönderilmesi gibi muamelelerin yapıldığına rastlanır. Bazı vesikalarda, definenin bulunduğu mahallin, mütegallibelerin nüfuzu altında bir yer olması halinde, hâkimin tahkikatı gizli tutmaya ihtimam gösterdiği de dikkat çeker[393]. Bu gibi tedbirlerden sonra umumiyetle hâkim tarafından keyfiyeti bildiren bir ilam tanzim edilip İstanbul'a yazılır. Aynı şekilde sancak beyinin de merkeze hadiseleri hülasa eden bir arzuhâl yazdığına dair misallerin olduğu görülmüştür.

2. İhbar Merkeze Ulaştıktan Sonraki Prosedür

Hadisede bu ihbarın İstanbul'a ulaşması üzerine mıntıkaya bir adam gönderilmesi emredilmiştir. Nitekim define olduğu ihbar edilen mahalle merkezden memur tayin edilmesine diğer vesikalarda da sıklıkla rastlanır. Bu vazifelendirilen şahsa mübaşir denmiştir. Bu mübaşir, padişaha bağlı çalışan kimselerden *hassa hasekisi*, *dergâh-ı âli gediklisi*, *dergâh-ı muallâ kapıcısı*, *dergâh-ı muallâ kapıcı subaşısı*, *sadrazam mühürdar yamağı*, *sadaret kaymakamı eski masraf emini*, *sadaret kethüdası kâtibi*, *mübâşir-i emvâl-i hassâ*, *mübâşir-i beytülmâl* ya da hususî hallerde *Darphâne-i Âmire memuru* gibi kimselerden olmuştur. Bu kimseler, umumiyetle hem yazılan emrin ulaştırılmasıyla hem de emrin icra edilmesini müşahede etmekle vazifelendirilmiştir.

Gönderilen hatt-ı hümâyun, hadisede Yenice-i Zağra kadısı ve Çirmen beyine hitaben yazılmıştır. Başka vesikalarda da *hâkimü'ş-şer* denilen, kazânın kadısı veya kadı nâibi ile *voyvoda*, *mütesellim*, *mutasarrıf*, *muhassıl* veya *mirliva*ya hitap edildiği görülmektedir. Anlaşılıyor ki define olduğu ihbar edilen mahallin hâkimine ve mülkî âmirine, umumiyetle birlikte tahkîkat yapmaları için emir verilmiştir. Merkezden yazılan bu buyruklar *hatt-ı hümâyun, ferman, irâde-i seniyye, emr-i şerîf, emr-i âlî* gibi isimlerle zikredilmişlerdir.

Bu vesikada ayrıca mübaşirin eline verilen ve Maliye tarafından yazılmış bir emr-i şerîften bahsedilmiştir. Başka bir vesikada da sadaret tarafından, meselenin halli ve gereğinin yapılması için emr-i şerîf verilmesine dair padişaha telhis arz edildiği, padişahtan mucebince amel olunmasına dair fermân-ı âli sâdır olduğu ve bu hususta emr-

[393] **OA, HAT**/113-4512; **OA, YB..04.**/4-107.

i şerîf yazılması için maliyeye tezkire verildiği yukarıda geçmişti[394]. Anlaşılıyor ki bazı hususî hallerde, mali meselelerde tafsilata daha hâkim olan maliyeden emr-i şerîf yazılması istenmiştir.

İncelenen vesikada zikredilen fermanda hâkim ve sancak beyine, mübaşir ile beraber define olduğu söylenen mahallin keşfedilip iş bilen kimselerce kazdırılması, define çıkarılırsa sayılarak ve tartılarak bunun kaydedilmesi ve mühürlü bir biçimde İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Başka birçok vesikada da definenin bulunması için keşif yapılması, lazım gelen kimselerin sorgulanması, define olduğu ihbar edilen yerin kazdırılması ve aranması, bulunan definenin zapt edilerek muhafaza edilmesi, sayılıp ve tartılıp buna dair bilgileri içeren defter tutulması, definenin tamamının veya bir kısmının numune olarak mühürlü bir şekilde gönderilmesi ve yapılan muamelelerin yazılarak mübaşir eliyle yollanması gibi emirlere rastlanır. Merkezden verilen emirlerin, umumiyetle definenin eksiksiz bir şekilde tespit edilip bulunması, muhafaza edilmesi ve tastamam gönderilmesi için gereken her türlü muamelenin yapılması yönünde olduğu anlaşılmaktadır.

Dikkat çekici olan bir başka husus, lüzumu görülen bütün muamelelerin hâkim, mülkî amir ve mübaşirin müşahedesi altında yapılmasının istenmesidir. Bu kimselere ilaveten, o yerin ileri gelenlerinin de bu işlerde beraber bulunmasının emredildiği, vesikalarda sıklıkla rastlanan bir vakıadır. Eşraf da denen bu kimseler, vesikalarda *ayân-ı vilâyet*, *vücûh-ı belde*, *lâzımü'l-huzûr ve vücûh*, *söz sahipleri*, *sair iktiza edenler*, *cümle ayân* gibi tabirlere ifade edilmiştir. Başka bir vesikada, Osmanlı tebaası olmayan bir kimsenin define aramasına padişah tarafından izin verildiği, bu işe nezaret etmek üzere hâkimin ve muhassılın tayin edeceği birer mutemet adam ile mübaşirin beraber hareket etmesinin emredildiği geçmişti[395]. Görülüyor ki tahkikat yapılırken hâkim, mahallî idareci, merkezden gönderilen memur ve şehrin önde gelenlerinin bir arada tutulmasına özen gösterilmiştir. Anlaşıldığı üzere bu usul, hukuka aykırı bir davranışta bulunma ihtimalinin önünü kapatan bir menfaat dengesi kurmuş, keyfiliğe mâni olarak tahkikatın adilane bir şekilde yürütülmesini temin etmiştir.

[394] **OA, İE.DRB.**/1-90.
[395] **OA, HAT**/1342-52434.

3. Mahallî Tahkikat ve Sonrasındaki Prosedür

Verilen emir üzerine hâkim, mülkî amir, mübaşir ve eşraf, mahallî tahkikat sırasında bir dizi muamele yapar. Bu meyanda keşif, sorgu, arama, kazı yaptırma, define bulunursa el koyma, numunesini veya tamamını mühürlü olarak gönderme, bulunan şeyi kaydetme ve defter tutma, define çıkaran kimseden parayı tahsil etme ve onu hapsetme gibi muamelelerin yapıldığına rastlanır.

Bu işlerin yapılmasında hâkimin çok mühim rolü olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan işin, bir tahkikat olması hasebiyle hukukî ciheti ön plandadır. Vesikalarda da umumiyetle bu işlerin *mârifet-i şer'le* yapılması emredilir. Ayrıca hâkim, yaptığı bu iş sonunda keyfiyeti arz eden bir ilam tanzim eder. Mülkî amir, yapılan işlerde hâkime yardımcı olmuş, mübaşir ve şehrin önde gelenleri ise daha ziyade bu muamelelere şahitlik ederek aleniliği ve emniyeti temin fonksiyonunu üstlenmişlerdir. Nitekim hadiseleri hülasa etmek üzere mülkî amirin arzuhâl, mübaşirin takrir ve eşrafın mahzar yazdığına vesikalarda rastlanır. Bütün bu sebeplerle, defineler hakkında mahallî tahkikatın yapılmasında esas şahsın hâkim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak mahallî idareciler, şehrin önde gelenleri ve merkezden gönderilen memurlar da bu işte mühim rol oynarlar.

Vesikalarda, define numunelerinin hâkim tarafından merkeze gönderildikten bir müddet sonra, definelerin zapt edilmesine dair emir verildiğine rastlanır. Merkezde bu numunelerin incelendiği ve varılan neticede numunesi alınan definelerin zapt edilmesinin gerektiğine dair karar verildiği anlaşılmaktadır. Buna karşın yukarıda geçen bir vesikada, definenin tamamı tahsil edilip merkeze gönderildikten sonra, orada kıymeti hesap edilmiş; bunun cüz'iyat mesabesinde olduğuna karar verildiğinden bedeli, bulan kimseye geri gönderilmiştir[396]. Aşağıda incelenecek bir başka vesikaya[397] göre ise tahsil edilen para, fakirler için sarf edilmek üzere iade edilmiştir. Anlaşılıyor ki bulunan definenin merkeze gönderilmesi, buna devlet tarafından el konulduğu veya mutlaka el konulacağı manasına gelmemiştir.

[396] **OA, C..DRB.** /6-284.
[397] **OA, C..AS..**/1057-46468.

Trabzon şer'iyye sicillerinde 1561 senesine tarihlenen bir kayıt, mahallî tahkikatı gösteren bir misaldir[398]. Mustafa isimli bir şahıs, Trabzon mirlivası Hasan Bey'e, iki zimmînin, evlerinin avlusunun bitişiğindeki deniz kenarında define bulduğunu ihbar eder. Bunun üzerine mirliva, İskender isimli şahsı göndererek bu hususun hâkim marifetiyle görülmesini ister. Hâkim, define bulunduğu ihbar olunan mahalli, Hayreddin isimli mübaşir, Mustafa subaşı denen sipahi ve Müslüman halktan kalabalık bir grup insanla beraber keşfe çıkar. Deniz kıyısında, gayrimüslim kabri gibi taştan bir tekne içinde bir çukur görülür. Ancak defineden bir eser veya alamete rastlanmaz. Bahsi geçen zimmîler sorguya çekilir. Onlar da define bulmadıklarını, haberlerinin ve alakalarının olmadığını ifade eder. Bunun üzerine hâkim, hukuken bir şey sâbit ve zâhir olmadığından bu zimmîlerin berâet-i zimmetlerine hükmeder.

Görüldüğü üzere define bulunduğu ihbarı üzerine tahkikat yapan hâkim, keşif yaparak meseleyi açığa kavuşturma yoluna gitmiştir. Keşif sırasında yanında o beldenin ileri gelenlerinin de bulunması usulü, burada da göze çarpmaktadır. Hâkimin, şüpheli şahısları sorgulaması, tahkikata dair bir diğer muameledir. Nihayetinde hâkim, bu kimselerin mesul olmadıklarına karar verdiği ve vaziyeti tafsilatıyla kayıt altına aldığı görülmektedir.

İstanbul kadı sicillerinde buna benzer bir prosedürü gösteren 16. asra ait bir kayıt da benzer şekildedir:

"*Fasl vech-i tezkiretü'l-hurûf oldur ki kazâ-i Şile'den Sadık b. İdris ve İlyas Fakih ve İdris bundan akdem su akıntısında altına şebîh bir nesne bulup altın sanıp satmak niyetine nice kimesnelere ve sarrâflara gösterip kimesne almayacak halk arasında şöhret bulup ve bi'l-cümle mezkûrlara defîne bulmak töhmeti isnâd olundukdan sonra hâliyâ mübâşir-i beytülmâl olan bende Şamlı Rüstem Bey mezbûrân Sadık ve İdris'i meclis-i şer'a ihzâr edip kemâl-i dikkat ve nihâyet-i ihtimâm üzere teftîş ve tefahhus olundukda mezkûrâna bu töhmet isnâd olunalıdan beri müddet-i medîde olup bunlarda alâmet-i defîne ve âyine-i gınâ zâhir olmayıp ve bulduğu nesne aynıyle meclis-i şer'de ihzâr olunup müslümanlardan cemm-i gafîr altın değildir dediklerinden sonra mezbûrân*

[398] Korkmaz, Salih. "Trabzon 1816 Numaralı Şer'iye Sicili ve Hukuki Değerlendirmesi", (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), s. 87.

Sadık ve İdris'e örf-i ma'rûf üzere talâk-ı selâseye and verip ve yemîn billâh dahi ettiklerinden sonra berâ'etlerine ve nefislerine kazâ-i mezbûrdan Sarıdoğan nâm mevzi'den Hacı b. Musa kefîl olup tezkire-i mâ-cerâ için sebt-i sicil olundu..."[399].

Görüldüğü üzere define bulduğuna dair şüphe duyulan iki şahıs hâkim huzuruna getirilmiştir. Hâkim, şüphelileri son derece dikkatle araştırmış, bu şahısların buldukları nesneyi delil olarak incelemiştir. Ancak bu nesnenin altın olmadığı ahâlinin ekserisi tarafından beyan edilmiş, bunun define olarak saklanmış kıymetli eşya olmadığı anlaşılmıştır. Şüphelilere define buldukları isnat edileli çok uzun zaman geçtiğinden ve defineye dair bir alamet bulunmadığından, yemin ettirildikten sonra bu kimselerin mesul olmadıkları karara bağlanmıştır.

4. Asılsız İhbarlardaki Prosedür

Osmanlı arşivinde 1685'e tarihlenen bir vesikadaki[400] hadise, define için hâkim tarafından keşif yapılıp bulunamadığı hallerde ve asılsız ihbarlardaki prosedürü gösteren bir misaldir. Mehmed isimli bir kimse, Hezargrad (*Razgrad*) yakınlarında define olduğuna dair bir arzuhâl verir. Ardından İstanbul'dan Hezargrad kadısına yazılan ve mübaşir Ali Ağa ile gönderilen fermanda, bu ihbarın icap eden kimselerle birlikte tahkik edilerek hakikatinin ve sıhhatinin arz ve ilam edilmesi emredilir. Bunun üzerine mübaşir Ali Ağa, arzuhâl veren Mehmed, kadı ve şehrin ileri gelenleri beraberce Mehmed'in define olduğunu söylediği yeri keşfe çıkarlar. Buranın daha önce kazılmış olduğu fark edilince, Mehmed'e bu mahalli daha önce kazıp kazmadığı, eğer o kazdıysa buranın kazıp bıraktığı hal üzere olup olmadığı veya sonradan başkasının el atıp atmadığı sorulur. Mehmed ise dört sene önce burayı kazdığını, buranın hala kazıp bıraktığı hal üzere olduğunu ve başkasının buraya asla el atmamış olduğunu beyan eder. Akabinde bu yerde sekiz gün peş peşe, halktan elli-altmış kişi ile derinliği otuz zirâ[401], uzunluğu yirmi zirâ ve eni onbeş zirâya varan bir saha kazılır; ancak defineye dair hiçbir eser ve alamete rastlanmaz. Mehmed'in bu yerde define olduğuna dair ihbarının, yersiz bir hayali ve

[399] Bilgin Aydın ve Ekrem Tak, **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 1 Numaralı Sicil, H. 919 - 927 / 1513 - 1521,** C. 1, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 380, hüküm numarası: 691.
[400] **OA, İE.DH**/5-422.
[401] Zirâ parmak uçlarından dirseğe kadar olan uzunluğun karşılığı olup takriben 47 santimetre olarak kabul edilebilir, Bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", **DİA**, C. 3: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 411 vd.

bozuk bir fikri olduğuna karar verilir. Vaziyete dair kadının yazdığı arz ile Hezargrad'ın ileri gelenlerinin mühürleri bulunan mahzar, mübaşir Ali Ağa ile İstanbul'a gönderilir. Hadise, sadaret tarafından bir telhis ile Padişah'a arz edilip, hala alıkonan Mehmed'in salıverilmesine için ferman buyrulması istenir ve Padişah bu yönde ferman verir.

Hadiseye göre Mehmed'in yaptığı ihbar üzerine gösterdiği mahal, halktan elli-altmış kişi ile sekiz gün boyunca kazdırılmış ve defineye dair hiçbir esere rastlanmamıştır. Akabinde bu ihbarın asılsız olduğunu merkeze bildiren bir ilam tanzim edilmiş ve Mehmed de hapsedilmiştir. Ancak halen alıkonmuş olan Mehmed'in hapisten ıtlak olunmasına dair telhis arz olunduktan sonra, ıtlakı padişah tarafından emredilmiştir.

Bu hadisede ilk bakışta Mehmed'in niçin hapsedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Yaptığı asılsız ihbar ile devlet makamlarını meşgul edip masrafa sebebiyet vermesi dolayısıyla hapsedildiği fikri uyanmaktadır. Ancak bir başka vesikada, define bulduğunu ikrar eden ve tamamını hâkime teslim eden bir kimsenin dahi hapsedildiğinden yukarıda bahsedilmişti[402]. Halbuki böyle bir şahıs herhangi bir zarara sebebiyet vermediği ortadadır. Yine bir diğer vesikada, define bulduğu ihbar olunan kimselerin hapsedilerek define bulunduğu iddia edilen mahallin mühürlendiği ve keyfiyetin merkeze yazılarak emir beklendiğinden söz edilmişti[403].

Bütün bu tatbikat göz önüne alındığında anlaşılıyor ki bu kimselerin define bulup da söylememeleri veya başka bir yerde saklamaları ihtimaline binaen veya kaçmalarına mâni olmak için, tahkikat neticelenene kadar ihtiyaten tutulmaları bahis mevzuu olmaktadır. Hadisede tahkikat neticelendikten sonra, Mehmed hapisten ıtlak edilmiştir. Anlaşıldığı üzere yapılan muamele, *habs-i ihtiyâtî* (tutuklama) derecesinde bile değildir; belki bir yakalama veya gözaltı muamelesidir[404]. Cezalandırma istense, hemen salıverilmemesi veya bu maksadı yerine getirecek başka bir muamelede bulunulması beklenirdi. Nitekim doktrinde, Osmanlılarda hapsin, aslî bir ceza olarak tercih edilmediği ve bunun tatbik edilmesinin daha ziyade tedbir mahiyetinde olduğu ifade edilir[405]. Bu

[402] **OA, C..DRB.**/6-284.
[403] **OA, C..ML..**/610-25160.
[404] Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s. 102 vd.
[405] Aydın, s. 181, Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, s. 339.

hadise bakımından da Mehmed'in hapsedilmesinde cezalandırmadan ziyade tedbir maksadının ön planda söylemek daha isabetli gözükmektedir.

Bu vesikanın devamında, eşrafın yazdığı mahzardaki mühürler, şehrin önde gelenleri ile kastedilenlerin kim olduğunu göstermek bakımından da ipuçları vermektedir. Bu mahzarda hâkimler, imamlar, müezzinler, kâim-i makam ve müderris ile birlikte herhangi bir resmî sıfatı olmayan ve hacı ve şeyh gibi unvanlarla tanınan zatlarla birlikte toplam 24 şahsın mühürleri yer almaktadır. Buradan anlaşıldığı üzere, başka vesikalarda türlü tabirlerle ifade edilen ve tahkikatlarda müşahede etmesi istenen eşrafın; bu gibi resmî vazifeli kişiler, din adamları ve sivil halktan sözü geçen şahıslardan müteşekkil olduğunu söylemek mümkündür.

IV. DEFİNE VERGİSİNİN SARFI

A. Define Vergisinin Sarf Edileceği Cihet

Zekât, öşür, haraç, cizye, mirasçısız terekeler ve humus gibi beytülmâlin başlıca gelirleri, tebaanın menfaati için belli yerlere sarf edilmek üzere beytülmâlde ayrı sandıklarda (fonlarda) toplanır[406]. Defineden alınan beşte birlik vergi olan humus, ganimetler ve madenlerden alınan humus ile aynı sandıkta toplanır[407]. Beytülmâl bu vergiyi, bunda hak sahibi olanlara ulaştırma vazifesiyle alır. Dolayısıyla beytülmâlin bu vergiden elde ettiği geliri nerelere sarf edebileceği hususu, bir mesele olarak klasik kaynaklarda tetkik edilmiştir.

Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheblerine göre defineden alınan vergi, ganimetten alınan beşte birin sarf edileceği yerlere harcanır. Ganimetten alınan beşte bir de Hanefîlere göre Enfâl Sûresinin 41. ayet-i kerîmesinde sayılan kişilere[408], Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise halifenin bütün Müslümanlar için maslahat icabı münasip gördüğü yerlere sarf edilir. Ancak definenin çıkarılmasında büyük bir külfet varsa, Mâlikîlere göre artık bundan kırkta bir nispetinde zekât alınır ve bu vergi zekâtın harcanacağı yerlere

[406] Serahsî, III/26-27.
[407] İbn Âbidîn, IV/158 vd; Fetâvâyi Hindiyye, I/629 vd.
[408] İbn Âbidîn, VIII/414-415.

harcanır[409]. Şâfiîlerin meşhur kavline göre ise defineden alınan vergi, zekât hükmündedir. Dolayısıyla bu vergi de zekâtın sarf edileceği yerlere sarf edilir[410].

Define vergisinin sarf edileceği cihet için Hanefî hukukçuların esas aldığı ayet-i kerîmede meâlen şöyle buyurulur:

"*Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir harbinde) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir.*"[411].

Hanefî hukukçular, bu ayet-i kerîmede beşte birin Allah Teâlâ'ya ait olduğuna dair ifadenin hakiki manada değil; söze O'nun ismini zikrederek başlamak ve teberrük için olduğunu kabul ederler[412]. Bir görüşe göre Allah Teâlâ'nın hissesi Kâbe-i Şerîf'in yahut taksimin yapıldığı yerin yakınında bulunan cami ve mescidlerin imarında sarf olunur[413].

Hanefîlere göre Hz. Peygamber'in hissesi, onun peygamber olmasından dolayıdır. Ondan sonra peygamber gelmeyeceği için de vefatıyla bu hisse düşmüştür[414]. Akrabalarının hissesi de Hz. Peygamber'in vefatıyla düşmüştür. Zira bu hisse yalnızca akrabalıktan dolayı değil, herkesin Hz. Peygamber'i terk ettiği zamanda, ona arka çıkıp yalnız bırakmadıkları gerekçesiyle verilir. Hz. Peygamber'in vefatıyla bu hal ortadan kalktığı için, akrabalarının hissesi de düşmüş kabul edilir[415]. Fakat eğer bu kimseler yetim, fakir veya yolcu olup muhtaç halde olursalar, onların hakkı diğerlerinden öncedir. Ancak zengin iseler bunda hakları yoktur[416]. Zira onlar fakir olsalar dahi sadaka almaları caiz değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerden muhtaç halde olanlar humusta öncelikli hak sahibi kabul edilmiştir. İmam Ebû Yûsuf'un kavline göre ise Hz. Peygamber'in akrabaları zengin de olsalar ganimetin beşte birinde hakları vardır [417].

[409] Zuhaylî, III/289 vd.
[410] Şirbînî, V/179.
[411] Enfâl, 8/41.
[412] Serahsî, III/27; Molla Husrev, II/16; Mevkûfâtî, s. 389; İbn Âbidîn, VIII/415.
[413] Mevkûfâtî, s. 389.
[414] Serahsî, III/27; Molla Husrev, II/16-17; Fetâvâyi Hindiyye, IV/207; Mevkûfâtî, s. 389; İbn Âbidîn, VIII/418.
[415] Serahsî, X/19-25.
[416] Serahsî, X/19; Molla Husrev, II/16; Fetâvâyi Hindiyye, IV/207; Mevkûfâtî, s. 389.
[417] İbn Âbidîn, VIII/417-418.

Bunların, fakir olsalar dahi diğer fakirlere önceliği olmadığı yönünde bir görüş de mevcuttur[418].

Netice itibarıyla Hanefîlerin kuvvetli görüşüne göre ganimet mallarından alınan beşte bir, yetim, fakir ve yolda kalmışlar olmak üzere üç sınıf insan için sarf edilir[419]. Râşid Halifeler devrinde bu usul tatbik edilmiştir. Dolayısıyla humusun üç kısma bölünmesi ve bu sınıflara harcanması hususunda icma hâsıl olmuştur[420]. Humusun bu üç sınıf insana verilmesinin sebebi, muhtaç olmalarıdır. Yani yetim ve yolda kalmışların, bunda hakkı olması için muhtaç halde olmaları şarttır. Eğer zengin iseler bunlar için sarf edilmez[421]. Serahsî, ganimetlerden alınan beşte birin, hükümdar münasip görürse, ihtiyaç halindeki askerlere verilebileceğini söyler[422].

Humusun bu üç sınıf insandan yalnız bir sınıfa verilmesi de caizdir[423]. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bu sınıfların ifade edilmesindeki maksat, bunlardan başkasının bu hissede hakkı olmamasıdır. Bu sınıflardan her birine ayrı ayrı verilmesinin vacip olduğunu işaret etmek için değildir. Dolayısıyla bu hisse, üç sınıftan herhangi biri için sarf edilebilir. Ancak bunlar dışındaki kimseye sarf edilemez[424]. İşte defineden alınan beşte bir de beytülmâlin ganimet sandığına girer ve bu üç sınıfın tamamı veya bir kısmı için sarf edilir.

Hükümdar, dilerse define bulan kimseden beşte biri alıp beytülmâle koyar. Eğer bulan kimsenin muhtaç olduğuna hükmederse beşte biri onda bırakabilir. Nitekim bir rivayete göre Hz. Ali define bulan bir kimseden beşte biri aldıktan sonra, bu şahsın muhtaç olması sebebiyle bu hisseyi tekrar kendisine bağışlamıştır[425]. Görülüyor ki hükümdarın beşte birin sarf edilmesi hususunda tercih salâhiyeti vardır. Hükümdar bunu, üç sınıftan birinin şartlarını taşıyor olması kaydıyla uygun bulduğu cihette sarf edebilir.

[418] Serahsî, X/19-20.
[419] Molla Husrev, II/16; Fetâvâyi Hindiyye, IV/207; Mevkûfâtî, s. 389; İbn Âbidîn, VIII/414.
[420] Serahsî, III/27; İbn Âbidîn, VIII/417.
[421] İbn Âbidîn, VIII/417.
[422] Serahsî, III/6.
[423] Fetâvâyi Hindiyye, IV/207; İbn Âbidîn, VIII/416.
[424] İbn Âbidîn, VIII/416.
[425] Serahsî, XIV/73.

Lüzum olursa bu gelirler, muvakkaten beytülmâlin diğer sandıklarının sarf edileceği cihete de tahsis edilebilir[426].

Ebû Ubeyd, rivayetlere bakarak, Hz. Ömer'in; halifeliği devrinde bulunan definelerle ilgili tatbikatının üç türlü olduğunu söyler: Ya defineden humus alıp kalanını defineyi bulana bırakmış ya definenin tamamına el koymuş ya da definenin tamamını bulanlara bırakmıştır. Ona göre bu üçünün de farklı hukukî sebepleri vardır. İlkinde esas kaide tatbik edilerek definenin beşte biri beytülmâle alınmıştır. İkincisinde bulunan definenin, Danyal Peygamber'den kaldığı ve bütün insanların faydasına bırakılmış bir mal olduğu halk arasında tevatüren kabul edildiğinden, Hz. Ömer bunun tamamını, umumun menfaati için beytülmâle koymuştur. Üçüncüsünde ise hükümdar humusu, Müslümanlara hizmeti dokunmuş olmaları veya düşmanlara zarar vermeleri gibi münasip gördüğü bir sebepten o kimselere bırakmaya karar vermiştir. Zira hükümdar, ganimetlerde olduğu gibi definenin de humusunu sarf etmekte tercih salâhiyetine sahiptir. Hz. Ali'nin de halifeliğinde, beşte biri bulan kimseye bıraktığı rivayet olunmuştur. Keza Hz. Ömer'in, define bulan bir köleye defineden bir hisse vermesi de bu manadadır[427].

Serahsî, rivayet olunan hadiselerde hükümdarın defineden alınan humusu onu bulan kimseye bırakmasını, o kimselerin muhtaç halde olması sebebine bağlamıştır[428]. Ebû Ubeyd ise hükümdarın humusu, maslahat gördüğü bir cihete sarf etme salâhiyetinin olduğu görüşündedir. Nitekim Mâlikîlere göre hükümdar humusu, Müslümanların maslahatı için lüzumlu gördüğü yere sarf etme salâhiyetini hâizdir. Fıkıh âlimlerinin ekserisi bu görüştedir[429].

Şâfiîlere göre ise ganimetlerden alınan humus beş hisseye ayrılır: Hz. Peygamber, onun akrabaları, fakirler, yetimler ve yolda kalmışlar. Hz. Peygamber'in hissesi Müslümanların maslahatı için sarf edilmek üzere hükümdarın tasarrufuna bırakılır. Huduttaki kalelerin ve askerlerin ihtiyaçlarının görülmesi; köprü, mescit ve kalelerin imar edilmesi gibi bayındırlık hizmetlerinin yapılması; hâkim, imam ve bunların

[426] Bilmen, IV/77.
[427] Ebû Ubeyd, s. 360 vd.
[428] Serahsî, XIV/73.
[429] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî ibnü'r-Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, Vecdi Akyüz (hzl.), Ahmed Meylâni (çev.), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, C. 2, s. 168 vd; Cezîrî, II/877; Bilmen, IV/105.

talebeleri gibi ilimle meşgul olanlara maaş verilmesi Müslümanların maslahatına misal olarak gösterilir. Hz. Peygamber'in akrabalarıyla kast edilen, fakir olsun zengin olsun Hâşimoğulları ve Muttaliboğulları'dır. Hükümdar, humusu sarf ederken fakir, yetim ve yolda kalmışlardan birini diğerine üstün tutabilir[430].

Hanbelîlere göre de humus Şafiî mezhebindeki gibi beş hisseye ayrılır. İmam Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen bir kavle göre ise Hz. Peygamber'in hissesi, Müslümanları korumak için hudutta bekleyen askerler için sarf edilir[431].

B. Define Vergisini Sarf Etme Usulü

Esas olarak define vergisi, beytülmâlin ganimet sandığına intikal eder. Beytülmâl, bu sandıktan, lüzum görülen yerler için harcama yapar. Ancak define bulan kimse, beşte birlik vergiyi beytülmâle vermeden bizzat kendi eliyle de hak sahibine ulaştırabilir. Çünkü bu hisse esas olarak fakir, yetim ve yolda kalmış muhtaç kimseler içindir. Dolayısıyla bu hisse beytülmâle intikal etmeksizin doğrudan ihtiyaç sahibine verilebilir. Bundan hükümdar haberdar olsa, bunu muteber sayar. Bu bakımdan humus, gizli malların (*emvâl-i bâtına*) zekâtı gibidir[432].

Rivayet edilen bir hadiseye göre bir kimse kenz-i cahilî bulur ve bunun hükmünü Hz. Ayşe'ye sorar. Hz. Ayşe, bunun beşte dördünün onda kalmasını, beşte birini ise ailesindeki ihtiyaç sahiplerine dağıtmasını söyler. Dolayısıyla bu rivayetten, defineyi bulan kimsenin beşte biri doğrudan muhtaçlara ulaştırması caiz olduğu anlaşılır. Hükümdar da beşte biri dilerse beytülmâle koymayıp; bunun üç sınıf insana sarf edilmesi için defineyi bulan kimseyi vazifelendirebilir[433].

Eğer define bulan kimsenin kendisi fakir ise beşte biri kendisi için de alıkoyabilir. Zira bu kimse, aynı zamanda bu hissede hak sahibidir[434]. Halbuki zekât veya fıtır sadakası vermekle mükellef bir kimse, ihtiyaç sahibi olsa dahi bunu kendi elinde alıkoyamaz. Zira onun mükellefiyeti verme yönündedir. Yani zekâtı ve fıtır sadakasını

[430] Şirbînî, XI/467 vd.
[431] İbnü'r-Rüşd, II/168; Bilmen, IV/105.
[432] Serahsî, III/26; İbn Âbidîn, IV/128.
[433] Serahsî, XIV/73.
[434] Serahsî, III/26.

vererek bu emri yerine getirmiş olur. Vermeyerek, başka bir deyişle malı elinden çıkarmayarak vazifesini ifa etmiş sayılmaz[435].

Fakir kimsenin bulduğu definenin beşte dördünün kıymeti, zekâtta nisap miktarı olan 200 dirhem gümüşü aşıyorsa; bu kimsenin artık beşte biri alıkoyamayacağı söylenmiştir. Zira bu kıymetteki mal bir kimsenin zimmetine intikal edince artık fakir olmaz. Ancak bu malın beşte dördü 200 dirhem etmiyorsa, beşte biri kendisine sarf edebilir[436]. İbn Âbidîn'e göre ise bulunan şeyin kıymetine göre değil; bu kimsenin zimmetindeki sâfî (net) hale göre hüküm verilmelidir. Zira bu şeyin kıymeti bazen 200 dirhemi geçse bile kişinin zimmetinde bu meblağdan daha fazla borç mevcut olabilir. Bu halde bu kimse muhtaç olmaktan çıkmayacaktır. Dolayısıyla bu kimsenin zimmetine beşte dört eklendikten sonra hala muhtaç olup olmadığına bakılır. Eğer hala muhtaç ise beşte biri kendisi için sarf edebilir[437].

Defineyi bulan kimsenin beşte biri ihtiyaç sahiplerine kendi eliyle ulaştırabileceği söylenmişti. Bu kimse muhtaç halde olan anne, baba veya çocuklarına dahi bunu verebilir. Zira muhtaç iken kendisine sarf edebiliyor iken bunu yapması evleviyetle caiz olur[438]. Ayrıca bunun toprak mahsullerinden alınan zekât gibi olmadığı söylenmiştir[439]. Görülüyor ki defineden alınan beşte bir ile zekâtın farkı bu cihetten de vurgulanmıştır. Zira zekâtın bu kimselere verilmesi mümkün değildir.

C. Osmanlı Tatbikatı

Osmanlı hukukçusu Bursevî Dede Cöngî Efendi'nin (ö. 975/1567) Kanunî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'ya ithaf ettiği *Risâle fî emvâli beyti'l-mâl ve aksâmihâ ve ahkâmihâ ve masârifihâ* isimli eseri, beytülmâlin gelir kaynaklarını, bunların türlerini, hükümlerini ve sarf yerlerini mevzu edinir. Osmanlı bütçesinin esaslarını hülasa eden bu eser, Osmanlılarda define vergisinin nasıl sarf edildiğine dair ipuçları sunmaktadır.

---

[435] Serahsî, XXVIII/123.
[436] Tahtâvî, II/356; İbn Âbidîn, IV/132.
[437] İbn Âbidîn, IV/132.
[438] Serahsî, III/27; İbn Âbidîn, IV/132.
[439] İbn Âbidîn, IV/132.

Eserde, yukarıda izah edilen fıkıh kitaplarındaki esaslar umumî hatlarıyla yer almıştır. Bunlara ilaveten, *Câmi'ul-Fıkh* adlı eserden naklederek humusun gazilere, hastalara ve devlet idarecilerinin katiplerine (memurlara) sarf edilebileceğine dair İmam Muhammed'in bir görüşünden bahsedilmiştir. Sarf edileceği cihete dair farklı görüşleri serdettikten sonra, humusun burada zikredilen sınıflardan herhangi birine harcanmasının caiz olduğu ifade edilmiştir[440].

Osmanlı devlet adamlarından Süleyman Sudi Efendi (ö. 1896) ve Abdurrahman Vefik Sayın, Osmanlı malî hukukuna dair yazdıkları eserlerinde, klasik devirde Osmanlı malî sisteminin, şer'î hukukla parallelik arz ettiğini ifade ederler. Yani Osmanlılarda tekâlif-i şer'iyye denilen şer'î vergiler, beytülmâlde belli dairelerde toplanır ve sarf yerleri ayrılır. Buna göre ganimet, maden ve rikâzların humuslarının toplandığı üçüncü sandık, şu cihetlere sarf edilir: Müftîler, muallimler, ilim talebeleri, serhad ve derbend muhafızları, müessesât-ı hayriye, inşaat-ı nafia, yetimler, miskinler, fakirler ve yolda kalmışlar[441].

Görülüyor ki Osmanlılar define vergisini, Hanefîlerin kuvvetli kavline göre muhtaç haldeki yetim, fakir ve yolda kalmışlardan başka; ilim adamları ve talebelerine, hudutta bekleyen askerlere, çeşitli bayındırlık ve hayır işlerine sarf etmek üzere ayırmıştır. Dede Cöngî'nin eserinde ifade ettiği üzere humusun hasta, gazi ve katiplere sarf edilebileceğine dair İmam Muhammed kavlinin, Hanefîlerin kuvvetli kavline sarf edilmesi gereken üç sınıf insanın hududunu genişlettiği görülmektedir. Müessesât-ı hayriye ve inşaat-ı nâfia için yapılacak masraflar, hastalar ile yetim, fakir ve yolda kalmışlara faydasına görülebilir. Serhad ve derbend muhafızlarına yapılan masraflar ise, gazilere yapılması gereken masraf kaleminde düşünülebilir. Ancak müftî, muallim ve ilim talebelerine yapılacak masrafın, katiplere yapılacak masrafla aynı kalemde olduğunu kabul etmek güç gözükmektedir.

---

[440] Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm Dede Cöngî, **Risâle fî Emvâli Beyti'l-mâl ve Aksâmihâ ve Ahkâmihâ ve Masârifihâ,** Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, No: 3560, Varak 1 vd, Aktaran: Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı: Kamu Hukuku*, I/729 vd.

[441] Süleyman Sudi Efendi, **Defter-i Muktesid**, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307, s. 63; Sayın, I/151-152; Kazıcı, s. 58; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı: Kamu Hukuku*, I/713.

Bu değerlendirme neticesinde, Osmanlıların, define vergisinin sarfı hususunda Hanefî mezhebiyle bağlı kalmadığı akla gelmektedir. Bu hususta Mâlikî kavlinin benimsenmiş olduğu muhtemeldir. Nitekim Mâlikî mezhebine göre hükümdar, humusu, Müslümanların maslahatı için, münasip gördüğü yere sarf eder. Yukarıda sayıldığı üzere Osmanlıların define vergisini sarf ettiği bütün cihetler, "Müslümanların maslahatı" kategorisinde değerlendirilebilir. Dede Cöngî'nin humusun, zikredilen sınıflardan herhangi birine sarf edilmesinin caiz olduğuna dair ifadesi de buna hamledilebilir. Bu sebeple Osmanlıların, define vergisinin sarfı hususunda Mâlikî kavlini benimsediği düşünülebilir. Nitekim doktrinde ifade edildiğine göre, madenler hakkında da bilhassa Tanzimat devrinden itibaren Mâlikî kavline meyledilmiştir[442].

Osmanlı arşivinde 1723'e tarihlenen bir vesikadaki[443] hadise, bu mevzuya bir misal teşkil eder. Ayntâb (Gaziantep) sancağında Kero isimli köyde, Hacı Osman isimli bir şahsın mülkünde define olduğu haber verilir. Bunun üzerine İstanbul'dan saray kapıcı subaşılarından Ali, define ile ortaya çıkan akçelerin, kazânın önde gelenleri ve kadı marifetiyle tahsil edilmesi için ferman ile gönderilir. Ancak Hacı Osman firar ettiğinden, bu defineden çıkan akçelerden yalnız 9150 kuruş köy halkından tahsil edilip hâzine-i âmireye teslim edilir. Akabinde mütesellim ve kadıya gönderilen hükümde, geri kalan 850 kuruşun reaya fukarâsından talep edilmemesi ve bakiyenin affedildiği ifade edilerek bu meblağ tahsil edilmiş ise dahi fukarâya geri verilmesi emredilir.

Hadisede bahsedilen definenin, Hacı Osman'ın mülkünde bulunduğu anlaşılmaktadır. Mülk yerde bulunan definelerin beşte biri beytülmâle kalanı arazinin fetihte ilk temlik edildiği malikine veya varislerine aittir. Bu kimseler bilinmiyor ise tamamı beytülmâle ait olur. Müslümanlar tarafından fethi İslamiyet'in erken devirlerinde olan Antep'teki bir arazinin ilk malikinin kim olduğunun, 18. asra gelindiğinde bilinmesi çok güçtür. Bu ilk malikin ve varislerinin kim olduğunun bilinememesi sebebiyle definenin tamamının beytülmâle intikal edeceği, kuvvetle muhtemeldir. Beytülmâlin define vergilerinden oluşan sandığı, kaideten muhtaç kimseler için sarf edilir. Yukarıda geçtiği üzere hükümdar, bu vergiyi dilerse tahsil etmeyip ihtiyaç sahibi kimsenin elinde

[442] Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, s. 292 ve 478.
[443] **OA, C..AS..**/1057-46468.

bırakabilir. İşte bu hadisede de padişah, definenin tahsil edilmeyen 850 kuruş kadarını fakirlerin elinde bırakmaya karar vermiş, tahsil edilmiş ise dahi fakirlere iade edilmesini emretmiştir.

NETİCE

Önceki hukukumuzda definelerin hukukî statüsünü mevzu edinen bu çalışmada, klasik devirde Osmanlılarda definelerin mülkiyet ve vergilendirme cihetlerinden hangi esaslara tâbi olduğu incelenmiştir. Önceki hukukumuzun esasını teşkil eden İslam hukuku hükümleri, hâkimlerin hukuk kaynağı olarak müracaat ettiği fıkıh kitapları ve muteber fetva mecmuaları vasıtasıyla tespit edilmiştir. Osmanlı arşivleri ve kadı sicilleri taranarak mevzuya dair vesikalar değerlendirilmiştir. Böylece, teorik hükümlerin pratikteki yansıması ve aralarındaki münasebet, definenin mülkiyeti ve vergilendirilmesi cihetlerinden ayrı ayrı tetkik edilmiştir.

Taranan kadı sicillerinin aksine, Osmanlı arşivlerinde defineler hakkında oldukça fazla vesikaya rastlanmıştır. Bu, teorik zeminde tafsilatlı olarak ele alınan definelere, gündelik hayatta da karşılaşıldığını ve bunların, çeşitli idarî – hukukî muamelelere mevzu olduğunu göstermiştir. Hükümetin, bulunan definelerle ne kadar alakadar olduğunu da ortaya koyan bu vesikalar, mevzunun bilhassa vergi cihetiyle devlet nazarında ciddiye alındığını vurgulamaktadır.

Defineler mülkiyet cihetinden, Müslümanlardan veya Müslümanların hakimiyeti öncesi bir devirden kalmış olmalarına göre ayrı hükümlere tâbidirler. Müslümanlardan kaldığı anlaşılan defineler lukata statüsünde kabul edilir ve onu bulan kimse, bunun mülkiyetini iktisap etmez. Tetkik edilen vesikalardan, Osmanlılarda bu türden definelerin, bulan kimse tarafından devlet makamlarına teslim edildiği ya da devlet makamlarının, ihbar üzerine bu defineleri takip ederek bunlara beytülmâl namına el koyduğu görülmüştür.

Müslümanların hakimiyetinden önceki bir devirden kalma olduğu anlaşılan definelerin beşte biri alındıktan sonra kalanın mülkiyeti, bunların bulunduğu arazinin, ülkenin yahut onu bulan kimsenin statüsüne göre farklılık arz eder. Fıkıh kitaplarında ve Osmanlı şeyhülislamlarının fetva mecmualarında, bir kimsenin hanesinde bulunan böyle bir defineyi, kendisinin koyduğunu iddia ederse bu definenin maliki olduğunun kabul edileceği görülmüş, Osmanlı arşivinde yer alan bir vesikada da bunun tatbik edildiği ortaya konmuştur.

Osmanlılarda, mülk arazilerde bulunan böyle definelerin beşte birinden kalanının, arazinin ilk malikine ait olacağına dair İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed kavlinin tatbik edildiği, ortaya konulan fetvalar ve tetkik edilen bir arşiv vesikasıyla görülmüştür. Mevat arazilerde define prensip itibarıyla bulana aittir. Bu kaide darülislam tebaası gayrimüslimler için de geçerlidir. Müste'menlerin ise define aramak için hükümdar ile ayrıca anlaşma yapmaları icap eder. Tetkik edilen bir vesikada, buna dair esasların tatbikata yansıdığı görülmüştür. Mîrî ve vakıf arazilerde bulunan defineler için Osmanlı hukukçularından Halebî ve İbn Âbidîn'in fikirleri tahlil edilmiştir. Buna göre mirî arazide bulunan defineler devlete aittir. Vakıf arazilerde bulunanın ise vakfa, arazinin temlik edildiği ilk malike veyahut bulana ait olduğu görüşleri mevcuttur.

Bulunan definelerden beşte bir nispetinde vergi alınır. Bu verginin tahakkuk etmesi için definenin rikâz olması ve iktisadî kıymetinin olması şarttır. Bu şartları taşıyan definelerin, darülislamda bulunduğunda, kaideten vergiye tâbi olduğu hususunda dört büyük mezhep hukukçuları ittifak etmiştir. Tetkik edilen vesikalarda bu kaidenin tatbik edildiği anlaşılmıştır. Tahsil edilen bir definenin, kıymetsiz olduğu için iade edildiği bir vesikada, definenin iktisadî kıymeti hâiz olması şartının tatbiki görülmüştür.

Define vergisinin tahsil usulüne dair kaynaklarda fazla tafsilata rastlanmaz. Bu hususta zamanın şartlarına ve maslahata göre hükümdarın salâhiyet sahibi olduğu söylenebilir. Vesikalardan tespit edildiği ölçüde bu verginin tahsiline dair tatbik edilen prosedür ortaya konmuştur. Hanefî kaynaklarında, tahsil edilen verginin muhtaç halde olan yetimler, yolda kalmışlar ve fakirler için sarf edileceği geçer. Osmanlı tatbikatında tahsil edilen bu verginin, fukarâ için terk edildiğini gösteren bir vesika görülmüştür. Osmanlıların define vergisinin sarfı hususunda Mâlikî kavlini benimsemiş olabileceği de mütalaa edilmiştir.

Definelerin hukuk sistematiğindeki yerini anlamak maksadıyla mukayeseli hukuk incelenmiştir. Roma Hukuku, Kıta Avrupası ve Anglo-Sakson hukuk sistemlerinde, definelerin kendine mahsus hususiyetleri sebebiyle sahipsiz maldan farklı bir hukukî statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Definelerde hak sahipliği hususunda öteden beri süregelen fert-devlet çatışması dikkat çekmiştir. Günümüzde medenî hukuk ve eski eserler hukuku ağırlıklı olarak ele alınan bu mevzunun, önceki hukukumuzda

vergi, devletler umumî, arazi ve mülkiyet hukuku ile irtibatlı olduğu görülmüştür. Tetkik edilen vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı tatbikatı, kaynaklarda serdedilen teorik hükümlerle bir ahenk içinde hayat bulmuştur. İslam hukukunun boşluk bıraktığı sahalarda ise örfî hukuk tamamlayıcı olarak kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:

A. Bab-ı Asafî Defterleri

OA, A.{DVNSMHM.d.../64-428.

OA, A.{DVNSMHM.d.../76-387.

B. Sadaret Umum Vilayet Evrakı

OA, A.}MKT.UM../45-53.

C. Cevdet Askeriye

OA, C..AS../1057-46468.

D. Cevdet Darphane

OA, C..DRB./6-284.

E. Cevdet Maliye

OA, C..ML../61-2757.

OA, C..ML../107-4721.

OA, C..ML../610-25160.

F. Hatt-ı Hümayun

OA, HAT/113-4512.

OA, HAT/180-8182.

OA, HAT/1342-52434.

G. İbnülemin Dahiliye

OA, İE.DH/5-422.

H. İbnülemin Darbhane

OA, İE.DRB./1-90.

I. Yabancı Arşivler Bulgaristan Arşivi

OA, YB..04./4-107.

Kadı Sicilleri

Bilgin Aydın ve Ekrem Tak. **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 1 Numaralı Sicil, H. 919 - 927 / 1513 - 1521, Cilt 1**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 380, hüküm numarası: 691.

Rıfat Günalan, Mehmet Akman ve Fikret Sarıcaoğlu. **İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi: 26 Numaralı Sicil, H. 970 - 971 / M. 1562 – 1563, Cilt 7**. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 193, hüküm numarası: 329.

Korkmaz, Salih. "Trabzon 1816 Numaralı Şer'iye Sicili Ve Hukuki Değerlendirmesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Kaynak Eserler

Abdullah Efendi, Şeyhülislam Yenişehirli. **Behcetü'l-Fetâvâ.** Mustafa Demiray (hzl.). Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu ve Asuman Erkan (drl.). İstanbul: Klasik, 2011.

Abdürrahim Efendi, Şeyhülislâm Menteşzâde. **Fetâvâ-yı Abdürrahîm.** Kostantiniyye, 1243.

Ahmed Âsım Efendi. **el-Okyânûsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsü'l-Muhît (Kâmûs-i Okyanus)**. "Adn", "el-Defn", "el-Defîn", "Define", "Kenz", "Ma'din", "el-Milk", "er-Rekz", "Rikze", İstanbul: el-Matba'atü'l-Osmaniyye, 1225.

Akgündüz, Ahmet. **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyâtı: Kamu Hukuku.** İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

_____ **İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı: Özel Hukuk II.** İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.

_____ "İslâm ve Osmanlı Hukukunda Müruruzaman". **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** C. 1, S. 1, 1988, s. 43-90.

_____ **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri IV: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezî Ve Umumî Kanunnâmeler.** İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992.

Akman, Mehmet. **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004.

Aktan, Hamza. "Define", **DİA**, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

_____ "İhrâz", **DİA**, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

_____ **İslâmda Madenlerin Hukuki Statüsü.** Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.

Akyüz, Vecdi. **Zekat.** İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Ali Haydar Efendi, Hoca Emin Efendizâde. **Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm.** İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1319.

_____ **Şerh-i Cedid li-Kanuni'l-Arazi.** İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, 1311.

Askalânî, İbn Hacer. **Muhtasar Fethu'l-Bârî.** Soner Duman ve Mehmet Odabaşı (çev.), İstanbul: Polen Yayınları, 2006.

Âtıf Bey, Kuyucaklızâde Mehmed. **Arazi Kanunnâme-i Hümâyunu Şerhi.** İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1319.

Avcı, Mustafa. **Türk Hukuk Tarihi**. 6. Basım. Konya: Atlas Akademi, 2017.

Aydın, Mehmet Âkif. **Türk Hukuk Tarihi.** 8. Basım. İstanbul: Beta, 2010.

Bardakoğlu, Ali, "İstîlâ", **DİA**, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı 2001.

Bilmen, Ömer Nasuhi. **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu.** İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.

Blanchet, A. ve H. A. Grueber. "Treasure-Trove, Its Ancient and Modern Laws". **The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society.** S. 2 (1902) 1902, s. 148-173. http://www.jstor.org/stable/42679805.

Şeyh Nizam ve Heyet. **Fetâvâyi Hindiyye.** Mustafa Efe (çev.). 2. Basım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.

Canan, İbrahim. **Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte.** Ankara: Akçağ Yayınları.

Cassell's New English Dictionary, 19. Edition. "Treasure", London: Cassell, 1960.

Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. **Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı.** Mehmet Keskin (çev.). 4. Basım. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1993.

Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz. **Türk-İslam Hukuk Tarihi: Kamu Hukuku.** İstanbul: Timaş Yayınları, 1990.

_____ **Türk Hukuk Tarihi.** İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Çal, Halit. "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri". **Vakıflar Dergisi.** C. 26, 1997, s. 391-400.

_____ "Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları", E. Semih Yalçın (hzl.). **Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan** içinde. Ankara: 2005, s.234-270.

_____ "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Eski Eser Politikası", **Yayınlanmış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

Debbû, İbrahim Fâdıl. **el-Maâdin Ve'r-Rikâz.** Bağdat: Dar Al-Risala, 1985.

Ebû Ubeyd, el-Kāsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. **Kitabü'l-Emvâl.** Cemaleddin Saylık (çev.). İstanbul: Düşünce Yayınları, 1981.

Ebû Yusuf, Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa`d Kûfî. **Kitabü'l-Harac.** İsmail Karakaya (hzl.). Müderriszâde Muhammed Atâullah Efendi (çev.). Ankara: Akçağ Yayınları, 1982.

Ebüssuûd Efendi. **Ma'rûzât.** Pehlul Düzenli (hzl.). İstanbul: Klasik, 2013.

Ekinci, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk.** 4. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2016.

_____ **Hukukun Serüveni.** 3. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

_____ **İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatler.** 2. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017.

_____ **İslâm Hukuku.** 3. Basım. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2018.

Ellek, Hasan. **İslâm Hukukunda Humus: Sünnî Fıkıh Ekolleri ile Şiâ Arasında Mukayeseli Bir Araştırma.** Sami Ünal (hzl.). İstanbul: Işık Yayınları, 2015.

Emden, Cecil S. . "The Law of Treasure-Trove, Past and Present". **The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society.** C. 9, S. 34, 1929, s. 85-105. http://www.jstor.org/stable/42664113.

Erdoğan, İhsan. “Hukuki Açıdan Define”. **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** C. 13, S. 1-2, 2013, s. 513-533.

Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh Ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Erkal, Mehmet, “Arşın”, **DİA**, C. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

_____ “Beytülmâl”, **DİA**, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Eskicioğlu, Osman. **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem Ve Kitabü'l-Harac Adlı Eseri.** İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.

_____ “Modern Vergi Anlayışı Ve Zekat”. **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** C. 5, 1989, s. 225-250.

Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. “Lukata ve Define”. **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. C. 20, S. 1-4, 1955, s. 167-196.

Gedikli, Fethi. “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. S. 5, 2005, s. 187-213.

Hacak, Hasan, “Mal”, **DİA**, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

_____ “Milk”, **DİA**, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.

_____ “Mülkiyet”, **DİA**, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Hafîf, Ali. **İslam Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku).** Rahmi Yaran (çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Hâlis Eşref. **Külliyât-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi.** İstanbul: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, 1315.

Henry, Matthew. **Commentary on the Whole Bible Volume V (Matthew to John).** Ernie Stefanik (hzl.). Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2000.

Hübner, Rudolf. **A History of Germanic Private Law.** Franscis S. Philbrick (çev.). Boston: Little, Brown and Company, 1918.

Hüseyin Hüsnü Efendi, Çelebizâde. **Arazi Kanunnâmesi Şerhi.** Dersaâdet: Mahmud Bey Matbaası, 1310.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî. **Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr.** Ahmed Davudoğlu (hzl.). İstanbul: Şamil Yayınevi, 1985.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. **Muhtasar İbn-i Kesîr Tefsîri.** Arif Erkan (çev.). Sağlam Yayın-Pazarlama, 1992.

İbnü'r-Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid.** Vecdi Akyüz (hzl.), Ahmed Meylâni (çev.). İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. **Tefsir-i Kebir Te'vilât.** Vahdettin İnce (çev.). Kit-San Yayınları.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. **el-Muvatta'.** Ahmet M. Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pusmazve Abdullah Yücel (çev.). İstanbul: AL-TUĞ Yayınları, 1982.

Karadeniz - Çelebican, Özcan **Roma Eşya Hukuku.** 3. Basım. Ankara: Yetkin 2006.

Karaman, Hayrettin. **Mukayeseli İslam Hukuku.** İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.

Kazıcı, Ziya. **Osmanlılarda Vergi Sistemi.** İstanbul: Şamil Yayınevi, 1977.

Kenanoğlu, Macit, "Vergi", **DİA**, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Kleeberg, John M. "The Law and Practice Regarding Coin Finds: Treasure Trove Law in the United States". **International Numismatic Council, Compte Rendu 53.** 2006, s. 13-26.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. **El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân.** M. Beşir Eryarsoy (çev.). İstanbul: Buruc Yayınları, 1997-2003.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kāsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. **Letaifu'l-işârât Kuşeyrî Tefsiri.** Mehmet Yalar (çev.). İstanbul: İlkharf Yayınları, 2013.

Mâverdî, Ebû'l-Hasan. **el-Ahkâmü's-Sultâniyye.** Ali Şafak (çev.). İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976.

Merğinâni, Şeyhü'l-İslâm Bürhânüddin Ebü'l-Hasan. **Hidâye Tercemesi.** Hasan Ege (çev.). İstanbul: Şelâle Yayınevi, 1984.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi. **Mevkûfât.** İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1269.

Molla Husrev. **Gurer ve Dürer Tercümesi: İslam Fıkhı ve Hukuku.** Arif Erkan (çev.). Kit-San Matbaacılık Ve Neşriyat, 1979.

Mumcu, Ahmet. "Eski Eserler Hukuku Ve Türkiye". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** C. 26, S. 3-4, 1969, s. 45-78.

Muşmal, Hüseyin. **Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası: Konya Vilayeti Örneği (1876-1914).** Konya: Form Ofset, 2009.

Oğuzman, Kemal, Özer Seliçi ve Saibe Oktay-Özdemir. **Eşya Hukuku.** 14. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2011.

Oxford Dictionaries, "Treasure". Oxford University Press. https://en.oxforddictionaries.com/definition/treasure (26.11.2018).

Paksoy, İsmail Günay. "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", Zeynep Rona (hzl.). **Osman Hamdi Bey Ve Dönemi** içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 201-221.

Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. **Tefsîr-i Kebîr.** Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç ve C. Sadık Doğru (çev.). Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Sabunî, Muhammed Ali. **Safvetü't Tefâsîr**. Sadreddin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.). İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.

Saville, Alan. "The Law and Practice Regarding Coin Finds: The Treasure Trove System in Scotland – an Update.". **International Numismatic Council, Compte Rendu 55.** 2008, s. 13-17.

Sayın, Abdurrahman Vefik. **Tekalif Kavaidi.** Dersaâdet: Matbaa-i Kader, 1328.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. **el-Mebsût.** Mustafa Cevat Akşit ve heyet (çev.). İstanbul: Gümüşev, 2008.

Shaw, Wendy M. K. . **Osmanlı Müzeciliği.** Ali Artun (hzl.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Siklosi, Ivan. "Treasure Trove in Roman Law, in Legal History, and in Modern Legal Systems: A Brief Summary". **European History of Law.** C. 6, S. 2, 2015, s. 97-102.

Su, Kâmil. **Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi.** İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi Yayınları, 1965.

Süleyman Sudi Efendi. **Defter-i Muktesid.** İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.

Şeyh Bedreddîn, Mahmud b. İsrâîl es-Semavnevî. **Letâifü'l-İşârât Şerhi.** Hacı Yunus Apaydın (hzl.). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. **Fetâvâ-yı Ali Efendi.** İstanbul, 1257.

Şimşek, Fatma ve Güven Dinç. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar". **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.** S. 16, 2009.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. **Delilleriyle Büyük Şafiî Fıkhı: Muğni'l Muhtâc Minhâcü't-Tâlibîn Şerhi.** Soner Duman (çev.). İstanbul: Mirac Yayınları, 2010.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. **Taberî Tefsîri.** Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin (çev.). İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkātî. **Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr**. Abdülhamid Ayıntâbî (çev.). İstanbul: Buharizâde Hacı Salih Matbaası, 1285.

Taşbaş, Erdal. "Osmanlı'da Eski Eser Korumacılığı Ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey'in Side'ye Göçmen İskânını Engelleme Çalışmaları". **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.** S. 2, 2017, s. 1315-1336.

The Treasure Act 1996: Code of Practice (2nd Revision). London: Department for Digital, Culture, Media & Sport, 2008.

Türk Medenî Kanunu Tasarısı ile Türk Kanunu Medenîsinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı ve Ankara Milletvekili Yücel Seçkiner'in; Ankara Milletvekili Esvet Özdoğu ve Dört Arkadaşının; Aynı Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifleri ve Adalet Komisyonu Raporu (1/611, 1/425, 2/361, 2/680). **T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü**. Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-514/6664, 30.12.199.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1977.

Türkzâde Mehmed Ziyaeddin. **Mükemmel ve Muvazzah Şerh-i Kanun-ı Arazi.** Dersaâdet: Kasbar Matbaası, 1311.

Umur, Ziya. **Roma Hukuku Eşya Hukuku.** İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt. **Türk Hukuk Tarihi.** 19. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

Vanî Mehmed Efendi. **Lügat-ı Vankulu**. “Adn”, “Ma’din”, “el-Milk”, “Kenz”, “er-Rekz”, “Rikâz”, Darü’t-Tıba’atü’l-Âmire, 1217.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. **Hak Dini Kur’ân Dili.** İstanbul: Azim Dağıtım.

Zebîdî, Ebü’l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi.** Kâmil Miras (çev.). 4. Basım. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1978.

Zennûn, Yûsuf ve Muhittin Serin, “Kûfî”, **DİA**, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Zuhaylî, Vehbe. **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi.** Feza Yayıncılık, 1994.